

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÇANKIRI'DA HALVETİLİK

AHMET DAĞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ EYYUP AKDAĞ

MAYIS - 2023
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Ahmet DAĞ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇANKIRI'DA HALVETİLİK

AHMET DAĞ

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. EYYUP AKDAĞ

Tasavvufun yaygınlaşması neticesinde meydana gelen tarikatlar, tesis ettikleri tekkeler, vakıflar, zâviyeler, medreseler, imarethaneler gibi yapılarla halkın maddî ve manevî eğitimlerinde aktif rol oynamışlardır. Bu tarikatlardan biri de Halvetiyye tarikatıdır.

Halvetiyye tarikatı, kurucu olarak Ömer el-Halvetî'ye (ö.800/1397-1398) nispet edilen, her sınıf ve zümreden insana hitap eden İslâm dünyasının en yaygın tarikatlarından biridir. Bu tarikat, pek çok şube ve kola ayrılması aynı zamanda tekke adedi yönünden diğer tarikatlardan fazla olmasından dolayı “tarikat fabrikası” olarak nitelendirilmiş ve İslâm dünyasında ve Anadolu'nun her şehrinde bıraktıkları manevî miraslar ile toplumları etkilemiştir. Anadolu'nun bir şehri olan Çankırı'da dini ve tasavvufi yaşam oldukça eskiye dayanmaktadır. Bu şehir, inanç ve kültür bakımından merkezi konumda olmuştur. Bu şehirde pek çok sûfî yetişmiş ve bu şahıslar da düşünce ve eylemleriyle toplumda etkili olmuşlardır.

Çankırı bölgesinde hayat sürmüş veya bu bölgeyi etkilemiş Halvetî büyüklerini ve gönül insanlarını araştırmak ve incelemek bu tezin ana gayesini oluşturmaktadır. Bu gayeye uygun olarak Halvetiyye tarikatının genel özellikleri ve Çankırı özelinde başlangıç tarihinden günümüze kadar seyri, öncüleri ve tekkeleri bu araştırmada ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çankırı özelinde Halvetiyye tarikatı, meşhur Halvetiyye şeyhleri, Halvetiyye dergâhları ve Halvetiyye'nin Çankırı'daki etkileri gibi konular çalışmanın ana yapısını oluşturmaktadır. Bu eser bir giriş ile iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Halvetiyye tarikatının karakteristik özellikleri ve tarihî gelişimi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Çankırı özelinde Halvetiyye konusu işlenmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Tasavvuf, Halvetiyye, Çankırı, Tarikat, Sûfî.

Mayıs 2023, 145 sayfa.

ABSTRACT

MSC THESIS

HALVETISM IN ÇANKIRI

AHMET DAĞ

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

SUPERVISOR:DR.ÖĞR. EYYUP AKDAĞ

The sects that came into being as a result of the spread of Sufism have played an active role in the material and spiritual education of the people with structures such as tekkes, foundations, lodges, madrasas, imarethanes that they have established. One of these sects is the Halvetiyye sect.

The Khalwatiyya sect was founded by Umar al-Khalwati (d.800/1397-1398) is one of the most widespread sects of the Islamic world, which appeals to people of all classes and groups. The separation of many branches and branches in the history of Sufism has also been characterized as a “cult factory” due to the fact that the sect is more than other sects in terms of the number of tekkes, and has influenced societies in the Islamic world and in every city of Anatolia with the spiritual legacies they have left. Religious and sufi life in Çankırı, a city of Anatolia, dates back to a very old time. This city has been in a central position in terms of faith and culture. Many sufis have grown up in this city, and these individuals have also become influential in society with their thoughts and actions.

The main purpose of this thesis is to investigate and study the Halveti elders and people of hearts who have lived or influenced this region in the Çankırı region. In accordance with this purpose, the general characteristics of the Halvetiyye sect and its course, antecedents and tekkes from the date of its inception to the present day, in particular Çankırı, have been tried to be revealed in this research. The general characteristics of the Halvetiyye sect, which is the subject of the study, and its course, antecedents and tekkes from the date of its inception to the present day, in particular Çankırı, have been tried to be revealed in this research. Topics such as the Halvetiyye sect, the famous Halvetiyye sheikhs, Halvetiyye dergahs and the effects of Halvetiyye in Çankırı in particular constitute the main structure of the study. This work consists of two parts.

KEYWORDS: Mysticism, Khalwatiyya, Çankırı, Sect, Sufi.

May 2023, 145 Pages.

TEŞEKKÜR

Tasavvuf, Kur'an ve sünnet yolundan ayrılmadan, aşk ve muhabbet istikametinde bir yaşam idâme ettirmek demektir. Tasavvuf, insanın olgunlaşıp ahlâken yükselmesini hedefleyen, Kur'ân-ı Kerîm ile sünnet-i seniyyeyi kaynak alan, müslümanların hâl eğitimi ile alakadar olan İslâmî bir ilim dalıdır. Bu ilim dalı Allah-insan-âlem ilişkisine değinen iman-İslâm-ihsan gibi konularla yakından ilgilenen tahalluk ve tahakkuk boyutlarını temel hedef belirleyen amelî ve nazarî bir bütündür.

Halvetiyye, manevi eğitimiyle ve müntesiplerinin çokluğuyla öne çıkan bir tarîkattır. Bu tarîkat daha çok Türk yurtlarında tutunmuştur. Bu tarîkatın Çankırı özelinde ortaya konulması bu çalışmanın ana hedeflerinden biridir.

Yapılan bu araştırma, İslâm âleminde önemli izler bırakan Halvetiyye tarîkatının tanıtılmasında katkısı olacağı ve konuyla ilgili yeni araştırmalara ışık tutacağı kanaatindeyiz. Bu sebeble çalışmaya teşvik eden ve araştırmanın her aşamasında maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen, engin tecrübe ve bilgilerinden istifade ettiğim muhterem danışman hocam, Dr. Öğr. Üyesi Eyyup AKDAĞ'a, ve ayrıca tezin tekamülüne katkı sağlayan Doç.Dr. İbrahim AKYOL ve Dr. Öğretim Üyesi Muhammed Hayri ŞAHİN hocalarıma kalbi hürmet ve şükranlarımı sunarım. Burada isimlerini sayamadığım; fakat birçok yardımlarını gördüğüm diğer hocalarım ve aileme şükranlarımı iletirim.

Yorucu gayretlere rağmen tezin hata ve eksikleri kaçınılmaz olsa da bu araştırmanın başka çalışmalar için bir aşama ve nice hayırlara vesile olmasını temenni ederim. Tez için bir aşama ve katkıda bulunan herkes için hayır dua ederek, her zaman ilim, irfân yolunda olmayı yüce Allah'tan (c.c.) niyaz ederim.

AHMET DAĞ
Kastamonu, 2023

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TAAHHÜTNAME.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xi
1. GİRİŞ	1
1.1 Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
1.2 Araştırmanın Metodu	2
1.3 Araştırmanın Zorlukları	3
2. HALVETİYYE TARİKATI VE GENEL ÖZELLİKLERİ	4
2.1 Halvetiyye Tarîkatı	4
2.2 Halvetiyye Tarîkatının Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimi.....	8
2.2.1 Halvetiyye Tarîkatının Doğuşu.....	8
2.2.2 Halvetiyye Tarîkatının Anadolu’da Yayılışı ve Sebepleri	12
2.2.3 Halvetiyye Tarîkatının İslâm Dünyasındaki Durumu.....	17
2.3 Halvetiyye Tarîkatının Silsilesi	19
2.4 Halvetiyye Tarîkatında Usûl ve Âdâp.....	22
2.4.1 Kelime-i Tevhîd ile Zikir.....	25
2.4.2 Gizli ve Açık Esmâ-i Seb’a ile Zikir	28
2.4.3 Rüyâ Tabir ve Tevili.....	31
2.4.4 Halvet Âdâbı.....	36
2.5 Halvetiyye Tarîkatının Kolları ve Şûbeleri	40
2.5.1 Rûşeniyye Kolu ve Bu Koldan Teşekkül Eden Alt Kollar ve Şûbeler. 41	
2.5.1.1 Rûşeniyye	41
2.5.1.1.1 Demirtaşıyye	42
2.5.1.1.2 Gülşeniyye.....	43
2.5.1.1.2.1 Sezâiyye	44
2.5.1.1.2.2 Hâletiyye	44
2.5.2 Cemâliyye Kolu ve Bu Koldan Teşekül Eden Alt Kollar ve Şûbeler... 45	

	<u>Sayfa</u>
2.5.2.1 Cemâliyye.....	45
2.5.2.1.1 Sünbûliyye	47
2.5.2.1.2 Şâbânîyye	48
2.5.2.1.2.1 Karabaşıyye	51
2.5.2.1.2.1.1 Nasûhiyye	51
2.5.2.1.2.1.1.1 Çerkeşiyye.....	52
2.5.2.1.2.1.1.1.1 Halîliyye	53
2.5.2.1.2.1.1.1.2 İbrâhimiyye	53
2.5.2.1.2.1.2 Bekriyye	55
2.5.2.1.2.1.3 Arifiyye	56
2.5.2.1.2.1.4 Hüseyniyye.....	56
2.5.2.1.3 Assâliyye	57
2.5.2.1.4 Bahşiyye	57
2.5.3 Ahmedîyye Kolu ve Bu Koldan Teşekül Eden Alt Kollar ve Şûbeler .	57
2.5.3.1 Ahmedîyye	57
2.5.3.1.1 Sinânîyye.....	59
2.5.3.1.1.1 Muslihiyye.....	60
2.5.3.1.1.2 Zühriyye	60
2.5.3.1.2 Uşşâkıyye	61
2.5.3.1.2.1 Cemâliyye	62
2.5.3.1.2.2 Câhidiyye	63
2.5.3.1.2.3 Salâhiyye	63
2.5.3.1.2.4 İrşâdiyye.....	64
2.5.3.1.3 Mısıriyye	65
2.5.3.1.4 Ramazânîyye	65
2.5.3.1.4.1 Buhûriyye.....	66
2.5.3.1.4.2 Cihangîriyye.....	66
2.5.3.1.4.3 Cerrâhiyye.....	67
2.5.3.1.4.4 Raûfiyye.....	68
2.5.3.1.4.5 Hayâtiyye	68
2.5.4 Şemsiyye Kolu ve Bu Koldan Teşekül Eden Alt Kollar ve Şûbeler	69
2.5.4.1 Şemsiyye.....	69
2.5.4.1.1 Sivasîyye.....	70

Sayfa

3. ÇANKIRI'DA HALVETİYYE TARİKATI	71
3.1 Çankırı'da Halvetiyye Tarikatının Doğuşu.....	71
3.2 Çankırı'daki Halvetiyye Tarikatının Öncü İsimleri	73
3.2.1 Şeyh Hacı Hamza.....	73
3.2.1.1 Tasavvufi anlayışı	76
3.2.2 Karabaş-ı Velî ve Karabaşıyye Tarikatı.....	77
3.2.2.1 Tasavvufi anlayışı	86
3.2.2.2 Eserleri	88
3.2.2.3 Halifeleri.....	90
3.2.2.4 Karabaşıyye tarikatı.....	91
3.2.3 Mustafa Çerkeşî Efendi ve Çerkeşıyye Tarikatı	93
3.2.3.1 Tasavvufi anlayışı	96
3.2.3.2 Eserleri	98
3.2.3.3 Halifeleri ve Çankırı'daki diğer temsilcileri	99
3.2.3.4 Çerkeşıyye tarikatı	105
3.3 Halvetiyye Tarikatının Çankırı'daki Diğer Temsilcileri.....	108
3.3.1 Hüseyin Murat Efendi	109
3.3.2 Hasan Mansur Efendi	109
3.3.3 Hacı Hafız Halil İbrahim Efendi	110
3.4 Halvetiyye Tarikatının Çankırı'daki Tekkeleri ve Genel Özellikleri	110
3.4.1 Hoşnamlar Tekkesi	112
3.4.2 Çerkeşî Tekkesi.....	113
3.4.3 Aşağı Tekkesi.....	113
3.4.4 Karabaş Tekkesi.....	113
3.4.5 Kavaklı Tekkesi	114
3.4.6 Aliözü Tekkesi	114
3.5 Halvetiyye Tarikatının Çankırı'daki Halk ile Münasebeti.....	114
3.6 Çankırı'daki Halvetîlerin Siyasi Otorite ile Münasebeti.....	116
4. SONUÇ	119
KAYNAKLAR	122
EKLER.....	134
EK A Çankırı İli Genel Görünüşü.....	135
EK B Hacı Hamza'nın Çankırı / Atkaracalar'da Görev Yaptığı Camii	136

Sayfa

EK C Hacı Hamza Camisinin İçinde Bulunan Yediler Türbesi.....	136
EK Ç Karabaş-1 Veli'nin Memleketi Olan Eski İsmi "Çat Kilise" Şimdiki Adı "Çatkese" Çankırı'nın Kurşunlu İlçesinin Köyü	137
EK D Karabaş-1 Veli'nin Ta'birnâme İsimli Eserinin Son Tarafında Kendisinin Biyografisinin Olduğu Bölümde "Çerkeşi" Olduğunu İfade Eden Bir Yazı İlgili Yazma Eserin Belgesi	137
EK E Karabaş-1 Veli'nin Çankırı'da İrşad Yıllarında Yaptırdığı Cami ve Kitabesi.....	138
EK F Mustafa Efendi'nin Çankırı / Çerkeş'te Talebe Okutup İrşad İle Görevli Bulunduğu Kadınşah Camii	139
EK G Mustafa Efendi'nin Çankırı / Çerkeş'te Talebe Okutup İrşad ile Görevli Bulunduğu Habiboğlu Camii	139
EK Ğ Çerkeşi Mustafa Efendi'nin HalifesiŞeyh İbrahim Efendi'nin Kadınşah Camii'ndeki Kabri.....	140
EK H Kadınşah Camii Haziresinde Medfun Bulunan Halveti Şeyhleri ve Müridleri	140
EK I Uşşaki İbrahim İpek Efendi'nin Halifesi Hasan Mansur Efendi ve Medfun Olduğu Çankırı / Kızılırmak'daki Türbesi	141
EK İ Çankırı / Atkaracalar Hoşnamlar (Hoşislamlar) Tekkesi	142
EK J Çankırı / Atkaracalar Hacı Hamza Sultan Türbesi	142
EK K Çankırı / Çerkeş, Çerkeşi Tekkesi.....	143
EK L Halveti Şeyhleri ve Çerkeşi Mustafa Efendi'nin Akralarına Ait Kabirleri	143
EK M Çankırı / Çerkeş Aşağı Tekke (Burhaniye Camii)	144
EK N Çankırı / Kurşunlu Karabaş Tekkesi	144
EK O Çankırı / Çerkeş Aliözü Tekkesi ve Halveti Şeyh Kabirleri	145

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâlühû
c.	: Cilt
çev.	: Çeviri
d.	: Doğum
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
ed.	: Edebiyat
edtr.	: Editör
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
Km.	: Kilometre
k.s.	: Kuddise Sirruhu
m.	: Milâdî
nr.	: Numara
Öğr.	: Öğretim
Ö.	: Ölüm
r.a.	: Radıyallâhu anh
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
Yay.	: Yayıncılık, Yayınevi, Yayınları

1. GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, METODU VE ZORLUKLARI

1.1 Araştırmanın Konusu ve Amacı

İslâm toplumlarında insanlara rehber olan ve örnek alınan şahsiyetler her zaman var olmuşlardır. Bu şahıslar her durumda insanlara hakkı öğretmiş, doğruyu ve sabrı tavsiye etmişlerdir. Sahip oldukları ilim, irfan ve güzel ahlak vasıflarıyla örnek alınan kişiler, ahlaki meziyetlerini sohbetler, seyahatler ve dersler yoluyla tebliğ etmişlerdir. Onların tavsiyelerine kulak veren insanlar dünya ve ahiret saadetine nail olmuşlardır. Toplumların zenginlik kaynağı olan bu kişilerin tanıtılması amacıyla bir araya getirilen çalışmalar, o bölgenin mirasına sahip çıkılmasına vesile olacaktır.

Kırk kadar şûbesi ile İslâm dünyasının en çok ilgi ve teveccüh görmüş tarikatlarından biri olan Halvetiyye'nin bu kadar yayılmasında önemli iki faktör vardır. Bu faktörlerden biri Halvetiyye tarikatının benimsediği usûl ve esaslar bir diğeri ise “Pir-i Sani” ismiyle bilinen Yahyâ-ı Şîrvânî'nin ilim meclisinden geçen talebe ve halifelerini Anadolu'ya göndermesi ve bu halifelerin ehl-i beyt sevgisini Anadolu insanına aşılamlarıdır.

Halvetiyye sadece Anadolu'da değil birçok İslâm ülkesinde kabul görmüş tarikatlardan biridir. Bu tarikatın genel özellikleri, doğuşundan günümüze kadar uzanan kolları ve şûbeleri tezin ana konuları arasındadır.

Bu çalışma İslâmî tasavvuf yapıları içerisinde bulunan aynı zamanda önemli tarikat gruplarından biri olan Halvetiyye tarikatını Çankırı özelinde derinlemesine tesbit ve tahlilini içermektedir.

Anadolu'nun birçok şehrinde olduğu gibi Çankırı sınırları içinde de bu tarikatın izlerini görmek mümkündür. Halvetiyye tarikatının ilk temsilcilerinden Yahyâ-ı Şîrvânî'nin önemli halifelerinden biri Karacalarlı Hamza Sultan'dır. Hacı Hamza dışında Halvetiyye tarikatına mensup birçok sûfî şahsiyet şehrin maddi ve manevi imârı için uğraşmışlardır. Çankırı yöresinde faaliyet göstermiş Halvetî önderlerinin tasavvufî görüşleri ve kurmuş oldukları tekkeler, araştırmanın özünü oluşturmaktadır.

İslâm toplumlarında pek çok dinî ve siyasi toplumsal hareketlilik tarih boyunca

görülmüştür. Bu hareketlere dair pek çok araştırma ve inceleme yapılmıştır. Halvetiyye tarîkatı hakkında Çankırı özelinde yapılan bazı çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar dağınık ve bazı eksiklikler taşımaktadır. Bu bağlamda, Halvetiyye'nin Çankırı'ya gelişi, temsilcileri, tasavvufî görüşleri, eserleri ve bölgeye tesirleri bir bütün olarak ele alınmamıştır. Bu çalışma ile bahsi geçen bütünlüğü sağlamak maksadıyla Halvetiyye'nin kuruluşundan başlayarak, Çankırı'ya gelişi, öne çıkan temsilcileri, onların yetiştirdiği halîfeleri, müellif Halvetîlerin eserleri, faaliyetleri, kurmuş oldukları tekkeleri ve Halvetî öncülerin etkilerini aktarmayı amaçlamıştır. Çalışma, Çankırı'da önemli izleri görülen Halvetiyye'nin tarihî süreci ve öne çıkan temsilcilerinin tanıtılması için katkı sağlaması ve sonraki araştırmalara kaynak olması bakımından önem arz etmektedir.

1.2 Araştırmanın Metodu

Çalışma tasavvuf alanında yapılan bir tez olmasına rağmen, bölgenin ve konunun özelliği nedeniyle, tasavvufî kaynaklardan istifade edildiği gibi tarihî kaynaklardan da istifade edilmiştir. Bu kaynakların yanı sıra günümüzde yazılmış makaleler ve araştırma tezleri ile internet ortamında yer alan bilgilerden de istifade edilmiştir.

Yazım kuralı olarak Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi ve TDK sözlüğünün imlâ kuralları esas alınmıştır.

Bu çalışma Halvetiyye tarîkatının genel yapısı, kuruluşundan başlayarak kronolojik sıra ile anlatılmaya çalışılmıştır.

Araştırmada Halvetiyye tarîkatı Çankırı ile sınırlı tutulmuş, belirli bir zaman tayin etmeksizin başlangıçtan günümüze kadar gelen süreç esas alınarak verilmeye çalışılmıştır.

1.3 Araştırmanın Zorlukları

Tarîkatlar kurumsallaştıkları tarihten itibaren İslâm âleminin toplumsal bünyesinde mühim hareketliliklere neden olmuşlardır. Bu özellikleriyle tarîkatlar bütün İslâm dünyasında özellikle Anadolu topraklarında toplumsal yapının sıhhatinde ve şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Halvetiyye tarîkatı toplumun ve şahısların yaşantılarına yön vermiş bir tarîkattir. Bu bağlamda da birçok araştırmaya konu olmuştur. Talebe ve araştırmacıların yazmış olduğu tabakat ve terâcim türü eserler Halvetiyye hakkında önemli bilgiler verir. Fakat

eserlerdeki farklı bilgilerden dolayı daha çok Çankırı bölgesinde yaşamış sufiler hakkında doğru ve tam bilgiye ulaşmada bazı güçlüklerle karşılaşmıştır.

Araştırmada karşılaşılan diğer bir zorluk ise ulaşılan bazı kişilerin, Çankırı’da bulunan Halvetiyye şeyhleri ile ilgili bilgi ve belgeleri paylaşmaktan kaçınmalarıdır. Faydalı olmak isteyen bazı kişiler ise istenilen bilgi ve belgeleri hayli geç vakitte uzun uğraşlar sonucu teslim etmişlerdir.

Genel olarak bu çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır:

Halvetiyye tarikatının karakteristik özellikleri ve tarihi gelişimi nasıl olmuştur?

Halvetiyye tarikatının silsilesi ve önemli öncü isimleri kimlerdir?

Halvetiyye tarikatının Çankırı şehrindeki öncüleri kimlerdir?

Halvetiyye tarikatının Çankırı’daki öncülerinin tasavvufi görüşleri ve eserleri nelerdir?

Halvetiyye tarikatının Çankırı’daki tekkeleri ve fonksiyonları nelerdir?

Çalışmada, zorluklarla elde edilen kısıtlı bilgileri tarafsız bir şekilde değerlendirmeye ve var olan bilgileri ise eksiksiz aktarılmaya gayret edilmiştir.

2. HALVETİYYE TARİKATI VE GENEL ÖZELLİKLERİ

2.1 Halvetiyye Tarikatı

Tarikatın adını aldığı “halvet” kelimesi Arapça bir sözcüktür. Bu kelime sözlüklerde “ıssız bir köşeye çekilerek yalnız kalmak ve tek başına bulunmak” anlamlarına gelmektedir.¹

İstilahî olarak ise “dervişin, kötü vasıf ve huyların kaynağı olan nefsin terbiyesi maksadıyla dış dünyanın meşgalesinden uzaklaşarak bir mekânda, müridinin gözetiminde ibâdet, riyazet,² murakabe³ ve zikirle meşgul olması” demektir.⁴

Halvet, gönlün halktan soyutlanması, himmet ile gayretin tamamını Hâlık’ın emrine verilmesidir. Halvet, sâlikin sabırdaki dirâyetini kuvvetlendirir. Çünkü insanlarla içli dışlı olması kişinin sebatını azaltırken himmet ile gayretini dağıtır ve ihlâsını azaltır. Halvet, dervişin dünyevi hazlara karşı nefsânî isteklerini muhafaza etmesidir.⁵

Halvetle aynı manayı ihtiva eden inziva, riyazat, ruhbanlık, uzlet gibi birçok kavramın birbirinin yerinde kullanıldığı görülmektedir. Temel kaynağımız olan Kur’an’da zikr olunan peygamberlerden, özellikle Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. İsâ (a.s.) ve Hz. Mûsâ’nın (a.s.) hayatlarında kıssa edilen uzlet, itikâf, riyazat, inziva ve halvet dönemleri, sûfilerce kabul görmüş ve hakka giden bir terbiye yolu olarak benimsenmiştir.⁶

Halvet sözcüğü Kur’an’da “خَلَا” şeklinde fiili mazi kalıbında zikrolunmuştur.⁷ Âyet-i kerimede “halâ” kelimesi “münâfıkların, müminlerden uzaklaşarak kendi kendileriyle başbaşa kalmaları” manasına gelmektedir. Tasavvufta halvet daha çok, müridin,

¹ Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, (İstanbul: Pasifik Ofset, 2013), 3/805; İsmail Hekimoğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat* (İstanbul: Türdav Basım Yayın, 1981), 665.

² Riyazet: Arapça, terbiye ve ıslah etme, idman yapma, eğitime vs. gibi anlamları olan bir kelimedir. Nefsi eğitmek üzere onu aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakmaya riyazet denir. Etem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009), “Riyazet”, 219.

³ Murakabe: Arapça gözetlemek, korumak, kontrol etmek demektir. Allah’ı kalp ile düşünmek. Allah’ın, her zaman, her yerde hâzır ve nazır olup kendini görüp, işittiğini bilinc olarak yaşamak. Etem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009), “Murakabe”, 186.

⁴ Abdülkerim Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, çev. Muhammed Coşkun (Beyrut: İlk Harf Yayınevi, 2013), 5/194; Etem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009), “Halvet”, 102.

⁵ Selahaddin ed-Dimeşki el-Ekberi, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ed. Zafer Erginli (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 317.

⁶ Halim Gül, “Tasavvufî Bir Kavram Olarak Halvetin İnsânî Boyut Açısından Kur’an ve Sünnete Dayalı Olarak Değerlendirilmesi”, *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi* 7 (2020), 63-64.

⁷ el - Bakara 2/ 76. وَإِذَا قَالُوا آمَنُوا قَالُوا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُخَاجُوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

tekkenin halvet odasında kırk gün yalnız kalması manasında kullanılır. Tasavvuf ehli halvet uygulamasını kırk gün olarak belirlenmesinde Kur'an'da zikrolunan, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) kıssasını delil göstermişlerdir. Âyet-i kerimede kırk sayısı şöyle geçmektedir: “*Mûsâ'ya otuz gece (ibâdet için) mühlet verdik sonra buna on gece daha ekledik.*”⁸

Halvete delil gösterilen bir diğer âyette şudur: “*Rabb'inin ismini an, ibâdetlerinde kendisinden başka her türlü şeyden uzaklaşarak sadece O'na yönel.*”⁹ Bu âyeti Hamdi Yazır (ö. 1360/1942) ise şöyle tefsir etmiştir: “*Rabb'inin ismini an, O'nu geceli gündüzlü zikret, kendini her nesneden sıyrarak Rabb'ine yönel, ihlâsla O'nun emirlerine uy, içerisinde bulunduğu dünya hayatı, kalbini asla oyalamasın.*”¹⁰ Yine peygamberlerden Hz. Davud'un (a.s.) küçük bir yanlışından ötürü utanıp, kimsenin olmadığı yerde kırk gün boyunca secdede ağlaması ve tövbe istiğfar etmesi halvet uygulamasına örnek oluşturmaktadır.¹¹

Mutasavvıflar sünnetteki halvetin delili olarak, Hz. Muhammed (s.a.v.) risâletten önce Hira Mağarası'nda inzivaya çekilip ibâdetle meşgul olması ile şu hadisi örnek gösterirler: “*Kırk gün Allah Teâlâ (c.c.) için takva ile amel yapan kişinin gönlünden diline doğru hikmet çeşmeleri akar.*”¹²

Yukarıda da bahsedildiği gibi halvet uygulaması, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) döneminden beri mahiyeti itibarı ile var olduğu bilinmektedir. Halvetin tarihi konusunda da mutasavvıfların çoğunun kabul ettiği durum Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Hira mağarasında peygamber olmadan önceki ibadet halidir. Hz. Peygamber'in vahiy dönemine hazırlanışı sırasında tam bir halvet halinde olduğu bilinmektedir. Hz. Âişe'den (r.a.) nakledilen bir rivâyette: “*Peygamberliğin ilk zamanlarında Allah (c.c.) ona rahmetle muamele etmiş ve şöyle ikramda bulunmuştur: O günlerde onun rüyâları sabah ziyâsı gibi aynen zuhûr ederdi. Allah'ın (c.c.) arzuladığı bir müddet durum böyle devam etti. Sonra yalnızlık kendisine sevdirdi. O günlerde kendisi için yalnızlıktan daha tatlı bir şey yoktu.*”¹³

⁸ el - A'râf, 7/142, وَأَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فَنَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلَحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ

⁹ el - Müzzemmil, 73/8, وَادْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَيَّنْ إِلَيْهِ تَبَيُّلاً

¹⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hakk Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1982), 10/5430.

¹¹ Ahmet Bican, *Envârü'l-Âşıkîn*, ed. M.Faruk Görtünca (İstanbul: Ülkü Kitap Yurdu, 1984), 133.

¹² Süleyman Uludağ, “Erbâin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 11/270.

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru

Mutasavvıfların halvete delil gösterdikleri diğer bir ibâdet de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Medine yıllarında başladığı, hayatında hiçbir zaman terk etmediği, sünnet-i müekkede olan itikâf ibâdetidir.¹⁴ İşte Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bu tür uygulama ve ibâdetlerini mutasavvıflar halvet konusunda delil olarak kabul etmişlerdir.¹⁵

Halvet, bazı özel zikir ve riyâzat ile mürşidin dervişini, dünyadan soyutlanmış karanlık bir odada, belirli bir zaman bekletmesidir. Zihni fâsit inanışlar ve kalbi kötü hasletlerden arındırmak da halvet manasına kullanılmıştır. Tüm bu açıklamalar ışığında kulun, kendisini tüm benliğiyle Rabbi'ne vererek, O'ndan başka her türlü mâsivâdan uzaklaşmak suretiyle ancak gerçek manada bir halvetin oluşacağı anlaşılmaktadır.¹⁶

Tasavvufta seyr u sülûkün maksadı; dervîşi insan-ı kâmil mertebesine erdştiririp Allah'ın (c.c.) kendisinden razı olmasını sağlamak ve böylece marifetullahı vasıl olmaktadır. Bunun yol ve erkânı ise kalbi temizleyerek nefsi terbiye ile tezkiye etmektir. Her türlü kötü hallerden kalbi temizleyip, güzel ahlakla süsleyerek Allah'ın (c.c.) rızasını kazanacak mertebeye ulaştırmaktır. Bu mertebelere vâsıl olmak ancak halvet ve diğer tasavvufi eğitim metodlarını tatbik ederek mümkündür.¹⁷

Tasavvufi bir eser olan *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*'de de halvet kelimesi hakkında şu cümlelere yer verilmiştir. “*Safvet ehlinin vasfı olan halvet; vuslat ehlinin alametidir. Başlangıç hâlinde olan bir dervîşin hemcinsinden uzak (uzlet hâlinde) hayat sürmesi, nihâyet hâlinde ise üns derecelerini gerçekleştirdiğinden halvet hâlinde olması şarttır. Uzlet halinde olan bir kişinin halktan uzak yaşamadaki gâyesi, insanlardan gelecek şerden selâmette olması değil, insanlara kendisinden ulaşacak şerden selâmette olmaları içindir. Bu iki durumdan birincisi halkta olmayan bir meziyet olduğuna inanmanın, ikincisi ise nefsinin hakir görmenin neticesidir. Nefsinin aşağı gören kişi mütevâzi sıfatıyla, kendini herhangi birinden üstün olduğuna inan kişiyse kibir sıfatıyla bilinir.*”¹⁸

Halvet; manevi huzura kavuşmak günahlardan temizlenmek ve Rabbi ile baş başa

Tavki'n-Necât, 1422/2001), Bedü'l-Vahiy, 3.

¹⁴ Abdullah el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Ümit yayınları, 1998), 336-337.

¹⁵ Gül, “Halvetin Kur'ân ve Sünnet Boyutu”, 65.

¹⁶ Cebecioğlu, 2009, “Halvet”, 102.

¹⁷ Gül, “Halvetin Kur'ân ve Sünnet Boyutu”, 62.

¹⁸ Gül, “Halvetin Kur'ân ve Sünnet Boyutu”, 74; Yüksel Göztepe, *Abdülkerîm Kuşeyrî'de Hâller ve Makâmlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 468-469.

kalmak için yalnızlaşmaktır. Ehl-i kitab ve geçmişi çok eskilere dayanan dinlerde de münzevi hayat görülmektedir. İnziva sadece dini bir ritüel değil insanın var olduğu her yerde görülen yaşamsal olgudur. Şöyle ki ruh ile beden bir olduğundan ruha tesir eden bir durum bedeni, bedene tesir eden bir hâl de ruhu etkiler. Bedeni veya ruhu etkileyen kötülükten kurtulmak için yani mutlu olabilmek için aranan şartlardan biri yalnızlıktır. Bedeni temizlenme için su ne derece önemli ise, manevî temizlik içinde en fazla öne çıkan eğitimlerden birisi olan halvet o kadar önemlidir.¹⁹

İslâm dini bedenî ameller (zâhirî) ihtiva ettiği gibi kalbî ameller de (bâtınî) içermektedir. İslâm, bu ikisinin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Dinde ikisinden birinin eksikliği kabul edilemez. Esasında kalben yapılan ameller bedenî yapılan amellerden daha mühimdir. Çünkü bedenî yapılan ameller kalben niyetlenen amellerin sonucudur. Zâhirî ameller bâtinî amellere göre önem kazanır. Asıl iyi bir hâlê bürünürse eser de o derece iyi olur fakat asıl bozuk ise eser de ona nispetle bozuk olur. Bundan dolayı sûfiler bedenî temizlenmeye önem verdikleri kadar bâtinî temizlenmeye de önem vermişlerdir.²⁰ Böylece zâhirî temizlik bedeni necasetten arındırırken, bâtinî temizlik de akli ve kalbi istenmeyen düşünceden korur.

İslâm dininde ve diğer dinlerde de sıkça örneklerine rastlanılan halvet anlayışı mutasavvıfların, kalp tasfiyesi için riyâzet ve nefis tezkiyesi, murâkabe ve mücâhede, halvet ve zikir gibi değişik yöntemlerde müridi eğitmeye çalışmışlardır. Manevî terbiye eğitimine aldıkları kişilerin karakterlerine göre bu yöntemleri uygulamışlardır. İşte bu eğitim yöntemlerinden biri olan halvet, dervişin yaşadığı özel bir durumu ifade etmektedir.²¹

Münzevi hayatın ortaya çıkış nedeni, bir kimsenin hayatını, dini yaşamaya hasretme arzusudur. İnziva yaratıcıya adanmış yaşam tarzının en temiz ve en mükemmel şekli olarak yorumlanır. Yaratıcıya ulaşma yolunda kendilerini çöllerin tenhâlığına terk ederek sâfi bir hayat süren münzevilerin çoğu, yağmurlu sezon sürecinde bir yerde barınma ihtiyacı hissetmiştir. Bununla birlikte sûfînin tek başına yaşarken doğabilecek tehlikeler nedeniyle birlikte yaşama gereksinimi hâsıl olmuş, bir rehberî tâbi olarak

¹⁹ Gül, “Halvetin Kur’ân ve Sünnet Boyutu”, 64.

²⁰ Eyyup Akdağ, “Sûfilere İsim Arayışları ve Tasavvuf Kelimesinin Menşei Meselesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23 (2019), 719.

²¹ Öncel Demirtaş, “Tasavvuf Tarihinde Halvet ve Halvetin Manevî Eğitimdeki Rolü”, *Ekev Akademi Dergisi* 53 (2016), 132.

münzevi koloniler doğmuş ve aynı prensiplere uyarak bir tarikat usûlünün bütün özellikleri (çile, yoksulluk, ibâdet, sessizlik, bekârlık vb.) uygulanmaya çalışılmıştır.²² Görülüyor ki halvet, insanı istek ve ihtiraslardan, aşırı arzu ve tutkulardan hâlâs etmek, nefret ve kindar duygulardan arınmasını sağlamak, kişiyi yanlış yola gitmekten kurtarmak ve doğru saadete erdirmeye çalışması için tarih başlangıcından itibaren görülen riyazat şeklidir.

2.2 Halvetiyye Tarikatının Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimi

2.2.1 Halvetiyye Tarikatının Doğuşu

Tasavvufî hayatın dayandığı iki ana kaynak vardır. Bunlardan biri Kur'an-ı Kerim diğeri sünnet-i seniyyedir. Sûfiler bu iki ana kaynağı kendilerine esas kabul etmişlerdir. Hz. Peygamber ve ashabı tarafından en hassas şekilde yaşanan manevî hayat daha sonraki dönemlerde yerini dünya sevgisine bırakmıştır. İslâm toplumu açısından bunun büyük bir âfet olduğunu gören Allah dostları, bir diriliş çabasıyla yeniden saadet dönemine ulaşma çalışmalarına girmişlerdir.²³ Bu saadet yolları sonraki dönemlerde farklı silseleri ve eğitim metodları ile sistemleşerek tarikatları meydana getirmiştir.

Halvetiyye'nin çıkış noktası olarak, müntesipleri ve birçok mutasavvıf tarafından kabul gören uygulama, Hz. Peygamber'in, daha İslâm'ı tebliğ ile emir olunmadan evvel Hira mağarasındaki münzevi yaşantısıdır. Bilindiği üzere Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamber olmadan önce birçok defa Hira mağarasında tam manasıyla halvet hali sürdürmüştür. Nitekim Hz. Âişe'den (r.a.) nakledilen bir rivâyete göre Hz. Peygamber'e (s.a.v.) inen vahiyler rüyâsında gördüğü sadık haberlerle başlamıştır. Hz. Peygamber'in gördüğü bütün rüyâlar ertesi gün aynıyla zuhûr etmiştir. Daha sonra Rasulullah yalnızlıktan, halvetten hâz almaya başlamış ve çok defa gittiği Hira Mağarası'nda günlerce kalarak ibâdet ve tefekkürle meşgul olmuştur.²⁴

Halvetiyye tarikatı, 14. yüzyılın ikinci yarısında Türkmenlerin yaşamış olduğu bir coğrafya olan Hârizm bölgesi içinde yer alan Azerbaycan ve İran sahasında

²² Hatice Salar, *Hristiyanlık'ta Ruhbanlığın Kökenleri ve Ruhbanlık Sınıfı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), IV.

²³ Gül, "Halvetin Kur'an ve Sünnet Boyutu", 65.

²⁴ Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, çev. İrfan Gündüz - H.Kamil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 1993), 267.

doğmuştur. Sufiler içinde bir nefis eğitimi ve irşâd metodu olarak ilk devirlerden itibaren uygulanan “halvet”in yaygın hale getirilmesi, tasavvuf terbiyesinin temel konularından birisi olarak kabul görmesi sonucunda oluşmuştur. Sufilerin, “*Allah (c.c.) ile sürekli beraberlik kasdıyla gönlün O’ndan gayrisından (mâsivâ) yüz çevirmesi*” diye tarif ettiği halvet, Halvetiyye yoluyla bir tarîkat kurumu olarak şekillenmiştir.²⁵

Halvetiyye kuruluşundan itibaren daha çok Türk coğrafyasında yayılmasıyla dikkat çekmiştir. Bu tarîkat Şirvan, Erdebil, Lahcan gibi Orta Asya şehirlerinde Türkler vasıtasıyla yayılarak ve geliştirilmiştir. Bazı araştırmalarda ise Halvetiyye tarîkatının Fars kökenli bir tarîkat olduğu da öne sürülmüştür.²⁶

Halvetiyye tarîkatının teşekkülü şu şekilde olmuştur: Gîlân bölgesinin Lâhîcân kazasında doğmuş, büyümüş Ebu Abdullah Sirâcüddin Ömer b. Ekmeleddin el-Gilânî el-Lâhicî (ö.750/1349 ya da 800/1397), İbrahim Zâhid-i Gîlânî’nin (ö. 700/1301) icâzet verdiği, irşâd için Hârizm’e gönderilen Ahî Muhammed Halvetî’ye (ö. 780/1378-1379) intisap etmiştir. Kaynaklarda Ahî Muhammed’in halvete çok meyletmesi, hayatı boyunca çok defa halvete girmiş olmasından, kendisine Halvetî lakabı verildiği zikredildiği gibi,²⁷ onun çınar ağacının kovuğunda çok defa halvete girmesi sebebi ile bu lakapla anıldığı kaydedilir.²⁸ Rivâyete göre, kimsenin olmadığı bir yerde, büyük bir çınar ağacı içinde halvete girerek uzun zaman insanların gözünden kaybolur. Müridleri onu çınar ağacının içinde bulurlar.²⁹ Halvetiyye tarîkatının bu isim ile meşhur olmasında diğer bir sebep ise, Halvetiyye müntesiplerinin, halveti sâir tarîkat mensublarından daha fazla yaptıkları ve bu yolla daha çok feyz almaları olarak gösterilmiştir.³⁰

Ömer el-Halvetî, amcasının Geylân / Heri’deki vefatından sonra irşâd vazifesi için yerine geçmiştir. Heri’de başlamış olduğu vazifesini Karakoyunlu hâkimiyeti altında bulunan Tebriz çevresindeki Hoy kentinde sürdürmüştür. Daha sonra Mısır’da uzun

²⁵ Semih Ceyhan, *Türkiye’de Tarikatlar, Tarih ve Kültür* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 695.

²⁶ Mustafa Aşkar, “Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye’nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 549.

²⁷ Sâdık Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338), 19; Rahmi Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetiler ve Halvetilik*, (İstanbul: Petek Yayınları, 1984), 70-71.

²⁸ Fatih Sarıkaya, *Halvetiyye Tarikatının Kurucusu Meselesine Dair Yeni Bir Değerlendirme ve Revak Sultan*, “İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi” 6/3 (2017), 2081.

²⁹ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefine-i Evliya*, ed. Mehmet Akkuş (İstanbul: Kitabevi yayınları, 2006), 4/93; Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 20.

³⁰ Halim Gül, *Halvetî-Şâbânî Şeyhi Mustafa Kemâleddîn Bekrî ve Hediyyetü’l-Ahbâb Adlı Eseri*, “Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi”, *Karabük Üniversitesi* 1 (2013), 301.

yıllar irşâdla görevlendirilmiştir. Buradan Tebriz şehrine tekrar dönmüş ve 800 (1397) yılında ahirete irtihâl etmiştir. Tebriz şehrinde Mîr Ali dergâhı haziresine defnedildiği bilirse de yakın zamanda yapılan detaylı çalışmalarda Azerbaycan'a bağlı Şamahı kentinin Avahıl karyesindeki Pîr Ömer ziyaret yeri olarak meşhur olan yerdeki kabrin ona ait olduğu ileri sürülmekte, aynı zamanda bu köyde doğup büyüdüğü belirtilmektedir. Avahıl, günümüzde Lâhic ile Şamah arasında bulunan bir köydür. Köyde çok eski bir kabristanlık ile birlikte Pîr Ömer Sultan ziyaretgâhı olan, halk arasında şöhret bulmuş bir de türbe vardır. Türbenin bulunduğu coğrafi alan menkîbelerde zikredilen ağaçlık niteliğe sahiptir. Ayrıca Ömer Sultan ziyaretgâhı üstünde takribi altı yüz yıllık bir ağaç vardır. Yine buranın Lâhic şehrine yakınlığından Ömer el-Halvetî'nin "Lahicî" nisbesiyle anılmasına sebep olduğu ileri sürülebilir. Bu bölge içinde kovuğu tamamıyla oyulmuş, hücre biçiminde olan bir çınar ağacı mevcuttur. Ömer el-Halvetî'nin bu çınarın içinde halvete girdiği konusunda farklı rivâyetler halk arasında yaygınlık kazanmıştır.³¹

Halvetiyye tarîkatı, Ömer el-Halvetî ile birlikte doğduğu biliniyorsa da, tarîkatın kurucusu olması konusu tartışılmaktadır.³² Bazılarına göre "Pir-i Sani" olarak bilinen Yahyâ-ı Şîrvânî (ö.868/1463-1464) bu anlamda Halvetiyye tarîkatının gerçek kurucusudur. Mustafa Aşkar ise tarîkatın kurucusunun Ömer el-Halveti olduğunu kanıtlamaya yeterli bilginin bulunmadığını belirtir. Ona göre Halvetiyye'nin gerçek kurucusu Yahyâ-i Şîrvânî olmalıdır. Çünkü Halvetiyye tarîkatında halifeler yetiştirerek ilk kez muhtelif memleketlere gönderen Yahyâ-i Şîrvânî'dir.³³ Bazı kaynaklarda, Yahyâ-ı Şîrvânî'nin birçok mürid yetiştirmesi, etrafında on bin kadar mürid toplayarak tarîkatı yaydığı bilgisi esas alındığında bu tarîkatın gerçek kurucusu ünvanını hak ettiği anlaşılmaktadır.³⁴ Aynı zamanda tarîkatın kollara ayrılması hususunun Yahyâ-ı Şîrvânî ile başlaması onun Halvetiyye'nin ilk kurucusu olduğunu kanıtlar mahiyettedir.

Yahyâ-ı Şîrvânî, yaşamış olduğu dönemde halkın muhabbet besleyip, saygı duyduğu sohbet ve nasihatlarından birçok kişinin istifâde ettiği önemli bir mutasavvıftır. Bu mutasavvıf Ehl-i Sünnet itikâdına bağlılığı ve İran'da Şîî anlayışın yayılmaması için

³¹ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 696-697.

³² Aşkar, "Bir Türk Tarîkatı Olarak Hâlvetiyye", 542.

³³ Aşkar, "Bir Türk Tarîkatı Olarak Hâlvetiyye", 542.

³⁴ Aşkar, "Bir Türk Tarîkatı Olarak Hâlvetiyye", 542.

verdiği mücadelelerle tanınmıştır.³⁵ Halvetiyye, Yahyâ-ı Şîrvânî'ye kadar önemli bir gelişme gösterememiştir. Uzak şehirlere halife göndererek tarîkatı yayma icraati, onun zamanında olmuştur. Halvetiyye, Yahyâ-ı Şîrvânî'den sonra, dört kola ayrılarak yayılma sürecine girmiş, özellikle Anadolu ve Kafkasya'da hızlı bir genişleme kaydetmiştir.³⁶ Bir başka konu da Halvetiyye tarîkatı Azerbaycan'da doğmuş olmasına rağmen, Osmanlı döneminde, özellikle Anadolu, İstanbul ve Balkanlarda en yaygın tarîkat olmuştur. İstanbul ve Anadolu'daki Halvetiyye tekkelerinin sayısının bir hayli çok olduğu görülmektedir.³⁷

Halvetiyye'nin temelinde "Ehl-i beyt" sevgisinin yer alması tarîkatın en önemli özelliklerindendir. Diğer yandan, tarîkatın çıktığı dönem ve siyasi ortam ve diğer akımlar arasındaki ilişki dikkate şayandır. Çünkü 15. yüzyılda, hem Orta-Asya bölgesi hem de Anadolu toprakları, Moğol istilası ve Şîî yükselişi ile önemli boyutlarda maddi ve manevi sıkıntıların olduğu bir dönemdir. Aynı dönemde Türk toplumunu ayakta tutacak, mânen destekleyecek önderlere ve tarîkatlara gereksinim duymaktadır. Halvetiyye tarîkatı da bu arayışın olduğu çalkantıların neticesinde ortaya çıkmıştır. Halvetiyye'nin hızlı bir şekilde yaygınlaşmasının özellikle de Türk halkı tarafından rağbet görmesinin, çıktığı bu sosyo-psikolojik ve sosyo-politik ortamla doğrudan alakalı olduğunu söylenebilir.³⁸

Diğer taraftan Horasan bölgesi "Ehl-i beyt" sevgisi en üst seviyede olduğu bir yerdir. Halvetiyye tarîkatı bölgede yer alan ehl-i beyt sevgisi üzerine inşa edilmiştir. Bu bölge ilk asırlardan itibaren siyasi ve dini mezheplerin faaliyet gösterdiği bir coğrafya olması bakımından da önemlidir. "Ehl-i beyt" sevgisine dayalı dini faaliyetler Abbasilerin destekleriyle birlikte daha ilk dönemlerde yayılmaya başlamıştır. Çünkü aynı dönemlerde "Ehl-i beyt" karşıtı olan bir yapının yükselişte olduğu bilinmekte ve bu anlayışa karşı mücadele etmek de önem arz etmekteydi. Ayrıca bu bölgede faaliyet gösteren diğer tarîkat silsilelerinde de "Ehl-i beyt" anlayışı son derece dikkat edilen bir özellik olmuştur. Halvetiyye tarîkatı da ortaya çıktığı coğrafyanın sosyo-politik ve

³⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 3/96.

³⁶ Abdullah Sarı, *Semerâtü'l-Fuâd*, çev. Yakup Kenan Necefzade (İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1967), 148.

³⁷ Ayşe Bölükbaşı, "16. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkelerinde Mekânsal İşleyiş: Tekkelerin Mensup Oldukları Külliye İçindeki Diğer Birimlerle İlişkileri", *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (2018), 214.

³⁸ Sühendan Arıkan, "Tarikatlar Arası Kiyas: Şâbânîlik ve Bayrâmîlik", *1. Uluslararası Şeyh Şâbân-ı Velî Sempozyumu* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2012), 295-296.

dini anlayışının özelliklerini taşımakta ve ona uygun bir karaktere sahip olduğu görülmektedir.³⁹

2.2.2 Halvetiyye Tarîkatının Anadolu’da Yayılışı ve Sebepleri

Osmanlı Devleti’nin kurulmaya başladığı yıllarda Orta Asya’dan ve Orta Doğu’dan göçerek gelen mutasavvıf ve şeyhler devletin kurulmasında önemli bir katkı sağlamışlardır. Fethedilen yeni şehirlerde tekke ve zâviyeler inşa edilmiş böylece tasavvuf erbabı buralara yerleşerek bölgenin Müslüman olmasında ve Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır.⁴⁰ Bununla birlikte bu dervişlerin çoğu gazilerle beraber savaşa katılmış, bazıları da ziraat ve hayvancılıkla uğraşarak yeni kurulan beyliklerin tebaasıyla kaynaşmışlardır. Sınır boylarında inşa edilen zâviyeler aynı anda hem dinî hemde siyasi açıdan devlete hizmet etmiştir. Mesela, savaş anında sınırdaki zâviyeler gelen askerlere kapılarını açmış, burada ziraat ve hayvancılıkla uğraşan dervişler onlara hizmet etmişlerdir.

Bu sebeple devlet için faydalı bir kurum olan zâviyelerin bazıları Sultan tarafından, bazıları da vezirlerin desteği ile yapılmıştır. Hayr-ı hasenat maksadı ile onların imâr ettiği bu kurumlarda dolaylı olarak dervişlerin ve âlimlerin desteği çoktur.⁴¹ Zâviyelerin yanı sıra birçok padişah, vezirler ve halk, ahirette sevaba nâil olmak için camii, mescid, medrese, zâviye, imaret, misafirhane ve kervansaray gibi ibâdet ve hayır kurumları yaptırmıştır.

Anadolu’da tasavvuf ekolünün temelleri, Selçuklu Devleti zamanında çeşitli bölgelerden yapılan göçler ve fetihler nedeni ile gelen sûfîler vasıtasıyla atılmıştır.⁴² Anadolu Selçukluları ve beylikler zamanında ilk defa görülen tarîkatlar, 9./15. asra gelindiğinde oldukça yaygınlık kazanmıştır.⁴³

Halvetiyye tarîkatının Anadolu’nun en uzak bölgelerine ulaşarak yaygınlaşması, Yahyâ-ı Şîrvânî’den tasavvuf terbiyesi alan halifeleri vasıtasıyla olmuştur. Fakat

³⁹ Aşkar, “Bir Türk Tarîkatı Olarak Hâlvetiyye”, 543.

⁴⁰ Reşat Öngören, “Osmanlı’da Süfîlerin Farklı Toplum Kesimleri ile İlişki Tarzları”, *İsam Araştırma Dergisi* 3 (1999), 10.

⁴¹ Âşık Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman*, çev. Kemal Yavuz - M.A. Yekta Saraç (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332), 293.

⁴² Reşat Öngören, “Osmanlı Türkiye’sinde Tarîkatlar”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 55.

⁴³ Hülya Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 311-313.

tarîkatın Anadolu’da, görülmeye başlaması daha önceki zamanlarda olmuştur. Çünkü Yahyâ-ı Şîrvânî’nin göndermiş olduğu ilk halifeden önce Anadolu’da Halvetî dervişlerin varlığı bilinmektedir.⁴⁴

Halvetiyye’nin Anadolu’ya intişârı, Anadolu’nun birçok şehrinde Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî’nin halifelerinin Ehl-i Sünnet akidesini yaymasıyla başlamıştır. Bakü’de başlayan bu irfânın halifeleri Çankırı, Amasya, Kastamonu, Erzincan, İzmir, Afyon, Karaman, Niğde gibi Anadolu’nun geniş coğrafyasında yüzlerce ereni ile Hz. Peygamber’in ashabı gibi dini yaymak için muhacir olmayı seçmişler ve hayatlarının geri kalanında buralarda irşâd ile meşgul olmuşlardır.

Yahyâ-ı Şîrvânî’nin şöhreti, çok geniş bir coğrafyaya ulaşmış, bu sebeple Anadolu ve sâir İslâm memleketlerinden birçok kimse ona talebe olma arzusuyla Bakü’deki dergâhına gitmişlerdir. Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî’nin tasavvuf terbiyesinden geçen Muhammed Erzincânî (ö. 879/1474), Habîb-i Karamânî (ö. 902/1497) ve Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487) gibi daha birçok derviş icazetlerini alıp başta Anadolu, Balkanlar ve Mısır gibi bölgelere giderek Halvetiyye’yi yaymak maksadıyla gayret göstermişlerdir.⁴⁵ Aynı zamanda Çankırlı olup diğer halifeleri kadar tanınmış olmamasına rağmen Yahyâ-ı Şîrvânî’nin tedrisinden geçerek memleketine tekrar gelen ve tarîkatın yayılmasında öncü olan Karacalarlı Hacı Hamza Efendi’den daha geniş olarak ileride bahsedileceğinden burada kısaca ismine atıf yapmak yerinde olacaktır.

Sefîne-i Evliya’da Yahyâ-ı Şîrvânî’nin Anadolu bölgesine önem verdiği ve bu öneme binâen kırk müridine icâzet verip onları Anadolu’ya gönderdiği belirtmiştir.⁴⁶ Dönemin Osmanlı Sultanları tarafından da karşılık bulan ve sevilen Halvetiyye, Anadolu’da hızlı bir şekilde yayılmıştır.⁴⁷ Bu tarîkatın Anadolu’da çok rağbet görüp yayılmasının sebebi, tarîkatın İslâm’a olan bağlılığı ile sünnî düşünce anlayışının Anadolu halkıyla aynı minvalde oluşu gösterilmiştir.⁴⁸

Halvetî ismi ile tanınan zâtların Anadolu’da ilk defa görünmeleri, 13. asrın sonları ile

⁴⁴ Reşat Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf, Anadolu’da Süfîler, Devlet ve Ulemâ (16. Yüzyıl)* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 27-28.

⁴⁵ Hasan Almaz, *Bakü’den Anadolu’ya Yansıyan Işık: Hâlvetî Pir Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî Hayatı ve Eserleri* (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2007), 21.

⁴⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/139.

⁴⁷ Almaz, *Bakü’den Anadolu’ya Yansıyan Işık*, 21.

⁴⁸ Tahsin Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Hâlvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sümbül Sinan ve Merkez Efendi”, *İstanbul Entitüsü Dergisi* 2 (1956), 87.

14. asrın başlarına kadar ulaşmaktadır. Halvetî dervişlerinden Anadolu'ya ilk gelen, İbrahim Zâhid Gilânî'nin icâzet verdiği Ahî Yusuf'dur. Ahî Yusuf Halvetî, Şirvan'a bağlı Mişkât'ta dünyaya gelmiş, seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra icâzet alıp irşâd için Anadolu'ya geçmiştir. Ahî Yusuf, Anadolu'da Niğde şehrine gelip Tepeviran mahallesinde bir cami, yanına halvethâne ile derviş odalarından oluşan bir dergâh inşa edip irşâd faaliyetine başlamıştır.⁴⁹ Halvetiyye nisbesiyle Anadolu'da bulunan diğer bir halife de Şeyh İzzettin Türkmânî'nin halifesi olan Şeyh Baba Resul-i Rûmî'dir. Diğer bir Halvetî temsilci ise Sivas halkı için irşâda gönderilen İbrahim Halvetîdir.⁵⁰ Anadolu'da Yahyâ-ı Şîrvânî'nin görevlendirdiği halifeler irşâd hizmetine başlamalarından evvel Niğde, Çankırı, Sivas ve Amasya şehirlerinin Halvetiyye için münâsip bir bölge olduğu görülmektedir. Anadolu'da Halvetiyye tarikatının intişârı için inşâ edilen ilk dergâh Pir İlyas'ın Amasya'da kurduğu Gümüşlüoğlu Tekkesidir.⁵¹

Muhammed Bahauddin Erzincânî, Yahyâ-ı Şîrvânî'nin meşhur altı halifesinden biri olup, Halvetiyye tarikatının Anadolu'da yaygınlaşmasında önemli rolü bulunan bir mutasavvıftır. Akkoyunlu Devleti'nin hüküm sürdüğü, Erzincan'ı da sınırları içerisine aldığı dönemde yaşamış, Erzincan şehrinden hiç ayrılmamış ve yetiştirdiği halifeleri vasıtasıyla tarikatın Anadolu'da yaygınlaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Halifelerinden Cemâl Halvetî, İbrahim Tacettin Kayserî, Pir Ahmet Erzincânî ve Pir Fethullah gibi sufiler bu konuda önemli irşâd görevlerinde bulunmuşlardır. Böylece Halvetiyye tarikatı da onun devam ettirdiği silsileden kollara ayrılmış ve Türkiye'nin dört bir yanına yayılmıştır.⁵²

Halvetiyye, Osmanlı Sultanı 2. Bayezid devrinde Cemâliyye kolunun kurucusu Cemâl Halvetî vasıtası ile Anadolu ve İstanbul'da yayılmış, devletin en faal tarikatlarından biri olmuştur. Halvetî tarikatının tanınırlığını ve Osmanlı coğrafyasındaki etkinliğini Cemâl Halvetî'nin Amasya'da hanedan mensupları ile kurduğu ilişkiyle zirveye çıkarmıştır.⁵³ Aynı silsileden gelen Yiğitbaşı Ahmet Şemseddin, tarikatın Ahmediyye kolunun pîrî olup birçok şûbesi ile Anadolu'da önemli faaliyetlerde bulunmuştur.⁵⁴

⁴⁹ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulemâ (16. Yüzyıl)*, 29.

⁵⁰ Ali Öztürk, *16. Yüzyıl Hâlvî Şiirinde Din ve Tasavvuf* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 18.

⁵¹ Öztürk, *16. Yüzyıl Hâlvî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, 18-19.

⁵² Öztürk, *16. Yüzyıl Hâlvî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, 19-20.

⁵³ Abdulhamit Budak, "Geçmişten Günümüze Dini Gruplar Olarak Tarikatların Siyasi Yapılarla İlişkileri", *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (2020), 268.

⁵⁴ Zaur Şükürov, "Muhammed Bahâeddin Erzincânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV

Sultan 2. Bayezid devrinde, Amasya’da Cemâl Halvetî’nin bağlantıları yardımıyla tarîkatın İstanbul’a taşınması Halvetiyye için önemli bir dönüm noktası olarak kabul görmektedir. Burada onun tesir ettiği çevre sayesinde Halvetiyye tarîkatı, Osmanlı’nın kültürüne önemli katkıları olmuş, bununla birlikte siyasi ve idari alanlarda da faal olarak rol üstlenmiştir. Halvetiyye’nin İstanbul’da kurulan ilk dergâhı Koca Mustafa Paşa Dergâhı olup aynı zamanda tarîkatın merkezi olmakla, hem İstanbul’da yayılmasına hemde Balkanlar’a ulaşarak geniş bölgelere yayılmasına vesile olmuştur.⁵⁵

Halvetiyye’nin, Yahyâ-ı Şîrvânî’nin halifeleri vasıtası ile Anadolu da geniş kitlelere yayıldığını daha önce de belirtmiştik. Bu halifeler Halvetiyye’yi yalnız Anadolu coğrafyasında değil İslâm âleminin çoğu yerinde tanıtmışlardır. Halvetiyye Anadolu’dan Balkanlara, Azerbaycan’dan İran’a, Orta Doğu’dan Kuzey Afrika’ya geniş bir bölgeye onlar vasıtasıyla yayılmıştır. Burada değinilmesi gereken diğer bir konu da tarîkatın yayılmasına vesile olan halifelerin birçoğunun Anadolu’dan giden dervişler sayesinde gerçekleşmiş olmasıdır. Yahyâ-ı Şîrvânî’nin önde gelen halifelerinden olan, Bahaüddin Erzincânî, Ahmet Sünneti, Ömer Ruşenî, Habib-î Karamânî, Karacalarlı Hamza Efendi, Afyonlu Şükrullah ve Alaaddin Rumî gibi isimler Anadolu menşeli sûfilerdir. Bu halifelerin çoğunluğu mürşitlerinin icâzetini alarak Anadolu’ya geri gelmişler ve Halvetiyye tarîkatını burada yaymışlardır.⁵⁶

Anadolu’da ve tüm dünyada en çok rağbet gören ve birçok kola ayrılan bu tasavvuf ekolünün diğer temsilcileri ilerleyen başlıklarda tekrar ele alınacaktır.

Bütün bu önemli verilerden yola çıkarak meseleye bakıldığında, genel manada Osmanlı devleti ile Türk toplumu arasında Halvetiyye’nin benimsenmesinin nedenleri, kendiliğinden aşikâr olmaktadır. Şah İsmail’in saltanatı ile tam olarak politik bir özgürlüğe sahip olan Safevilik, Osmanlı için tehlikeli hale gelince, aynı özellikleri taşıyan Halvetiyye de önemli bir tarîkat haline gelmiştir. Yani o devirde Şia temelli faaliyetleri engellemenin yine onların yöntemiyle, yani tasavvuf yoluyla olabileceği tefekkür edilmeye başlanmıştır.⁵⁷ Bu doğrultuda Halvetiyye tarîkatını Osmanlı

Yayınları, 2007), 30/502.

⁵⁵ Budak, “Tarikatların Siyasi Yapılarla İlişkileri”, 268.

⁵⁶ Abdulhamit Budak, *Halvetî Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyo-Politik Ve Kültürel Etkileşimi* (15. Yüzyıl Amasya Şehri Örneği) (Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 89.

⁵⁷ Budak, *Halvetiyye ve Amasya*, 72.

Devleti'nin hâkim olduğu yerlerde ve başka coğrafyalarda devlet tarafından desteklenmesi gerekmiştir. Aynı özellikleri taşıyan, politik sahaya yerleşmiş Safeviliğe karşı bir seçenek olarak Halvetiyye tarîkatını ön plana çıkarma ihtiyacı duyulmuştur. Aynı şekilde “Ehl-i beyt” anlayışından istifade etmeye çalışan Şiilerin, Anadolu toplumunu kendi saflarına çekmek istemişlerdir. Safeviliğin saf dışı bırakılması da yine aynı yöntem kullanılarak gerçekleşmesi düşünüldüğü için Halvetiyye tarîkatı her sahada desteklenmiştir.⁵⁸

Halvetiyye tarîkatı, her zümreden insana hitap eden aynı zamanda müntesipleri içinde her meslek ve sınıftan insanın görüldüğü bir tasavvuf yoludur. Halvetiyye içinde her kesimden insanın bulunması ve tasavvuf da birçok kola ayrılması sebebiyle “tarîkat fabrikası” olarak anılmasıyla göze çarpar. Bununla birlikte tarîkatın başlangıcından günümüze kadar özellikle Türklerin ilgi duyması konuyu daha da önemli hale getirmektedir.⁵⁹ Halvetiyye, Türk insanını en çok etkileyen yollardan biri, hatta en önemlisi olmuş, var olduğu zamandan itibaren çoğunlukla Türklerin müntesibi olduğu bir tarîkat halini almıştır. Halvetiyye'nin yayıldığı bölgelerde oluşan kol ve şubelerin çoğunluğu Türk kökenli kollardan meydana gelmiştir. Bu özelliğinden dolayı tarîkat, Türklerin genel karakterine ve tabiatına münâsip öğretiyeye sahip olan bir tarîkattır diyebiliriz. Halvetiyye'nin Türk toplumu içinde en fazla tercih edilen dinî grup olması da bu tespitin doğru olduğunu gösterir.

Osmanlı sultanlarının yirmi birinin bu tarîkata intisaplı olması, Halvetiyye'nin keyfiyet ve kemiyet bakımından, Osmanlı coğrafyasında etkinliğini anlamak bakımından önemlidir. Osmanlı'nın yükseliş devri sultanlarının birçoğunun beraberinde bir Halvetiyye pîrinin bulunması, bu düşünceyi genel manada destekler mahiyettedir. 2. Bayezid'in Cemâl Halvetî'nin sohbetlerine katılması hatta iyi ilişkiler kurması, Yavuz Sultan Selim ile Sümbül Sinan'ın (ö.936/1529) görüşmesi ve ona çok edepli yaklaşması, yine Kanuni Sultan Süleyman'ın yanında Merkez Muslihiddin Efendi'nin (ö.959/1552) savaflara katılması örnek verilebilir. Özellikle yükseliş devrinde padişahlar ile Halvetiyye pîrleri arasında çok yakın bir bağın var olduğu görülmektedir. Padişahların ve devlet adamlarının bu tarîkatı desteklemiş olmaları, Halvetiyye'nin güçlenmesinde ve yayılmasında çok büyük katkı sağladıkları

⁵⁸ Aşkar, “Bir Türk Tarîkatı Olarak Hâlvetiyye”, 536.

⁵⁹ Aşkar, “Bir Türk Tarîkatı Olarak Hâlvetiyye”, 535.

söylenebilir.⁶⁰

2.2.3 Halvetiyye Tarikatının İslâm Dünyası'ndaki Durumu

Halvetiyye, Türk milletini derinden etkileyen bir terbiye yolu olarak önümüze çıkmaktadır. Bu tesir, yalnız Anadolu'da değil sâir İslâm memleketlerinde de görülmektedir. 9./15. yüzyıldan itibaren Halvetiyye'den dört asıl kol ve bu dört asıl koldan da on iki alt kol zuhur etmiştir ve bu alt kollardan da kırk şube ortaya çıkmıştır. Kırk şube ile dünyanın dörtbir köşesinde faaliyet göstermiştir.⁶¹ İbrahim-i Gülşenî'nin icâzet alarak Kahire'de açtığı dergâh ile beraber en yaygın tarikat haline gelen Halvetiyye, buradan Cezayir'e, Tunus'a ardından Sudan ve Fas'a kadar büyük bir alana ulaşmıştır. Balkanlarda ise, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk ile Yugoslavya'ya kadar yayılmıştır. Aynı zamanda Uzak Doğu'da bulunan ülkelere yayılmış ve buralarda Halvetî dervişleri aktif tebliğ faaliyetlerinde bulunmuşlardır.⁶²

Osmanlı'da dört ana kol ile Halvetiyye Anadolu coğrafyasında yayılmıştır. Bu ana kollar: Dede Ömer Rûşenî'nin ve kurduğu Rûşeniyye kolu ile Yiğitbaşı Ahmed Şemseddîn'in (ö. 910/1505) kurmuş olduğu Ahmedîyye kolu ile Cemâl Halvetî (ö. 899/1494) tarafından kurulan Cemâliyye kolu ile sağlanmıştır. Yine Şemseddîn Sivâsî'nin (ö. 1006/1597) kurmuş olduğu Şemsiyye kolu ile Anadolu'da yaygınlık kazanmıştır.⁶³

Halvetiyye tarikatı Osmanlı Anadolu'sunda yalnız kollar aracılığıyla değil şahıslar yoluyla da yayılmıştır. Habîb-i Karamânî (ö. 902/1497), İlyas Amasyavî (ö. 837/1433), Çankırlı Hacı Hamza (ö.905/1500), Bahâeddîn Erzincânî (ö. 874/1470) ve Afyonlu Şükrullah (ö. 882/1478) gibi bazı Halvetîler ile bir kol yahut şube kurulmadan veya herhangi bir kola bağlı kalmadan bireysel mücadeleleriyle Halvetiyye tarikatı Anadolu'da yayılma imkânı bulmuştur.⁶⁴ Bu zâtlar ilerleyen bölümlerde genişçe ele alınacaktır.

Osmanlı Anadolu'sunda özellikle 19. asrın ikinci yarısı itibariyle,

⁶⁰ Mahmut Ulu, 9.15. *Asır Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 222-232.

⁶¹ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2019), 304.

⁶² Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Hâlvetiyye", 551.

⁶³ Ulu, *Osmanlı'da Halvetîlik*, 70; Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 189-254.

⁶⁴ Semih Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi Halvetiyye Ramazaniyye Kolu ve Köstendilli Ali Alaeddin Efendi* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 37.

Nakşibendiyye/Hâlidîyye tarîkatı yaygınken, Marmara, Trakya ve Ege’de ise Halvetiyye tarîkatının Sünbûliyye, Sinânîyye, Gülşeniyye, Şâbânîyye, Cerrâhiyye ve Uşşâkiyye kolları yaygınlaşmış ve bu bölgelerde varlığını devam ettirmiştir. Bu sırada Şâbânîyye’nin Nasûhiyye kolundan ayrılan Çerkeşiyye ondan da İbrâhimîyye ile Halîliyye ismiyle iki ayrı kol kurulmuş; Batı Karadeniz ve İstanbul’da yaygınlık kazanmıştır. Şâbânîyye müntesiplerini Kütahya, Afyon, Tokat, Amasya, Çankırı, Kastamonu, Bolu, İstanbul ve Trakya’dan Bulgaristan Nevrekop’a giden uzun bir hat boyunca görmek mümkündür. Tâlib-i İrşâdî Baba aracılığıyla Çanakkale, Gelibolu, Denizli, Nazilli, çevresinde yaygınlaşan Uşşâkiyye’nin İrşâdiyye ismiyle yeni bir kolu kurulmuş ve bu kol Marmara, Ege kıyıları ve Çanakkale’de yaygınlaşmıştır.⁶⁵

Halvetiyye, 20. yüzyılda İslâm ülkelerinde kol ve şûbeleri itibariyle en çok yayılan tarîkatlardan biri halinde gelmiştir. Yaygınlığını hâlâ devam ettiren kol ve şûbelerden bazıları şunlardır: Gülşeniyye kolu Mısır ve Türkiye’de, Demirtaşıyye kolu Mısır’da, Şâbânîyye Türkiye ve Balkanlarda, Bekriyye ile kolları özellikle Mısır, Kuzey Afrika, Suriye ve Filistin’de, Sinânîyye kolu Balkanlar’da, Ramazânîyye kolu Balkanlarda, Uşşâkiyye Türkiye’de Cerrâhiyye şubesi Türkiye, Avrupa, Amerika, Güney Amerika’da Hayâtiyye ise Makedonya’da yayılma imkânı bulmuştur. Bugün Balkan ülkelerinde en yaygın olan tarîkat Halvetiyye’nin Ramazânîyye koludur.

Bugün hâlihazırda kolları itibariyle Halvetiyye’nin en çok yaygın olduğu ülkelerden birisi de Mısır’dır. Şeyh Kemâleddin el-Bekrî’nin kurduğu Bekriyye kolu Mısır’da yayılmış ve bu koldan doğan diğer tarîkatlar Kahire’ye, oradan da Nil vadisi boyunca yayılmıştır. Mısır’da bulunan tasavvuf yollarının meclis-i meşâyih statüsünde bulunan Meşîhatı Umûmi’t-Turukî’s-Sûfiyye’nin 1980 tarihinde yayınladığı rapora göre Mısır’da yaygın olarak en çok bulunan tarîkat Halvetiyye’dir. Yayımlanan bu raporda Halvetiyye on dokuz kolu ile Mısır ve çevresinde temsil edilmektedir. Bunu on sekiz kol ile ikinci olarak Bedeviyye, üçüncü ise Şâzeliyye tarîkatı takip etmektedir. Diğer yandan 19. Yüzyıldan itibaren Mısır’da Ezher meşâyihinin çoğunluğu Halvetiyye müntesibi olduğu görülmektedir. Halvetiyye’nin bir şubesi olan Derdiriyye ve Hıfniyye’nin kurucuları olan Ahmed ed-Derdîr ve Sâlim el-Hıfnî’nin Ezher ulemâsından olmaları tarîkatın burada yayılmasında büyük etkisi olmuştur. Ezher

⁶⁵ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 853-854.

âlimleri arasında Halvetiyye'nin yaygınlığı, bu meşâyih vasıtasıyla günümüze kadar devam ettiği bilinmektedir.⁶⁶

Arap Devletleri'ndeki Halvetiyye tarîkatının varlığı Mısır'daki Bekriyye'nin muhtelif kollarından doğan şubeler vasıtası ile olmuştur. Sudan'da Halvetiyye, Mısır kökenli Semmâniyye'den ayrılan şubelerle devam etmektedir. Semmâniyye kolu ile Halvetiyye, Etiyopya ve Endonezya'da hâlihazırda temsil edildiği bilinmektedir. Yine Cezayir'de Rahmâniyye şubesi müntesiplerinin yaklaşık 250.000 dolaylarında olduğu söylenmektedir.⁶⁷

2.3 Halvetiyye Tarîkatının Silsilesi

Halvetiyye tarîkatı Hz. Ali'ye (r.a.) isnat edilen “Alevî” bir tarîkattır. Bu tarîkatın silsilesi Hz. Ali (r.a.) kanalıyla Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ulaşmaktadır.

Tasavvuf alanında önemli bir eser olan *Sefîne-i Evliya*'da tarîkat silsilesi şu şekilde vermiştir.

1. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.),
2. Hz. Ali (r.a.),
3. Hasan-ı Basrî (k.s.),
4. Şeyh Habib-i A'cemî (k.s.),
5. Şeyh Dâvud et-Tâî (k.s.)
6. Şeyh Ma'ruf Ali el-Kerhî (k.s.),
7. Şeyh Seriiyyü's-Sakatî, (k.s.),
8. Şeyh Ebu'l Kâsım Cüneyd el-Bağdâdî (k.s.),

Halvetiyye tarîkat silsilesi, silsileleri Hz. Ali'ye ulaşan diğer Kadiriyye, Sühreverdiyye, Mevleviyye, Bayramiyye, Desukiyye gibi, pek çok tarîkatta aynıdır.

⁶⁶ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 710.

⁶⁷ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 710.

9. Şeyh Mimşâdü'd-Dînûrî (k.s.),
10. Şeyh Muhammed Dînûrî (k.s.),
11. Şeyh Muhammed el-Bekrî (k.s.),
12. Şeyh Vecîhüddîn el- Bekrî (k.s.),
13. Şeyh Ebu Necib Sühreverî (k.s.),
14. Şeyh Kutbüddin el-Ebherî (k.s.),
15. Şeyh Muhammed el-Buharî (k.s.),
16. Şeyh Şihâbüddin et-Tebrizî (k.s.),
17. Şeyh Cemâleddin Şirâzî (k.s.),
18. Şeyh İbrahim Zahid Gilânî (k.s.),

Silsile buradan sonra ikiye ayrılır. Buradan sonra İbrahim Zahid Gilânî'nin halifelennden Ahi Muhammed Harezmi ile Halvetiyye devam ederken; Safiyyuddin Erdebili ile Safeviyye tarîkatı (Erdebiliyye) ortaya çıkmıştır.

19. Şeyh Sadüddin-i Ferğânî (k.s.),
20. Şeyh Ahî Muhammed el-Halvetî (k.s.),
21. Şeyh Ömer el-Halvetî (k.s.),
22. Şeyh Ahi Emre Muhammed el-Halvetî (k.s.),
23. Şeyh Hacı İzzeddin el-Halvetî (k.s.),
24. Şeyh Sadreddin el-Hiyevî (k.s.),
- 25 Şeyh Seyyid Yahyâ-ı Şirvânî (k.s.),
26. Şeyh Muhammed Bahâüddin Erzincânî (k.s.),
27. Şeyh Cemâl el-Halvetî (k.s.),

28. Şeyh Hayreddin-i Tokadî (k.s.),
29. Şeyh Şabân-ı Velî (k.s.),
30. Şeyh Osman Efendi (k.s.),
31. Şeyh Hayreddin Efendi (k.s.),
32. Şeyh Abdülbâki Efendi (k.s.),
33. Şeyh Ömer el-Fuadî (k.s.),
34. Şeyh İsmail Çorumî (k.s.),
35. Şeyh Muhiddin Efendi (k.s.),
36. Şeyh Mustafa Muslihiddin Efendi (k.s.),
37. Şeyh Abdurrahman Efendi (k.s.),
38. Şeyh Hafız İbrahim Efendi (k.s.),
39. Şeyh Hafız Ahmed Efendi (k.s.),
40. Şeyh Hafız Mehmed Efendi (k.s.),
41. Şeyh Abdullah Efendi (k.s.),
42. Şeyh Hafız Mustafa Vahdet Efendi (k.s.),
43. Şeyh Hafız Abdurrahman Efendi (k.s.),
44. Şeyh Mehmed Said Efendi (k.s.),
45. Şeyh İbrahim Şevki Efendi (k.s.),
46. Şeyh Mehmed Atâullah Efendi (k.s.).⁶⁸

Tarîkatla alakalı önemli bilgiler aktaran Muslihiddîn Gırnatevî'nin, *İstivâ-yı tarîk-i Muhammediyye fî silsile-i 'l-'Aleviyye*'sinde Halvetiyye büyüklerinin sırasını "Silsile-i

⁶⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/132-133.

Meşâyih-i Tarîk-i Halvetiyye” isimli başlık ile edebî bir dilde yazmıştır. Eserde Hz. Ali’den başlayan Halvetîliğin silsilesi, Abdülehad Nûrî’ye kadar manzum bir dilde yazılmıştır. Eserde verilen silsile ile *Sefine-i Evliya* da verilen silsile hemen hemen aynı olmakla birlikte farklılıklar şöyledir;

17. Şeyh İbrahim Zâhid Gîlânî (k.s.)
18. Şeyh Kerîmüddîn Ahi Muhammed el-Halvetî (k.s.)
19. Şeyh Sa’düddîn-i Fergânî (k.s.)
20. Şeyh Ekmelüddîn el-Gîlânî el-Lahcî el-Halvetî (k.s.)
21. Şeyh Ahî Emre Muhammed Halvetî (k.s.)
22. Şeyh İzzü’l-dîn el-Halvetî (İzzeddîn Türkmânî) (k.s.)
23. Şeyh Sadre’d-dîn-i Hıyâvî (k.s.)
24. Şeyh Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî (k.s.)⁶⁹

Halvetiyye, Yahyâ-ı Şîrvânî’den sonra Ahmedîyye, Cemâliyye, Rûşeniyye ve Şemsiyye adlarıyla bilinen dört ana kol ile temsil edilmiş ve bu kollarla irtibatlı her biri farklı isimler ile yayılan ayrı şûbelerin meydana gelmesiyle kolların adedi kırk civarında olmuştur.⁷⁰

2.4 Halvetiyye Tarîkatında Usûl ve Âdâp

Medreseler ulemâ sınıfının eğitim aldığı bir müessese olduğu gibi, toplumun önemli kurumlarından olan tekkeler de halkın da eğitim aldığı yerdir. Güzel ahlaklı insan yetiştirme anlayışını amaç edinen bu kurumlar, bir kişinin hayatında ihtiyacı olan her hizmeti vermişlerdir. Tasavvuf müesseseleri, marifetullahı vasıl olmak için kâmil mü’min yetiştirirken ahiretlerini imar, dünyalık ahvali de İslâm dairesinde yaşamayı temin için gereken usûl ve erkânı her alanda tesis etmişlerdir. Marifetullahı ermenin yolu ise nefsi kötülüklerden temizleyerek onu her türlü çirkinliklerden arındırmak ve güzel ahlâk vasıfları ile donatarak Allah’ın (c.c.) rızasını ve hoşnutluğunu kazanacak

⁶⁹ Ulu, *Osmanlı’da Halvetîlik*, 73.

⁷⁰ Budak, *Halvetiyye ve Amasya*, 67.

bir duruma getirmek de bu müesseselerde verilen eğitimden geçmektedir. İşte bu çok yönlü yapısından dolayı dergâhlar toplumsal hayatta oldukça etkili bir kurum olmuşlardır.

Tekkeler sadece manevi alanı düzenleyen kısıtlı kurumlar olmamış, ilim, kültür ve sanat alanlarında ileri seviye eğitim ile sosyal dayanışmanın sağlanması ve toplumsal huzura katkı sağlayan ve önemli faydaları olan müesseseler olmuştur. Hz. Peygamber'in "*İnsanlara en faydalı olan kişi, insanların en hayırlısıdır*"⁷¹ hadisinden yola çıkan mutasavvıflar, tekkeler aracılığıyla kurdukları tasavvufî anlayışın tesirlerini yaşantılarıyla ortaya koymuşlardır.

Tekkelerde esas olan müridin ahlak ve âdab ile yetiştirilmesi, tekkelerin kurulmaya başladığı ilk dönemden itibaren en önemli konular arasında yerini almıştır. İlk dönem eserleri âdâb konusu tekke âdâbından daha çok Müslümanlarda olması icâb eden güzel ahlak ile alakalı hususlar üzerinde durulmuştur.

Tarîkata dair âdâb kaynakları genellikle "*Usûl-i tarîkat, Âdâb-ı sûfiyye, Erkânnâme, Tarîkatnâme, Miyâr-ı Tarîkat veya Hurde-i tarîkat* gibi isimlerle yazılmıştır. Âdâb alanında yazılan ilk eser Ebü'n-Necîb Sühreverdî'nin (ö. 563/1167) *Âdâbü'l-Mürîdîn* isimli eseridir.⁷² Abdülkerim Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Risâle'i Kuşeyriye'si*, Hücvîrî'nin (ö. 465/1072) *Keşfü'l-Mahcûb'u*, İmâmı Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâü Ulûmi'd-Din'i*, Ebu Nasr Serrâc'ın (ö. 988/1580) *el-Lüma'* adlı eseri, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 996/1587) *Kûtü'l-Kulûb'ü* ve Ebu Hafs Şihâbüddîn Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) yazdığı *Avârifü'l-Maârif* adlı kitabı, âdâba dair bilgilerin bulunduğu klasik eserler arasındadır.

Tasavvufî eğitim mevzu bahis olduğunda şeyhlerin müridlerini yetiştirmek için farklı metotlar kullandıkları görülmektedir. Nefis terbiyesinde uygulanan usûllerden bir tanesi de hiç şüphesiz halvete dair usûl ve yöntemlerdir.

Halvetiyye tarîkatına dair usûl ve âdâb konularını anlatan birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan öne çıkanlar; Şemseddin Marmaravî'nin (ö. 910/1504) yazdığı

⁷¹ Buhârî, "Mağâzî", 35.

⁷² Ebü'n-Necîb Sühreverdî, *Âdâbü'l-Mürîdîn-Dervîşin El Kitabı*, çev. Süleyman Gökbulut (İzmir: Medar Yayınları, 2010), 180.

Hurde-i Tarîkat isimli eseri,⁷³ Sünbül Sinan'a ait (ö. 936/1529) *Tarîkatnâme* adlı kitabı,⁷⁴ Ömer Fuâdî'nin eseri olan (ö. 1046/1636) *Tercüme-i Mi'yâr-ı Tarîkat*'ı,⁷⁵ Nûreddin Cerrâhî'nin (ö. 1133/1721) kaleme aldığı *Mürşid-i Dervîşân*'ı, Niyazî-i Mısırî'nin (ö. 1105/1694) *Risâle-i Usûl-i Tarîka* isimli risâlesi, önemli eserlerdendir. Yine Salâhaddin-i Uşşâkî'nin (ö. 1197/1783) *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye* isimli kitabı,⁷⁶ Hasan Halvetî Semennûdî'nin (ö. 1199/1785) *Tuhfetü's-sâlikîn* adlı kitabı⁷⁷ ile *el-Adâbü's-Seniyye Limen Yurîdu Tarîka Sâdâtî'l-Halvetiyye* adlı risâlesi,⁷⁸ Şâkir el-Halvetî en-Nûrî'nin (ö. 1266/1849) *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a'* adlı eseri⁷⁹ ve Harîrîzâde'nin yazdığı *Kenzü'l-Feyz*'i⁸⁰ Halvetiyye âdâbına dair öne çıkan eserlerdendir. Tasavvufun insanları asırlar boyunca hangi metotlarla terbiye edilerek kâmil mümin derecesine getirdiğini öğrenmek için bu tarz kaynaklar oldukça mühim eserlerdir. Bu zikredilen çok sayıda eserden yola çıkarak Halvetiyye tarîkatında ahlak ve âdâbın temel esas olduğunu söylemek gerekir.

Halvetiyye âdâbına dair yazılan kaynaklardan ilki, Ömer Fuâdî'nin (ö. 1046/1636) naklettiği bilgidен anlaşılacağı üzere “Pîr-i sâni” olarak bilinen Yahyâ-ı Şîrvânî'nin yazdığı “*Mi'yâr-ı t-tarîka*” isimli eserle başlar. Daha sonra yazılan âdâba dair kitaplar ve risâlelerin aynı cümleler kullanılarak yazıldığı görülmektedir. Mi'yarlarda⁸¹ dervîş nasıl olur, mürşid nasıl olur gibi tarîkat ile sâlikin iç âdâbına yönelik manevî ahvâle dair bilgiler ağırlıklı olarak yer tutar. Bunlarla birlikte tören-teşrifat-ritüel gibi tasavvuf terimlerinden de bahsedilmektedir.⁸²

Bu bağlamda Halvetiyye âdâbını anlatan en önemli eserlerden bir diğeri de çokça

⁷³ Kübra Betül Baydar - Sâfi Arpağuş, “Tasavvuf'ta Âdâb ve Erkân Risâleleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2017), 308.

⁷⁴ Emrehan Küey, “Merkez Efendi ve Sünbül Sinan”, *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-3* (Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2004), 191.

⁷⁵ İbrahim Ethem Arıoğlu, “Ömer Fuâdî'nin Devran Hakkında Görüşleri ve Devran Risalesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 91 (2019), 150.

⁷⁶ Baydar - Arpağuş, “Tasavvuf'ta Adâb ve Erkân”, 308..

⁷⁷ Mehmet Şirin Ayış, *Muhammed B. Hasan Es-Semennûdî'nin Hayati Eserleri Ve Tarikat Âdâbi İle İlgili Görüşleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 59.

⁷⁸ Ayış, *Tarikat Âdâbi*, 68.

⁷⁹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları nr. 59/6.

⁸⁰ Necdet Tosun, “Harîrîzâde'nin Kenzü'l-Feyz İsimli Eserine Göre Halvetiyye'de Tasavvufî Eğitim ve Adâb”, *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu 2* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2014), 73-79.

⁸¹ Mi'yâr, Arapça bir kelime olup “ölçü, kaide, âdâb veya erkân” demektir. Tarîkatta ise “yol” anlamındadır. İstilahta, “insanı aslına, hakikatine özellikle Allah'a (c.c.) ulaştıran manevî yol” demektir. “Mi'yâr-ı Tarîkat” ise, “Kulu Allah'a (c.c.) ulaştıran manevî yolun âdâbı veya erkânı” anlamındadır. Mustafa Tatcı, “Tasavvuf Tarihinde Mi'yârlar ve Şâbân-ı Velî'nin Mi'yârı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 6 (2002), 75.

⁸² Tuğçe Tuna Kanar, 17. Yüzyılda Osmanlı Devlet'inde Halvetilik Teşrifatı: Usul Erkan ve törenler (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 16.

başvurulan kaynaklardan biri olan Karabaş-ı Velî'nin yazdığı *Mi'yâr-ı Tarîkat* adlı risâlesidir. Risâlenin içeriğinde şeyh ve sâlikin hallerine yönelik bilgi ve nasihatler, tövbe, biat âdâbı, biattan sonra usûl, vird ve zikir âdâbı, mürşid huzurundaki âdâb, temizlik âdâbı, yeme-içme usûlü, oruç ve namaz âdâbı konularını içermektedir. Ayrıca erbaîn ve halvet âdâbı, rüyâ ve vâkı'a yorumu, seyr u sülûk, giyinme âdâbı ve tasavvufun bazı usûllerinin uygulanma metotlarından bahseder. Arapça basılmış bu eserin Osmanlı devrinde çok defa Türkçeye tercümesi yapılmıştır.

Halvetiyye tarîkatının burada ele alınan âdâb esasları, Halvetiyye'nin kurucusu olarak kabul edilen Pîr Ömer el-Halvetî ile sistematik kurucusu olan Yahyâ-ı Şîrvânî'den başlayarak temel şeklini almış, genişlemeye başladığında kol ve şûbeler arasında bazı farklı uygulamalar oluşmuştur. Mesela seyr u sülûk aşamasında tatbik edilen ve ilk başta esmâ (esmâ-i seb'a) adedi yedi iken, tarîkat kollarının artması ile zamanla önce on ikiye, daha sonra da yirmi sekize kadar ulaşmıştır.

Harîrîzâde'nin bir başlık altında anlattığı esmâ-i seb'a esaslarını tek tek incelemek yerinde olacaktır. Çünkü bu hususları birbirinden ayırmak zordur. Zira esasların herbiri, diğerinin ya uygulaması veya tamamlayıcısıdır. Fakat bu maddeleri en azından anlamlarına ve uygulamalarına ayrı başlıklar altında değinmek faydalı olacaktır. Bu nedenle Halvetiyye'nin esaslarını genel olarak “Kelime-i Tevhîd (Kelime-i Tayyib) İle Zikir”, “Gizli ve Açık Esmâ-i Seb'a İle Zikir”, “Rüyâ Ta'bir ve Te'vili” ve “Halvet âdâbı” başlıkları altında ele alınacaktır.

2.4.1 Kelime-i Tevhîd Zikri

Zikir, kelime anlamı itibariyle konuşmak, hatırlamak, tutmak, korumak, gibi manalara gelmektedir.⁸³ Tasavvuf ıstılahında ise zikir, zâhidlerin yaygısı, âşıkların şarâbı, muhiblerin kuvvetli bastığı yer anlamında kullanılmıştır. Zikrin hakikati, zikredilenden (Allah Teâlâ'dan) başkasını hatırlamamaktır. Sevilenin hakikatinin gönülde tezahürünü düşünme ve bu düşüncede yoğunlaşmaktır, diye açıklanmıştır.⁸⁴ Dünya ve ahiret saadetine kavuşmak ve zamanını mamur etmek maksadıyla esmâ-i hüsnâ (en güzel isimler) ile sessiz veya seslice, tek başına veya toplu halde Allah'ı

⁸³ Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut, 1956), 14/308.

⁸⁴ Etem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ts., “Zikir”, 299.

(c.c.) zikretmek, böylece nisyan ve gaflettenden kurtulmak amaçlanır.⁸⁵ Zikir yapılan mekânlara tevhidhâne, mukâbelehâne veya semâhâne tarzı adlar verilir.⁸⁶ Zikirde yalnız dille Allah'ı (c.c.) zikretmek kâfi olmayıp zihin ve gönlün de Hakk ile meşgul olması icâb eden mühim bir konudur. Anlamından da kavranacağı gibi zikirde, zihinden ve kalpten Hakk'tan başkasını çıkarmak asıl olandır.⁸⁷

Zikir usûlü Hz. Peygamber'in dört büyük halîfe vasıtasıyla Allah'ı (c.c.) nasıl zikredecekleri konusunda yaptığı öğretilerle şekillenmiştir. Hz. Peygamber zikre devam etmeden Hakk'a ulaşmanın mümkün olmadığını ifâde ettikten sonra Cenâb-ı Hakk'ı (c.c.) anmayı dört usûl ile tatbik ve telkin etmiştir. Telkin edilen bu usûllerden birincisini Medine'ye hicret yolunda bir süre bekledikleri mağarada Hz. Ebu Bekir'e (r.a.) öğrettiği bilinmektedir. Usûlü; diz üstü oturup gözler kapalı bir şekilde zikr-i hafî ile üç defa tekrar ederek yapılır. İkinci usûl, zikre devam etmenin önemini anlattıktan sonra Ömer b. Hattab'a (r.a.) öğretterek üç defa tekrarladığı “Lâ ilâhe illâllah” zikridir. Üçüncü usûl ise, zikr-i kalbî denilen Hz. Osman'a (r.a.) öğrettiği ve gizli zikir ile icrâ edilen “İllâllah” zikridir. Sonuncu zikir de Hz. Ali'ye telkin ettiği gözlerin kapatılıp, açıldıktan sonra zikr-i cehrî ile üç kere “Lâ ilâhe illâllah” diyerek yapılır. Tarîkatların hepsinde seyr u sülûk usûlünde kullanılan dört zikir yönteminden bir tanesi tercih edilmiştir.⁸⁸

Sûfîler esmâ zikri telkini Hz. Peygamber zamanında başladığını söylerler. Halvetiyye tarîkatında, yukarıda izâh edilen ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dört halîfeye öğrettiği usûllerden “cehrî zikir” kabul görmüş ve uygulanmıştır.⁸⁹ Bu zikrin Halvetiyye'de aldığı değişikliği Cüneyd-i Bağdâdî'ye atfedenler bulunduğu gibi Şeyh İbrahim Zâhid Gilânî'den geldiğine yoranlar da vardır. Fakat zikrin yöntemi hususunun Cüneyd-i Bağdâdî'den değil de İbrahim Zâhid Gilânî'den ulaştığını kabul etmek daha isabetli olacaktır. Çünkü zikrin bu hali Cüneyd-i Bağdâdî'den ulaşıyorsa diğer tarîkatlarda da zikir usûlü aynı olurdu. Zira Cüneyd-i Bağdâdî, tarîkat silsilelerinin tamamında bulunmaktadır. Hâlbuki bu usûl yalnız Halvetiyye ve Celvetiyye tarîkatlarında uygulanmaktadır.⁹⁰ Esmâ zikri Cüneyd-i Bağdâdî'nin telkiniyle üçe yükselmiştir (lâ

⁸⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991), “Zikir”, 393.

⁸⁶ Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, 344.

⁸⁷ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Ataç Yayınları, 2018), 109.

⁸⁸ Vicedânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 8-9.

⁸⁹ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 85.

⁹⁰ Yazıcı, “İstanbul'da İlk Hâlvetî Şeyhleri”, 88.

ilâhe illallah, Allah, hû). Zikir usûlü olarak Cüneyd-i Bağdâdî'den itibaren İbrâhim Zâhid Gilânî'ye kadar olan zamanda yaşamış dervişler bu üç esmânın zikrini uygulamışlar. İbrâhim Zâhid Gilânî ise bu üç esmâya dört isim daha ekleyerek esmâ adedini yediye çıkarmıştır (lâ ilâhe illallah, Allah, hû, Hak, hay, kayyûm, kakhâr). Halvetiyye'de telkin edilen bu yedi esmâ, seyr u sülûk usûlu kabul görmüştür. Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî'nin yedi isme beş isim daha dâhil etmesiyle esmâ sayısı on ikiye çıkmıştır. Halvetiyye'deki kolların kurucuları sayılan mürşitler esmâ adedini kendi içtihatları ile eksiltilip çoğaltmışlardır. Bunu yapmaktaki maksatları devirlerindeki insanların Allah'ın (c.c.) farklı isimlerinin tecellileri onların üstünde görülmesi, mânevî ihtiyaçlarının artmasına binaen dervişlerinin sülûkü kolaylıkla tamamlamalarını istemişlerdir. Yine bu esmâ zikri ile terbiye yolunda mesafe kat etmelerini ve farklı tecellileri nefislerinde ve çevrelerinde kavramalarını arzu etmişlerdir. Ahmediyye kolu kendine nispet edilen Şemseddin Marmaravî'nin, içtihadı ile yedi isme beş tane fer'i isim daha ilâve etmesiyle, on iki esmâya tamamlamıştır. Rûşeniyye'nin şeyhi Dede Ömer Rûşenî ise yedi isme (vehhâb, vâhid, Fettah, samed, ahad) isimlerini, Şemsiyye'nin şeyhi Şemseddin Sivâsî (kâdir, mâlik, kavî, vedûd, cebbâr) isimlerini ilavesiyle toplamda on iki esmâya ulaşmıştır. On iki esmâ ile seyr u sülûk yolunu Ramazâniyye tarikatının müntesipleri de uygulamışlardır.⁹¹

Cerrâhiyye'nin kurucusu Nûreddin Cerrâhî ilk yedi esmâya “usûl”, sonradan eklenen beş isme azîm ile alîm esmâlarını da ekleyerek bunlara “fûrû” ismini vermiştir. Bununla beraber tebdilât (celîl, kadîr, kavî, hâdî, cemîl, hâlik, vedûd) ve tebeddülât (azîz, kerîm, bâsît, muğnî, muiz, latîf, ganî) isimleriyle on dört esmâ daha ilâve ederek isimlerin sayısını yirmi sekize çıkarmıştır. Ayrıca esmâ-i seb'âyı da tamamlayan bir mürid hilâfet makamına ulaştığı bilinir.⁹²

Halvetiyye'de zikir uygulamasına bakıldığında, zikrin toplu ve bireysel olarak iki şekilde icrâ edildiğini söylemek mümkündür. Derviş, ferdî zikir yapacaksa eğer esmâ-i seb'a'dan haline münâsib olan isimle başlar. Ayrıca esmâlar belirli bir sıra gözetilerek tatbik edilir.

Halvetiyye dervişlerinin gün aşırı tek olarak okuduğu zikirler, dualar ve virdler

⁹¹ Ahmet Ögke, *Yiğitbaşı Velî* (Manisa: Şehzadeler Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 167-173.

⁹² Ceyhan, *Halvetiyye*, 703.

bulunur. Bir haftalık sürede her gün bunlar değişir. Halvetiyye'nin bütün kol ve şûbelerinde Yahyâ-ı Şîrvânî'nin “Virdü's-Settâr”ı okunur.⁹³ Bununla beraber kollarına göre şeyhin uygun gördüğü ilâve virdler, salavatlar da vardır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bütün kol ve şûbelerde “zîkr-i cehrî” olarak ifade edilen açıktan ve sesli usûlle yapılan zikir benimsemiştir.

Zikir esnasında mûsikîye ihtimam gösterilir ve başta ney, def ve kudüm ile beraber çeşitli mûsikî çalgılar kullanılır. Tasavvufta genellikle üzerinde durulan az konuşma, az, uyuma, az yeme, zikir, riyâzat, tefekkür ve mürşide gönülden bağlı kalma kâidelerine, Halvetiyye tarîkatında hassasiyetle uyulur.⁹⁴

2.4.2 Gizli ve Açık Esmâ-i Seb'a Zikri

Harîrîzâde'ye göre Halvetiyye'nin temeli, açık ve gizli yedi esmâ ile meşguliyet kelime-i tevhid zikri ve vekâyî ilmiyle (rüyâ ilmi) kalbi tasfiyeden oluşur.⁹⁵

Halvetiyye tarîkatında seyr u sülûk, Cenâb-ı Hakk'ın (c.c.) yedi ismi esas alınarak yapılır. Mürşidin müridine tatbik ettirdiği bu esmâlar şunlardır: “Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kakhâr”

Yedi esmâdan birincisi olan “Lâ ilâhe illallah” kelime-i tevhîd zikridir. Sâlik, sülûke bu isimle başlar ve bu zikrin gizli sırları ve tesirleri etki etmeye başlayınca diğer esmâ olan Allah lafzına yani Lafzâ-i Celâl zikrine geçilir. Esmâ-i seb'a'nın ikinci ismi “Allah” zikridir. Bu esmâ Cenâb-ı Hakk'ın (c.c.) doksan dokuz ismin en büyüğü ve bütün diğer isimlerin vasıflarını toplayan câmi' isimdir. Bir kişi Yâ Allah demiş olsa Allah'ı (c.c.) bütün vasıf ve sıfatlarıyla zikretmiş olur. Derviş, mürşidinin kendisine telkin ettiği emirlere uyar ve kendine verilen zikre güç yetirerek devam edebilirse üçüncü makama geçer. Esmâ-i seb'a'nın üçüncü ismi “Hû”dur. Hû, İlâhî isimlerden zât ismi olan ve Sırr-ı gaybiyyeden ibâret ve müşahede imkânı yoktur. Fakat mevcudatın tamamı onunla var olmuştur. Derviş bu zikre devam edebilirse her nesnede Hakk'ın delillerini müşâhede etmiş olur.⁹⁶

⁹³ Mehmet Rıhtım, *Seyyid Yahyâ-ı Bakîvî ve Halvetîlik* (Bakü: Kısmet, 2005), 122-123.

⁹⁴ Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/393-395.

⁹⁵ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 702.

⁹⁶ Furkan Ustakurt, *Tasavvuf Literatüründe Etvâr-ı Seb'a Ve Harîrîzâde'nin Fecru'l-Esmâ Ve Subhu'l-Müsemma Adlı Risalesi* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 56-63.

Esmâ-i seb'a'dan olan dördüncü isim “Hak”dır. Bu isim ilâhî esmâdan ism-i zâttır. Tecellisi ise, Allah'ın (c.c.) bâtıllığı ve ezelden ebede yokluluğun kabul edilmemesidir.

Esmâ-i seb'a'dan beşinci isim “Hay”dır. İlâhî esmâlardan ism-i sıfattır. Bu ismin mevsufu sem'an, basaran, ilmen, tekvînen, irâdeten, kudreten, kelâmen, sonsuz yaşam ile diridir. O'nun zatında ölüm, kusur, eksiklik, acziyyet, zaaf, fenâ, uyku yoktur. Zira Hay sıfatı yaratılmışların hayatı gibi bir başkasına izâfe değildir.⁹⁷

Esmâ-i seb'a'nın altıncı ismi Kayyum olup bu esmâ ilâhî esmâdan celâl sıfatına karşılık gelir. Allah Teâlâ (c.c.) bütün gerçeklerin ötesinde olup her nesnenin aslı O'dur. Her şeyin kayyûmiyeti Cenâb-ı Hakk (c.c.) ile olur. O, bizatihi kâimdir çünkü illeti bizzat zatının kıyâmıdır. Yedinci ve son Esmâ-i seb'a ise “Kahhar” ismidir. Bu isim Allah Teâlâ (c.c.) her işin üzerinde irade sahibi olup, yegâne galip gelen anlamındadır.⁹⁸

Harîrîzâde nefisin bu yedi derecesini, *Medâr-ı Vâhidiyyet ve Merkez-i Ahadiyyet* isimli eserinde kaleme aldığı Bekriyye'nin usûl ve âdâb esaslarının tersine kendisinde önemli tesir bırakmış olan İbnü'l-Arabî'nin izinden giderek sülûk yolunun aslını tevhîd olarak zikretmiştir.⁹⁹

Mürîd aynı makamda sadece bir isim ile zikir yapmalıdır. Bu sebeple seyr u sülûka yeni başlayan bir dervişin esmâlardan iki isim ile birden iştigal etmesi münâsib görülmemiştir. Derviş, bir esmâ zikri ile yukarıdaki sıraya riâyet ederek kabiliyeti derecesinde ve kazandığı kemâli ile mürşidinin müsalesine bağlı olarak devam eder veya bir sonraki esmâya geçer. Burada önemli olan bahsi geçen zikir telkini için izin verecek kişi dervişin kendi istek ve takdiri olmayıp, bizzat kendi mürşididir.¹⁰⁰

Halvetiyye'de yedi isim (esmâ-i seb'a) nefsin yedi mertebesine yani etvâr-ı seb'a'ya karşılık gelir. Etvâr-ı seb'a da seyr u sülûk usûlünün en alt mertebesi olan nefs-i emmâre ile başlayıp nefs-i levvâme, nefs-i mülheme, nefs-i mutmainne, nefs-i râziyye, nefs-i marziyye ve nefs-i kâmile ile bütün mertebelerden geçerek seyr u sülûkünü tamamlar. Nefsin yedi vasfı ile seyrin kısımları, âlemler, vâridât, keşifler, isimler,

⁹⁷ Abdullah Şimşek, “Ümmî Sinanzâde Ced Hasan Efendi ve Kendisine Nisbet Edilen Etvâr-ı Seb'a Risalesi”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 5/10 (2015), 125-127.

⁹⁸ Şimşek, “Ümmî Sinanzâde” 5/10, 128-129.

⁹⁹ Ustakurt, *Etvâr-ı Seb'a*, 74.

¹⁰⁰ Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 181.

haller, hallerin oluştuğu makamlar ile nurlar arasında açık bir irtibat vardır.

Nefsin seyr u sülûkte ulaştığı bu makamlara “etvâr-ı seb’a” denilmektedir. Halvetiyye yollarının tamamında nefis mertebelerinde kemâle erebilmek için uygulanan seyr u sülûk bu makamlarda gerçekteşir.

Nefsi emmâre, ilk makamdaki nefsin adı olup; seyri Hakk’a teveccüh ile “illallah”, âlemi şehâdet âlemi olup makamı göğüs boşluğudur (sadr), vâridi şeriattır, hali meyildir. Nefsi Emmâre’nin sıfatları hırs, şehvet, kibir, cimrilik, öfke ve cehâlettir; makamı iman, rengi hevâi, zikri lâ ilâhe illallah’tır. Dünya lezzetlerine ve bedeni afetlere meyilli olan, kötülüğe ve harama teşvik eden nefis, nefis-i emmâredir. Bu makamdaki dervişe kelime-i tevhid zikri telkin edilir. Sâlik, Allah’dan (c.c.) gayrı ma’bûd, fiil-i hakiki ve maksud olmadığını tefekkür ederek bu zikri okuması telkin edilir.¹⁰¹

İkinci makamın adı “nefs-i levvâme” olup seyri “lillah”, yeri “kalp” zikri “Allah” adıdır ve zikri her dâim hafî olarak icra edilir. “*Kendini sürekli kınayıp duran (pişmanlık duyan) nefse yeminler olsun.*”¹⁰² Âyet-i kerimesi bu mertebeye dikkat çekmektedir. Bu makam bazılarına göre “Âlemi melekût”, bazılarına göre “âlem-i berzâh” olarak değerlendirilmiştir. Nefs-i levvâme’nin makamı önceki derece yani nefis-i emmâre makamından daha latîf daha ehaftır. Hâli “muhabbet ile fenâ-yı sıfât” olup vâridi (tecelliyât) “tarikat” yani bütün üstün vasıflarla bezenmiş olanın Allah (c.c.) olduğunu bilmek, yönü “keşf-i kulûb”, nûru “mavi”dir.¹⁰³

Üçüncü mertebenin adı “nefs-i mülheme”dir. “sonra ona iyilik ve kötülük kabiliyetini ilham edene yemin olsun ki.”¹⁰⁴ âyeti bu mertebeye delalet eder. Bu mertebenin vasıfları; tevbe, sabır, hilim, tahammül, kanaat, tevazu ve cömertliktir. Zikri “Hû”, mahalli “ruh” olup seyri “alallah”dır. Bu makamın âlemi “ceberut” kimilerine göre ise “âlem-i ervâh”tır. Hâli “aşk ve fenâ-yı zât”, vâridi “ma’rifet” yani Hakk’tan başka mevcûdiyyeti kabul etmemek, mevridi “sâlik”, vechi “keşf-i ervâh” ve nûru “kırmızı”dır.¹⁰⁵

¹⁰¹ Tosun, “Halvetiyye’de Tasavvufî Eğitim ve Adâb”, 76.

¹⁰² Kıyâmet, 75/2.

¹⁰³ Ustakurt, *Etvâr-ı Seb’a*, 60.

¹⁰⁴ Şems, 91/8.

¹⁰⁵ Ustakurt, *Etvâr-ı Seb’a*, 63.

Dördüncü mertebenin adı “nefs-i mutmainne”dir. Bu makama “*Ey imanda sebat gösteren itaatkâr nefis! Sen O’ndan razı O’da senden razı olarak Rabbine dön.*”¹⁰⁶ âyeti işaret eder. Zikri “Hak” ismi, Mahalli “Sır”, seyri “seyr i billah”dır. Vasıfları ise “tevekkül, cömertlik, şükür, lezzet alma, ibâdet, gam ve amel”dir. Bu makâmın nûru “siyah”, vâridi “âlem-i lâhut ve hakikat”, hâli ise “vuslat”tır.¹⁰⁷

Etvâr-ı seb’a’nın beşinci mertebesi “nefs-i râziye” olup zikri “Hay”, seyri “seyr i fillah” ve mahalli “sırr-ı hafî”dir. Bu mertebenin vasıfları “ihlas, vera, keramet, vefa, riyazet, zikir ve rıza”dır. Bu makamın sonunda dervişin ulaşacağı hal fena fillaha vasıl olmak ve masivadan uzaklaşma olacaktır.¹⁰⁸ Âlemi “âlem-i fenâ”, hâli “bekâ-yı sıfât”, vâridi “*Hakk’ı bâtın, halkı zâhir müşâhede etmektir*” ve mevridi “nakîbü’n-nükebâ”dır.¹⁰⁹

Altıncı makâmın adı “nefs-i marziyye”, zikri “Kayyûm” ismi, mahalli “sırr-ı ahfâ” ve seyri “seyr i meallah”dır. Bu mertebenin vasfı, “Hakk’ın güzel sıfatlarıyla bezenmek, Hakk’ın kuluna ihsanını düşünmek, Hakk’ın nurunu müşahedeye vasıl olmak, dünyadan geçip ahirete yönelmek”tir. Derviş bu mertebenin sonunda “*Ey yesribliler (Medineliler)! sizin için artık durmanın vakti değil.*”¹¹⁰ âyetindeki sırra vasıl olur.¹¹¹

Son makamın ismi “nefs-i kâmile” ve “nefs-i sâfiye” yeri “hafâ-yı mutlak”, zikri “Kahhâr” ismi ve seyri “seyr i anillah”dır. Kulun erişeceği hal, nefsinin Hakk’a satmak, nefsinin taleplerini değil Allah Teâlâ’nın (c.c.) emir ve yasaklarına göre yaşamak olacaktır.¹¹² Nefs-i kâmile’nin nûru renksiz, hâli “bekâ”dır. Derviş bu mertebede velâyet-i kübrâ derecesiyle ödüllendirilir.¹¹³

2.4.3 Rüyâ Tabir ve Tevili

Halvetiyye tarîkatında rüyâ tabir ve tevili, seyri sülûk yolunun önemli özelliklerinden biridir. Rüyâ, arapça bir terim olan rû’yet fiilinden türemiş olup “uykuda bir şeyi görmek, uyku halinde zihinde beliren düşünce, uykuda görülen şey, düş ve olaylar”

¹⁰⁶ Fecr, 89/27-28.

¹⁰⁷ Kemâleddin Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâilü'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, No. 430), 13a; Ustakurt, *Etvâr-ı Seb’a*, 66.

¹⁰⁸ Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâil* (İbrahim Efendi, No. 430), 14b.

¹⁰⁹ Ustakurt, *Etvâr-ı Seb’a*, 68.

¹¹⁰ Ahzab, 33/13.

¹¹¹ Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâil* (İbrahim Efendi, No. 430), 15b; Ustakurt, *Etvâr-ı Seb’a*, 70.

¹¹² Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâil* (İbrahim Efendi, No. 430), 17b.

¹¹³ Ustakurt, *Etvâr-ı Seb’a*, 73.

manalarına gelmektedir.¹¹⁴ Aynı manada olan “hulm” sözcüğü ise kötü rüyâları ifade etmede kullanılmıştır.¹¹⁵

İslâm dininde rüyâ, önem verilmiş bir olgu olmuştur. Rüyâların bazısının Allah (c.c.) tarafından ilham edilen mesajlar olduğuna inanılmış, rüyâlardaki haberin müjde veya uyarı anlamı olduğu algılanmıştır. Rüyâlar, açık bir ifadesi olmayan farklı hallerin sembol olarak yorumlandığı da olmuştur.

İslâmî literatüre göre rüyâ üç bölüme ayrılır: 1. Rahmânî rüyâ: Bu rüyâlara rüyâ-yı sadıka veya rüyâ-yı sâliha denir. Hz. Peygamber sadık rüyâyı, kişinin fizikötesi âlem ile olan irtibatını ve burdan almış oldukları müjdeleyici haberler olarak yorumlanan mübeşşirat sözcüğü ile tanımlamıştır. 2. Şeytani rüyâ: Bu tür rüyâlar şeytanın aldatma, hile ve korkutmalarıyla oluştuğuna inanılan düşler, karışık hayaller, telkinler şeytanî rüyâlar olarak değerlendirilmiş ve bunları yorumlamak ve anlatmak doğru görülmemiştir. 3. Nefsani rüyâ: Bu rüyâlar uyku anındaki hayalleri, harici faktörleri ve gündelik meşgalelerle alakalı rüyâları kapsamaktadır.¹¹⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de, uyku ile rüyâ terimleri insanî niteliklerden olmasından dolayı doğrudan veya dolaylı olarak âyet-i kerîmelere konu olmuştur. Kur’ân’da rüyâyı konu alan âyetler vardır. Bunlar: Yusuf Sûresi, 4-6, 42-49 ve 100-101. âyetleri, Fetih Sûresi, 27. âyeti, Saffât Sûresi, 48, 68. ve 102-106. âyetleri ile İsrâ Sûresi 60. âyeti rüyâ ve tabirinden bahsetmektedir.

Hiz. Muhammed (s.a.v.), rüyâyâ çok kıymet verir, ashabıyla bir araya geldiği her gün, onlara rüyâları olup olmadığını sormuştur.¹¹⁷ Hiz. Peygamber’den nakil olan rivâyetlerde, güzel rüyâ gören kişinin Allah’a (c.c.) şükür etmesi ve başkaları ile paylaşmaması istenirken; kötü rüyâsı olanların ise onun şerrinden Allah Teâlâ’ya (c.c.) sığınması ve gördüğü rüyâyı kimseye anlatmaması tavsiye edilmiştir. Çünkü kötü rüyâlar, şeytandandır.¹¹⁸

Tasavvuf ıstılahında ise rüyâ, uyku halinde bütün bilinç ve sezgi hallerinin

¹¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut, 1990), c. 14, 297.

¹¹⁵ Şaban Karasakal, “Kur’ân’da Rüyâ ve Hulm Yakınanlamlılarının Farkları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 170.

¹¹⁶ İlyas Çelebi, “Rüyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 35/306-307.

¹¹⁷ Buhârî, *Bed’u’l-vahy*, 1; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “iman”, 73.

¹¹⁸ Müslim, “Rüyâ”, 42, no: 2261.

kaybolmadığı bir esnada, insanların kalplerine ilham edilen ve karara bağlanılan şeyin düşünce ve hayal yolu ile algılanmasından ibarettir.¹¹⁹ Rüyâ, yalnızca tahayyül ürünü bir hal olmayıp içinde gerçek manalar bulunur.¹²⁰ Dolayısıyla mesaj veren sâdık rüyâlardır. Riyazât halinde olan insanların bazen zikir esnasında, duyuşal etkilerden uzak olmalarının hazzı ile uykudaki bir kişiye gösterildiği gibi, görünmeyen dünyadan bazı hallerin kendilerine gösterildiğini görürler. Mutasavvıflar, bu hallere “vakıat” yani “manevî olaylar” demişlerdir.¹²¹

Karabaş-ı Velî'nin *Mi'yar*'ında rüyâ; “*dervişin uyku halindeyken gördüğü; vakia ise istiğrak halinde yaşadığı hallerdir. Bu istiğrak halinde dervişin gördüklerinin hak olduğu; evham ya da kuruntu olmadığı*” izâh edilir.¹²²

Tasavvuf eğitim metodunda rüyâ tabir etmek önemli bir yöntemdir. Özellikle rüyâlar, müridlerin manevî derecelerini göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü müritteki değişimlerin bilinmesi hem şeyh hem de derviş açısından önemli bir durumdur.¹²³ Sühreverdî, “*dervişin nefsinde saklı bir durumda bulunan bilinçaltına ait isteklerin sır olduğunu ve bu sırrı dervişin kendisinin bilemeyeceğini ifade eder. Bu sebeple sâlik, rüyâsını pirine anlatarak sırra vakıf olur. Mürşid de görülen rüyânın Hak'tan mı veya şeytandan mı olduğunu yorumlayarak müridi manevi ihtiyaçlarına göre eğitmeye çalışılır*” demiştir.¹²⁴

Rüyâ, tasavvufta manevî eğitimin önemli bir yolu olarak görülürken, Halvetiyye tarîkatında bu durum diğer tarîkatlardan daha üst seviyede bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Tarîkatın usûllerinden biri olan rüyâ ile alakalı olarak Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâil*'de Halvetiyye tarîkatının rüyâ yorumlarına çok önem verdiğini ve konuyla alakalı birçok telifatları olduğunu belirtmiştir.¹²⁵

16. ve 17. yüzyılda yaşamış Kurt Mehmed Efendi, Üsküdarlı Şeyh Muhammed Nasuhi, Yiğitbaş Ahmed Velî, Niyâzî Mısırî ve Karabaş-ı Velî gibi Halvetiyye şeyhleri, dervişlere ve genel manada insanlara, rüyâlar konusunda bilgi vermesi bakımından

¹¹⁹ Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî ilmi't-tasavvuf*, çev. Ali Ma'rûf Zerîk - Abdülhâlim Baltacı (Beyrut: Dârü'l-Hayr, 1993), 466.

¹²⁰ Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn-i Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa - Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983), 7/4076-4080.

¹²¹ Bülent Akot, “Tasavvufî Terbiyede Rüyânın Değeri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (2011), 97.

¹²² Karabaş-ı Velî, *Miyâr-ı Tarikat*, çev. Cemâl Kurnaz - Mustafa Tatcı (İstanbul: Alperen Yayınları, 2002), 72.

¹²³ Akot, “Rüyânın Değeri”, 98.

¹²⁴ es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, 517.

¹²⁵ Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâil* (İbrahim Efendi, No. 430), 343a.

rüyâ tabiri hakkında eserler yazmışlardır.¹²⁶

Halvetiyye tarîkatında rüyânın önemli bir yeri olmasının başlıca sebeplerinden biri seyr u sülûk sırasında görülen rüyâlardır. Bu rüyâların tabir edilmesi müridin manevî gelişimine bir işaret ve delil sayılmasından dolayı önemlidir. Şeyh Ömer Fuâdî rüyâyı şöyle açıklamıştır: “*kemâle ulaşan şeyhler, Hz. Yusuf (a.s.) gibi rüyâları yorumlaya bilirler. Mürşidler dervişlerin ruh dünyasında husûle gelen vasıfların mâhiyetini bilip, müridlerinin rüyâlarını irfânlarının gücü ile yorumlayabilirler. Ona göre asıl şeyhler rüyâların tabirini bâtinî ilimleriyle çözerler. Şeriat ile tarikat mertebesinde görülen rüyâları yorumlamak mümkünken, marifet veya hakikat mertebelerinde görülen rüyâlar her dâim ta’bir edilemezler. Yorumlamaları mümkün olsa dahi her mürşid her rüyâyı sırra münâsip bir şekilde açıklayamayabilir. Derviş ise nefis ve ruh mertebelerinde ne dereceye çıkabilmişse şeyhinin rüyâsını izâh etmesini o derece kavrar ve bu sayede halini gözden geçirir.*”¹²⁷

Şeyh Fuâdî’ye göre her rüyâyı ehil olmayan kişilerle paylaşmak doğru değildir. Bu konuda Sünbülî kolunun kurucusu Yusuf Sinaneddin’in 3. Murad’a yazdığı *Tezkiretü’l Halvetiyye* adlı eserinde bahsettiği rüyâlardaki seçicilik buna misal gösterilebilir. Mesela Şeyh Yusuf Sinaneddin, babası Yakup Efendi’nin gördüğü rüyâları anlatırken seyr u sülûku ile alakalı özel rüyâlarını değil tasavvufa intisabı ve akabindeki belirli önemli olayları, dergâhlara pîr atamaları gibi rüyâlar üzerinde durmuştur. Risâleye aldığı bu rüyâları da okuyucunun kendince yorumlamasına mahâl bırakmayacak şekilde kaleme almıştır.¹²⁸

Halvetiyye tarîkatında rüyâlar, halvetin gâyesine münâsip olup olmadığının tespitinde bir ölçü olmuş yine eksik yanları giderme, arınma ve kemâle ermenin bir göstergesi sayılmıştır. Sülûkun altıncı evresi olan “Hayret ve Kürsü” derecesinde derviş, ulaştığı olgunluk sâyesinde Hz. Muhammed’in (s.a.v.) mânevîyatta halifesi olmaya layık olmuştur. Çünkü maddî yapıyla belirlenmiş alâkalarından tümüyle uzaklaşmanın verdiği kuvvetle kazandığı nur ve kemâlat neticesinde, mânevî yolun dervişleri ilâhi hakikatler ışığı ile irfân makamına ulaşmıştır. Vahdet ile kesret evreninin bilgisini

¹²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Tatcı-Halil Çeltik, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Taâbirnâmeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995; Kanar, *Osmanlı’da Halvetîlik Teşrifâtı*, 148.

¹²⁷ Ömer Fuadî, *Risale-i Viridiyye* (Kastamonu: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, ts.), 20a, 21a-b; Asuman Ünal, *Ömer Fuadî (v. 1560/1636)’nin Risale-i Viridiyye Adlı Eserindeki Tasavvufî Görüşleri* (Konya: Konya Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 68-69.

¹²⁸ Aslı Niyazioğlu, *Doğu Batı*, “Halveti Sünbülî Şeyhleri’nin Rüyâları ve Osmanlı Biyografi Yazıcılığı”, *Doğu Batı Yayınları* 53 (2010), 23-25.

kazanmış biri olarak, terbiyesiyle meşgul olduğu dervişlerin dünyevileşmesine engel olmak maksadıyla, bu maddî dünyanın işlerini mânevî âlemin ihtiyaçlarına göre idâre edebilme kudretine sâhiptir. Bu aşamada vâki olan rüyâlar dervişin günahlardan uzaklaşma ve temizlenme noktasında olgunluğa eriştiğini aynı zamanda nefis, ruh ve akıl ile alâkalı aydınlanmanın tamamen ortaya çıktığını gösterir.¹²⁹ Buradan anlaşılacağı üzere Halvetiyye'nin önemli esasları arasında olan rüyâlar, dervişin, sülûkunu ikmâl edip etmediği konusunda önemli bir emâredir. Böylece rüyâlar sayesinde eksik kalan manevî durumunu gözden geçirerek tamamlar.

Halvetiyye tarîkatında rüyâlar, tarîkata girmek isteyen kişiler için önemli bir emâre olarak görülmüş ve dervişin, mürşidini bulmasında rehberlik etmişlerdir. Bunun misallerininin pek çok ismin tasavvufa intisabı aşamasında gerçekleştiği görülmektedir. Tarîkatın önde gelen pîrlerinden Yahyâ-ı Şîrvânî'nin, hocası Şeyh Sadreddîn'e intisabı,¹³⁰ Pîr Sinan Erdebîli'nin İstanbul'a gidip Cemâl Halvetî'ye mürid olması,¹³¹ Şeyh İlyas Amasyavî'nin rüyâsı ile Sadrüddîn Hiyavî'ye bağlanması,¹³² yine Şeyh Bahâeddîn Erzincânî'nin bir rüyâsı neticesinde Yahyâ-ı Şîrvânî'ye bağlanması, bu örneklerdendir.¹³³

Halvetiyye'de rüyâların önemli olmasının diğer bir sebebi, tarîkatın bazı işaret ve simgelerinin belirlenmesinde kullanılmış olmasındandır. Halvetiyye tarîkatındaki “kırk bölümlü taç giyme” merasimi bir rüyâ neticesinde belirlenmiştir. Şeyh Ömer el-Halvetî, kırk erbaîni tamamlayıp ara vermeden bitirdikten sonra Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından kendisine kırk dallı bir taç giydirildiğini rüyâsında görmüştür. Böylece Halvetiyye dervişlerine kırk bölümlü bir taç giydirilmesi bu rüyaya dayandırılır.¹³⁴

Rüyâlar, Halvetiyye tarîkatının önemli bir esası olup, müridin seyr u sülûku için lazım olan bir yoldur. Rüyâlarda hem derviş hem de mürşid için bazı haberler vardır. Bu

¹²⁹ İbrahim Işıtan, “Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendiye göre Sülûkün Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb’â)”, *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 10/1 (2010), 23-25.

¹³⁰ Kanar, *Osmanlı'da Halvetilik Teşrifâtı*, 92; Ahmed Hilmi Hocaşâde, *Evliyâ'nın Yolunda*, çev. Mehmet Emin Gerger (İstanbul: Gerger Yayınları, 20016), 92.

¹³¹ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (16. Yüzyıl)*, 52.; Muharrem Çakmak, *Cemâl-i Halvetî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2000), 57.

¹³² İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, çev. Mustafa Tatcı vd. (İstanbul: H Yayınları, 2017), 203; Hocaşâde, *Evliyâ'nın Yolunda*, 55.

¹³³ Rıhtım, *Seyyit Yahyâ ve Halvetilik*, 60; Hocaşâde, *Evliyâ'nın Yolunda*, 58.

¹³⁴ Kanar, *Osmanlı'da Halvetilik Teşrifâtı*, 93.

haberler yoluyla derviş, kendinde bulunan terakkiye engel olumsuz durum ve davranışlarını tespit eder. Mürşid ise dervişin seyr u sülûkunun istikametini belirler. Böylece sâlik, manevî terakki için manevî bir yoldan gösterilen fakat maddi bir araç olarak değerlendirilen rüyâlar aracılığıyla daha kolay terbiye edilmektedir.

2.4.4 Halvet Âdâbı

Halvetiyye tarikatının bu isim ile anılmasında temel sebep “halvet”tir. Zira inziva, tefekkür ve ibadetten müteşekkil olan halvet, Halvetiyye’nin temelini teşkil etmektedir. Halvet; ihlâslı bir halde ibâdet etmek, günaha girmemek maksadıyla kimsesiz ve ıssız mahallere gitmek,¹³⁵ murâkabe, riyâzet ve zikir yapmak maksadıyla تنها bir odaya çekilmek gibi manalara gelmektedir.¹³⁶ Tasavvufi eserlerde genellikle uzlet kelimesiyle birlikte kullanılan halvete¹³⁷ vihdet ve inziva vb. adlar da verilmiştir.¹³⁸

Halvet, Allah’a (c.c.) vasıl olmada ve nefis terbiyesinde vasıta olarak görülmüştür. İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), Muhyiddîn İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240), Ahmed Gazzâlî (ö. 520/1126), Ahmed Yesevî (ö. 562/1166), Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Hacı Bektâşî Velî ve Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1429) gibi meşhur olan sûfilerce belli kâidelere bağlı kalınarak uygulanmış¹³⁹ ve bu hussusa halvet çıkarma denilmiştir. Halvet süresi konusunda yirmi sekiz, on sekiz, on iki, yedi hatta üç gün olmak üzere farklı uygulamalar vardır.¹⁴⁰ Ancak çoğunlukla kırk gün olarak uygulandığından dolayı Arapça erbaîn¹⁴¹ ya da Farsça “kırk” anlamına gelen “çihl” sözcüğünden çıkarılan çile ile de ifade edilmiştir.¹⁴²

Halvet uygulamasının genellikle kırk güne münhasır olmasının sebebi olarak Hz. Musa’nın (a.s.) Tûr Dağında Allah Teâlâ (c.c.) ile mükâleme edip burada kırk gece ibâdet ile meşgul olmasına dayandırılır. Nitekim Allah Teâlâ (c.c.), Hz. Musa (a.s.) kıssasında erbaîn lafzını zikretmiş ve O’na kendisine yaklaşması kastıyla erbaîni

¹³⁵ Süleyman Uludağ, “Halvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/386.

¹³⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: İdeal Yayınevi, 1901), 461.

¹³⁷ Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *Halvetilik’in Şa’baniyye Kolu Şeyh Şa’bân-ı Velî ve Külliyesi* (Ankara: Türk Hava Kurumu Basım Evi, 1991), 13.

¹³⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991), “Halvet”, 364.

¹³⁹ Aşkar, “Bir Türk Tarikatı Olarak Hâlvetiyye”, 540.

¹⁴⁰ M.Cemâl Öztürk, *Cerrâhîlik Hz. Pîr Nureddîn Cerrâhî ve Cerrâhî Tarikatı* (İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2004), 28.

¹⁴¹ Tüzer, *Tasavvuf Tarihi*, 79.

¹⁴² Selçuk Eraydın, “Çile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8/315.; Ulu, *Osmanlı’da Halvetilik*, 96.

emretmiştir.¹⁴³ Yine Hz. Peygamber'in "*Kırk gün kendisini ihlasla ibâdete veren kişinin kalp pınarlarından akan hikmetler, dilinden dökülür*"¹⁴⁴ hadisi şerifi de sürenin kırk güne hasredilmesinde etkili olmuştur.¹⁴⁵

Tasavvufun genellikle üzerine durduğu şeriatın emirlerini noksansız yerine getirme, az konuşma, az uyuma, az yeme, tefekkür, zikir, uzlet, mürşide bağlı kalma, izinsiz bir iş yapmama gibi kuralları, Halvetiyye'de ise titizlike üstünde durulmuş ilkeleridir. Müşahedeye ulaşmak için mücâhede şartı vardır. Bu mücâhedenin farklı usûl ve erkân yöntemleri bulunurken Halvetiyye'de ise daha çok halvet ile gerçekleştirilir.

Halvetiyye tarîkatında nefis tezkiyesi (temizlenmesi) ve kalb tasfiyesi (arıtılması) maksadıyla mürîd erkân ve usûle riâyat ederek halvete girer. İslâm'da Halvet, bisetten önce Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ara sıra Hira mağarasında yalnız kalıp ibâdet etmesine dayanır. O'na tabi olan ulemâ, evliyâullah ve sûfiler de O'nun bu sünnet-i seniyyesini Allah'a (c.c.) yakınlaşma maksadıyla uygulamaya çalışmışlardır. Halvetin tarîkatta hususi bir düzene kavuşturulması ve tarîkatın erkânından olması ise Şeyh Ömer el-Halvetî ile olmuştur. Bir çınar ağacının kovuğunda, onun çokça halvete girmesiyle, Halvetiyye yolunun bağlıları tarafından tarîkata ait temel bir rükün olarak kabul görmüştür.

Halvette bazı şartlar gerekli görülmüştür. Sâlikin uyması gereken belirli şartlar vardır. Bunlar; 1. Işıksız bir yerde olmak. 2. Her daim abdestli olmak. 3. Oruçlu bulunmak. 4. Kelime-i tevhid zikrine devam etmek. 5. Mâsivâyı tümüyle terketmek. 6. Dünyevî uğraşlardan kalbi arındırmak. 7. Zikrullah dışında konuşmamak. 8. Himmet maksadı ile kalbi mürşidin kalbine rabt etmek. 9. Hastalık, elem, kabz, bast, sıhhat veya rahat konularında Hakk'a itiraz etmemek. 10. Belâlara sabretmek.¹⁴⁶

Halvetin nasıl tatbik edileceği meselesinde kaynaklar incelendiğinde, dönemin ilk musannıflarından itibâren bunun bir şeyh riyazetinde ve belli şartlar ve âdâb çerçevesinde yapılması gerektiği konusunda ortak kanaat vardır.

Halvetin, sünnet olan itikâf gibi gerekli olan belirli âdâb ve yöntemi bulunur. Bu

¹⁴³ es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, 263. Ulu, *Osmanlı'da Halvetilik*, 96.

¹⁴⁴ Süyutî, *Camîu's-sagîr*, 2/8361.

¹⁴⁵ Gül, "Halvetin Kur'an ve Sünnet Boyutu", 64.

¹⁴⁶ Rıhtım, *Seyyit Yahyâ ve Halvetilik*, 113-114; Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi Halvetiyye*, 42-43.

usûller mürşid tarafından tespit edilerek bir sıraya dökülür. Halvet belli bir disiplin ve tahammül gerektiren bir ibâdet olduğu için mürşidinden mutlaka izin alması icâb eder. Mürid halvet ibâdetine başladığı andan itibâren son bulacağı zamana kadar mürşidinin manevi gözetiminde ve kontrolü altında bulunmaktadır.

Halvet, şeyhin müsâdesi alınarak ışıksız bir hücreye çekilerek dervişin ibâdet ile meşgul olmasıdır. Dergâhlarda “halvethane” veya “çilehane” ismi verilen, yalnız bir kişinin ayakta kalabileceği uzunlukta ve ayakların toplanarak oturulabileceği büyüklükte dar yapılmış karanlık odalar bulunur. Bu odalarda kapı kapandığı zaman içine ses veya ışık ulaşamaz. Çünkü halvete giren dervişin, dış dünyadan irtibatını keserek iç dünyasına yönelmesidir.¹⁴⁷ Bu hücreler küçük ve dar olduğundan içerisinde dervişin temel ihtiyaçları olan eşyalar haricinde bir şey bulunmaz. Hücrenin orta yerinde bir post bulunur ve dervişin yemeğini diğer müridler getirir. Halvete giren sâlik mümkün olduğunca az uyumaya çalışarak, günlük uyuma vaktini iki veya dört saat olarak kullanır. Halvette asıl maksat ibâdet ile zikir olduğundan sâlikler uykuyu yenmek için bir kayışı boynundan geçirip ucunu da ayaklarına bağlarlar. Veya Mütteka ismi verilen tunçtan imâl edilmiş bir dayanağı yere saplayıp, kafalarını buna yaslayarak az bir vakit uyurlar.¹⁴⁸

Halvet süresi, tarikatların usûllerine göre farklılık göstermekte olup bin bir, kırk veya üç günlük olacak şekilde tatbikler vardır. En çok uygulananı ise kırk gün olanıdır. Halvete giren dervişin günlük yemeği en az seviyede olmalıdır. Halvet başladıktan sonra zorunlu olmadığı takdirde dışarı çıkılmaz. Gecenin en tenha vaktinde dahi ibâdetle meşgul olunur.¹⁴⁹

Şeyhine tesim olan mürid halvet hücreğine götürülüp, içeri bırakılır. Şeyhi dua ettikten sonra odadan ayrılmasıyla müridin kırk günlük çilesi başlar. Başlarda düzenli götürülen yiyecek ve içecek diğer günlerde azaltılır. Halvet ya da çile hali boyunca mürid cuma, bayram namazı, abdest ve tuvalet gibi mecburi ihtiyaçların dışında bütün zamanını halvethanede geçirmelidir. Dikkat edilecek diğer bir madde de halvet esnasında az uyuyarak, çok ibâdet, bol tefekkür, zikir ve dua yaparak dış dünya ile

¹⁴⁷ Selçuk Eraydın - Süleyman Uludağ, “Erbâin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), 11/270.

¹⁴⁸ Enver Behnan Şopolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2013), 200-201.

¹⁴⁹ Demirtaş, “Halvetin Manevi Rolü”, 135.

alakayı kesmiş olmaktır.¹⁵⁰ Bununla birlikte, huzûr-ı ilâhîdeki kurb menziline ulaşma arzusunda olan sâlik uykuya meyil etmemelidir. Bu maksatla oturduğu yerden, baş ve dizlerini bir kayışla bağlayarak ya da müttekâ da denilen dayanağa başını yaslayıp bir yere dayanmadan, derin olmayan, hafif bir uyku ile iktifa etmelidir.¹⁵¹ Bu sayede derviş kendini bütünüyle Hakk’a yönelterek gündelik maişet derdinden uzaklaşır. Böylece masivâdan uzaklaştığı derecede kalbi ve gözündeki perdeler açılarak huzur-u ilâhîdeki kurb menziline vasıl olur.¹⁵²

Halvet esnasında vukuâ gelen rüyâ ve vakı’alar şeyhe anlatılmalıdır. Ceryan eden bütün hallerin şeyhe arzı ise şu âdâba göre olmalıdır: Müşkülü olan devîş öğleden sonra niyaz edip şeyhinin sol yanından gelip sağ dizini öper. Daha sonra izin isteyip rüyâsını edep üzere anlatır ve daha sonra susar. Şeyh dervîşin anlattıklarını tabir edebilir, fakat yorumlamazsa zorlanmaz. Şeyhin müride bir sorusu olursa dervîş cevap vermelidir. Fakat bir soru sormazsa sâlik, mürşidin sağ dizini öperek sağ yanından ayrılıp çıkar.¹⁵³

Karabaş-ı Velî, *Miyâr-ı Tarîkat* isimli eserinde “*halvetîn süresi tamamlanınca, mürşid Yatsı namazı akabinde müridini inzivadan çıkarmak maksadıyla çilehaneye girer. Dervîşe müsâde çıktıktan sonra hücreden önce şeyhi çıkar. Mürşid çilehanede bulunanlara selam vermez. Odalardaki sâlikler ayağa kalkarak niyaz ederler, şeyh de mukabelede bulunur. Sonra diğer odalardaki dervîşler de teker teker çıkarlar. Şeyhe âdâb ile selam vererek sol yanından gelip elini öper ve sağ tarafında tertip üzere dururlar. Önce dervîşler rütbe sırasına göre gelerek şeyhin elini öper ve sağ yanından geçerek sırada bulunan dervîşlerle musafâha edip ayakta beklerler. Bununla beraber şeyhin eteği yalnız halvete girerken öpülürken başka zamanlarda öpülmeyeceğini*” beyan etmiştir.¹⁵⁴

Halvet, müridin günah kirlerinden, nefsani arzularından azâde kılarak “insanı kâmil” olmanın sırrına erebilme noktasında önemli bir eğitimidir.

İmamı Gazzâlî’ye göre; “*halvetîn fâidesi çoktur. Öncelikle meşgaleyi azaltarak kulun göz ve kulağını günahdan muhafaza eder. Çünkü kulak ve göz kalbin yoludur. Bu kalb, beş duyudan akan bulanık ve mikroplu suları toplayan bir havuz gibidir. Riyâzâtta murad kalbi*

¹⁵⁰ Eraydın - Uludağ, “Erbâin”, 11/270; Cebecioğlu, 2009, “Halvet”, 102.

¹⁵¹ Eraydın - Uludağ, “Erbâin”, 11/270; Uludağ, “Halvet”, 1997, 15/386-387.

¹⁵² es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, 265.

¹⁵³ Karabaş-ı Velî, *Miyâr-ı Tarîkat*, 72.

¹⁵⁴ Karabaş-ı Velî, *Miyâr-ı Tarîkat*, 71.

o mikroplu sulardan ve onlardan husûle gelen pisliklerden yani günahlardan temizlemektir. Pis su gelen derelerin havuza dökülen yolları kapalı değil iken havuzu temiz tutmak mümkün olmaz. O zaman ilk önce derelerden gelen kirli suyunu kesmek icâb eder. Yani kalbe giden hassaların yolunu kesmek gerekir. Fakat ihtiyaç kadar açık bırakılır. Buda yalnız karanlık bir yerde yaşamakla mümkündür. Eğer böyle ışıksız bir mahal yoksa kıyafeti ile başını örtmelidir. İşte bu haldeyken Hakk'ın sesini işitir ve Allah'ın (c.c.) cemâline müşahit olur.”¹⁵⁵

Halvet, nefsi gözetim altında tutabilme eğitimidir. Dervişin dünyadan kaçışı, Allah'ın (c.c.) nimetlerini terki, sorumluluklarından uzaklaşmayı değil, dünya ve insanlarla olan alakasını İslâmî çizgide azami seviyede dikkat etme mücadelesidir. Halvet uygulaması bir temrin, mücâhede aynı zamanda riyazet eğitimidir. Kötü huylardan kaçınmanın, gafletten arınmanın, tembelliği atmanın, fasit fikirlerden uzaklaşmanın, duyarsızlıktan kurtulmanın ve gündelik hayatın meşgalesinden, anlamsızlık hastalığından kaçınmanın uğraşısıdır. Halvet çiledir, sıkıntılara karşı mücâdele edebilme eğitimidir, zorluklara katlanabilmeyi becermektir. Kısaca halvet, ruhbanlık değil, aksiyondur.¹⁵⁶

2.5 Halvetiyye Tarîkatının Kolları ve Şûbeleri

Pîr-i Evvel Ebû Abdullah Sirâcüddin Ömer b. Şeyh Ekmeleddin el-Gîlânî el-Lâhicî el-Halvetî'ye nispet edilen Halvetiyye tarîkatı, ana kolları ve şûbeleri itibariyle İslâm âleminin en yaygın tarîkatlarından biridir.

Halvetiyye tarîkatında, her tarafa halifeler göndererek tarîkat neşretme hususu ilk önce Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî zamanında başladığı yukarıda ifade edilmişti. Aynı yolu takip eden Halvetiyye'nin büyük mürşitleri de yetiştirdikleri halifelerini irşâd için Anadolu ve İslâm diyarlarına göndermeye devam etmişlerdir. Bu sebeptendir ki bu tarîkat diğer tarîkatlardan farklı olarak kısa zamanda geniş çapta yayılma imkânı bulmuştur. Bu arada birçok mürşid, mensubu bulunduğu Halvetiyye tarîkatı içerisinde birçok meselelerde yenilikler meydana getirmiştir. Yenilikler, o kol içerisinde yeni değişme ve gelimleri meydana getirmiştir. Bu sebepten dolayı yeniliği ortaya koyan mürşidin adıyla isimlendirilmiştir. Bu yeni isimler, Halvetiyye'den sadır olan kol ve şubelere isim olmuştur.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Ebu Hamid Muhammed Gazzâlî, *İhya-u Ulumiddin*, çev. Serdaroğlu (İstanbul: Bedir, 1971), 3/174-175.

¹⁵⁶ Gül, “Halvetin Kur’ân ve Sünnet Boyutu”, 75.

¹⁵⁷ Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik*, 85.

Bu tarîkat, şûbelerinin çok olması sebebi ile öne çıkar. Fakat kollarının sayısı ile ilgili farklı rivâyetler vardır. Bu konuda Mehmed Sami'nin yazdığı *Esmâr-ı Esrâr* isimli eser, bu kolları Ahmediyye, Gülşeniyye, Rûşeniyye, Cemâliyye, Bahşiyye, Sümbüliyye, Şabâniyye, Şemsiyye, Mirdaşiyye ve Aliyye olarak verirken,¹⁵⁸ Vîcdânî, Harîrîzâde'den aldığı bigi ile Hâlvetiyye'nin otuz tane şûbesi olduğunu ve bunlardan yirmi yedisinin günümüze ulaştığını zikretmiştir. Vîcdânî ise Halvetiyye'nin kırk tane şûbesi olduğunu kaydetmiş, bunların Cemâliyye, Rûşeniyye, Şemsiyye, Ahmediyye, diye isimlendirilen dört ana koldan zuhur ettiğini belirtmiştir.¹⁵⁹ Yine Bandırmalîzâde de *Mir'atü't-Turuk*'ta Halvetiyye'nin on bir ayrı kolun adını kaydetmiştir.¹⁶⁰

Halvetiyye tarîkatının çok fazla kol ve şûbelerinin olması geçmişten günümüze uzanan seyrini takip etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu durumu aşmak için tarîkatı; ana kol, alt kol, şûbe ve alt şûbe diye bir hiyerarşi içinde vermeye ve böylelikle Halvetiyye'nin kollarıyla ilgili anlatımı daha sistematik bir hale getirmeye çalışmakta fayda vardır.

2.5.1 Rûşeniyye Kolu ve Bu Koldan Teşekkül Eden Alt Kollar ve Şûbeler

2.5.1.1 Rûşeniyye

Bu kol, Yahyâ-ı Şîrvânî'nin önde gelen halifelerinden ve kendisinden sonra postnişîni olan Dede Ömer Rûşenî'nin (ö. 892/1487), kurmuş olduğu koldur. Dede Ömer Rûşenî, aslen Aydın'lı olup Bursa'da ilmini ikmâl ederek Karaman Larende Dergâhı postnişîni olan ağabeyi Alaaddin el-Halvetî'ye giderek, sülûkünü ikmâl etmiştir. Alaaddin Halvetî'nin vasıtası ile Bakü'deki Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî'nin yanına giderek ona bağlanmış ve önemli halifeleri arasına girmiştir. Yahyâ-ı Şîrvânî tarafından Gence-Karabağ'a tarîkatın intişârı için gönderilen Dede Ömer Rûşenî, İran hükümdarlarından Şah Hasan ve Yakup'un tensibiyle Tebriz şehrine gitmiş ve Sultanın inşâ ettirdiği mescid ve zâviyede irşâd hizmetini sürdürmüştür. Şeyhinin vefatı üzerine postnişînklik makamına geçmiş ve Halvetiyye'nin Rûşeniyye kolunu tesis ederek Tebriz'de irşâda devam etmiştir. Birçok ihvân ve mürîdi olmuştur. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ve hanımı Selçuk Hatun'da Rûşenî'nin muhiblerindendir. Ömer Rûşenî, Tebriz'de Selçuk Hatun tarafından yaptırılan zâviyede 1487 yılında vefat etmiş ve buranın

¹⁵⁸ Ulu, *Osmanlı'da Halvetîlik*, 238.

¹⁵⁹ Vîcdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, 188; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 304.

¹⁶⁰ Ulu, *Osmanlı'da Halvetîlik*, 238.

hazîresine defn edilmiştir.¹⁶¹

Ömer Rûşenî, tasavvufa intisabından öncede edebî kişiliği ile bilinmektedir. Tefsir, hadîs, kelâm, akâid, olmak üzere dinî ilimlere üst seviyede vakıf olmuştur. Ömer Rûşenî tasavvufa intisap ettikten sonra Mevlânâ ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî gibi dînî-edebî konularda ileri seviye olan önemli sûfîlerin tesirinde kaldığı anlaşılmaktadır. Ömer Rûşenî'nin Farsça ve Arapçayı iyi bir şekilde öğrendiği, özellikle Farsçaya bu lisanda şiir kaleme alacak seviyede vakıf olduğu görülmektedir.¹⁶²

Rûşeniyye tarîkatı Azerbaycan bölgesinde Tebriz ve civarında önemli seviyede yayılmıştır. Güneydoğu Anadolu ve Doğu'da Erzurum ve Diyarbakır çevresinde ise kısmen etkili olmuştur.¹⁶³ Rûşeniyye'nin asıl etkinliği 16. ve 17. yüzyıllarda halifesi İbrahim Gülşenî'ye nispet edilen Gülşeniyye şûbesi vasıtası ile olmuştur. Rûşeniyye'den iki şûbe teşekkül etmiştir. Bunlar Demirtaşıyye ve Gülşeniyye'dir.

2.5.1.1.1 Demirtaşıyye

Demirtaşıyye tarîkatı, Pîr Muhammed Demirtaşî el-Halvetî'ye (ö. 929/1523) nispet edilir. Rûşeniyye'den doğan Demirtaşıyye, Halvetiyye tarîkatının Mısır'da yayılan ilk alt koludur. Asıl ismi Abdurrahman b. Ece Beg olan Muhammed Demirtaşî, Kütahya ilinin Demirtaş isimli köyünde dünyaya gelmiştir. Mısır'daki tahsilinden sonra uzun süren kadılık vazifesinin ardından Memlûk Divanı'nda önemli görevler yapmıştır. Burada Şâzelî pîri Ahmed b. Ukbe'nin sohbet halkasına katılmaya başlamıştır. Aynı zamanda Mısır'a Dede Ömer Rûşenî'nin irşâd için gönderdiği, Şeyh Hüseyin Ayıntâbî'ye intisap etmiştir. Bir süre sonra Mısır'dan Tebriz'e geçerek Rûşenî'nin gözetiminde tasavvuf terbiyesini tamamladıktan sonra, Kahire'de irşâd görevine başlamıştır. Sultan Kayıtbay ile beraber 884 (1480) yılında hacca giderken, yıldırım düşmesiyle minaresi yanan Mescid-i Nebevî'yi tamir için görevlendirilen ustalar ve mimarlarla birlikte, yapı işlerine nezâret maksadıyla sultanın izniyle Medine'ye gönderilmiştir. Buradaki kaldığı iki sene müddetince “Demirtaşî” nisbesine ilâveten Hz. Peygamber'e duyduğu muhabbet sebebiyle “Muhammedî” lakabıyla da anılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı fethetmesinden sonra 929 (1523) tarihinde ahirete göçen

¹⁶¹ Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik*, 86-87; Yola, “Cerrahiyye”, 7/271-272.

¹⁶² Orhan Kemal Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005), 34.

¹⁶³ Sarı, *Semerâtü'l-Fuâd*, 148.

Şeyh Muhammed Demirtaşî irşâd faaliyeti yürüttüğü Kahire'deki dergâhın haziresine defnedilmiştir. Demirtaşî kolu Mısır ve çevresinde resmî olarak faaliyetlerini hâlâ sürdürmektedir.¹⁶⁴

2.5.1.1.2 Gülşeniyye

Gülşeniyye kolu, Pîr İbrâhim Gülşenî'ye (ö. 940/1533) nispet edilen, Rûşeniyye'den doğan ikinci alt koldur. İbrâhim Gülşenî'nin, bazı eserlerde Azerbaycan'da doğduğu rivâyet edilse de aslında Diyarbakırlıdır. On dört yaşına geldiğinde Tebriz'e giderek Dede Ömer Rûşenî'ye bağlanmıştır. Şeyhinin ahirete irtihaliyle makama post-nişîn olarak geçmiştir. Edebî kimliği ile İbrâhim Gülşenî daha önceleri "Heybetî" mahlası ile yazdığı *Nutk-ı şerifleri*'nde mürşidinin kendisine bir gül ihsanıyla "*Sen ol bâğ-ı bekânın gülşenisin*" demesinden sonra "Gülşenî" mahlası ile yazmaya başlamıştır. 16. yüzyıl başlarken ortaya çıkan kızılbaş fitnesinden dolayı, Tebriz'den çıkarak Kahire'ye gitmek istemiş fakat memleketi Diyarbakır'a ulaşınca burada kalmayı tercih etmiştir. Bir müddet Diyarbakır'da irşâd görevi yaptıktan sonra Urfa üstünden Kahire şehrine gitmiştir.¹⁶⁵

Mısır'ı fetheden Osmanlı padişahı Yavuz Sultan, İbrâhim Gülşenî'yi dergâhında ziyaret etmiş ve tâlimatıyla Müeyyediyye Camii bitişiğindeki Bâbüzzüveyle'de 926 (1519) tarihinde ilk Gülşenî tekkesini yaptırmıştır. Bir diğer Osmanlı padişahı Kanûnî Sultan Süleyman kendisini bizzat davet etmesi üzerine İstanbul'a gitmiştir. Burada devlet erkânından ve medrese âlimlerinden birçok kişi kendisine bağlanmıştır. Mısır'a dönerken İstanbul'daki dergâhına Hasan Zarîfî'yi (ö. 977/1569) bırakmıştır. İbrâhim Gülşenî'nin Rumelihisarı'nda kurduğu Durmuş Dede Dergâh'ı ve Langa'da inşâ ettirdiği tekkeler Gülşeniyye'nin İstanbul'da yayılmasını sağlamıştır. Gülşenî'nin halifesi olan Âşık Musa Efendi Edirne'de, Sâdık Efendi (Sarı Saltuk) Diyarbakır'da, Muhyiddin Karamânî Gebze'de tekkelerini kurarak Gülşeniyye'yi buralarda yaymışlardır. Gülşeniyye kolu Kahire'nin ardından Diyarbakır, İstanbul, Bursa ve Rumeli'de yayılmıştır. Yine Gülşeniyye'den doğan, Pîr Hasan Sezâî'ye nispet edilen Sezâiyye şûbesiyle Edirne'de etkili olmuştur.¹⁶⁶ Kahire'deki tekkede kendisinden

¹⁶⁴ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 711; Azmi Özcan, "Muahmmmed Demirtaşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30/517-518.

¹⁶⁵ Mustafa Kara, "Gülşeniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14/256-257.

¹⁶⁶ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 202.

sonra evladı Ahmed Hayâlî Efendi (ö. 977/1570) postnişîn olmuştur. Gülşeniyye'nin bir kolu olan ve Şeyh Hasan Hâletî tarafından kurulan Hâletiyîye kolu ise Edirne ve Hayrabolu bölgesinde etkili olmuştur.¹⁶⁷ Gülşeniyye'den iki kol doğmuştur: Bunlar Sezâiyye ve Hâletiyîye'dir.

2.5.1.1.2.1 Sezâiyye

Sezâiyye, Gülşeniyye'nin iki şubesinden biri olup Hasan Sezâî'ye (ö. 1151/1737) nispet edilir. Mora yarımadasının kuzeydoğusunda bulunan Gördüs'de (Korinthos) dünyaya gelmiştir. "Sezâî" mahlasını kensine Mısriyye'nin şeyhi Niyâzî-i Mısırî vermiştir. Venedikliler'in Mora ve çevresini işgal etmesi üzerine Edirne'ye gitmiştir. Bir ara İstanbul'a giderken yolda karşılaştığı bir Halvetî pîrinin etkisiyle tasavvufa yönelmiş ve Edirne'de Şeyh Âşık Mûsâ Hânkâhî'nin piri Mehmed Sırrî Efendi'ye intisap etmiştir. Şeyhinin iki yıl sonra vefat etmesinden sonra tasavvufi eğitimini La'lî Mehmed Fenâî'de tamamlayarak icâzet almıştır. Gülşenî Veli Dede Tekkesi'nde irşâd görevine başlamıştır. Daha sonra tekkenin idaresini damadı Pîr Ahmed Müsellem'e bırakarak şeyhi Fenâî'nin görev yaptığı Âşık Mûsâ Dergâhı'na taşınmıştır.¹⁶⁸ Hasan Sezâî döneminde Osmanlı sultanlarının Edirne'de bulunmaları sebebiyle Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa gibi bazı önemli devlet erkânı da onun müntesiplerinden olmuştur. 1151' de vefat etmiş olup, Edirne'de Dergâh hazîresinde medfundur.¹⁶⁹

2.5.1.1.2.2 Hâletiyîye

Hâletiyîye, Gülşeniyye'den doğan ikinci şûbe olup Hasan Hâletî'ye (1750'den sonra ?) nispet edilir. Hâletiyîye'nin şeyhi Hasan Hâletî hakkında detaylı malumat yoktur. Ondan sonraki Hâletiyîye silsilesi: Evladı Ahmed Nâsıruddin Efendi, Pîr İbrâhim Leynûrî Efendi, Edirne'deki Gülşenî Tekkesinin pîri Mustafa Çelebi Efendi, Koğacılar (Himmet Dede) dergâhının pîri İsmâîl Aşir Efendi (ö. 1278/1861), Muhammed Mahvî Efendi, Şuayb Şerafeddin Efendi (ö. 1329/1911) ile silsile devam etmiştir.¹⁷⁰

Sâdık Vicdânî, Hâletiyîye şubelerini bazı kaynaklarda bulunduğunu fakat kurucusu ve silsilesi ile alakalı herhangi bir bilginin olmadığını bildirmiştir. Vicdânî, Hüseyyin

¹⁶⁷ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 204; Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi Halvetiyye*, 54.

¹⁶⁸ Hikmet Konur, "Sezâiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/79-80.

¹⁶⁹ Yücer, *Osmanlı'da Tasavvuf*, 229-234.

¹⁷⁰ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 714.

Vassâf'dan naklettiği bir bilgiye göre Şeyh Şuayb Şerefeddin'in (ö. 1329/1911) mektuplarında Şeyh Hasan Hâletî'ye kadar olan Hâletîyye silsilesini yazmıştır. Şeyh Hasan Sezâî'nin torunlarından Şeyh Şuayb Şerafettin Edirne'de Gülşenî Veli Dede Tekkesi pîrlerindendir.¹⁷¹

İsmâil Aşir Efendi, Kahire'de karşılaştıkları Mustafa Çelebi'den tarîkatı devralmış, Edirne'ye döndüğünde Şuayb Şerefeddin Efendi'ye hilafet vermiştir. Hâletîyye Tarîkat'ı Şeyh Mahvî Efendi'den sonra tanınan, Edirne ve Hayrabolu çevresinde etkili olmuştur.¹⁷²

2.5.2 Cemâliyye Kolu ve Bu Koldan Teşekkül Eden Alt Kollar ve Şûbeler

2.5.2.1 Cemâliyye

Cemâliyye, Halvetiyye'nin dört ana kolundan biri olup, Pîr Cemâl-i Halvetî (ö. 899/1494) tarafından kurulmuştur. Rûşeniyye'den sonra Halvetiyye'den doğan ikinci ana kol Cemâliyye'dir. Pîr Mehmed Çelebi Cemâleddin Aksarayî'nin soyundan olup Çelebi Halife olarak meşhurdur. İlk tahsilini doğduğu yer olan Aksaray'da yapmış, ardından burada bir müddet medrese tahsili görmüştür. Daha sonra tasavvufa meyleden Cemâl-i Halvetî, Abdullah Karamânî ile Ümmi Şeyh Tahirzade'nin ders ve sohbet halkasına katılmıştır. Onlardan aldığı feyz ile Yahyâ-ı Şîrvânî'ye insab için Bakû'ye gitmek kastıyla yola çıktığında, onun vefat haberini almış ve halifesi olan Muhammed Bahaeddin Erzincânî'ye gitmiştir. Erzincânî'nin yanında seyr u sülûkunu tamamlayarak icâzet alan Cemâl-i Halvetî, Şehzade 2. Bayezid'in de bulunduğu Amasya'ya gelmiştir.¹⁷³ Cemâl-i Halvetî, Pîr İlyas'ın da bir zaman irşâd faaliyetinde bulunduğu dergâhta vaaz ve irşâd görevine başlamıştır.¹⁷⁴ Kaynaklarda 2. Bayezid'in çok defa bu dergâhta Cemâl-i Halveti'yi ziyaret ettiği, müntesiplerinden olan Kapıcı Başısı Mustafa Efendi'nin vasıtasıyla özel sohbetlerinde bulunduğu, hatta Cemâl-i Halvetî'ye intisap ederek Halvetiyye tarîkatına girdiği bilgisi de vardır.¹⁷⁵

Cemal-i Halvetî, Şehzade 2. Bayezid ve Sadrazam Koca Mustafa Paşa'nın isteği ile İstanbul'a gelmiştir. Bir süre Ayvansaray mahallesinde Gül Camii'nin bitişiğinde

¹⁷¹ Lütüye Tezer, *Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Kaynaklık Açısından Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 124.

¹⁷² Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 714; Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 203-204.

¹⁷³ Kanar, *Osmanlı'da Halvetilik Teşrifatı*, 50.

¹⁷⁴ Muharrem Çakmak, "Türk Mutasavvıf şairi Cemâlettin Halvetî", *Ekev Akademi Dergisi* 16 (2003), 184.

¹⁷⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/324.

bulunan tekkede ardından Kocamustafapaşa'daki zâviyede postnişîn olarak uzun yıllar irşâd görevinde bulunmuştur. 2. Bayezid'in emriyle veba hastalarına dua etmesi maksadıyla kırk dervişle birlikte hacca gönderilen Cemâl Halvetî, dergâh postuna Sünbül Sinan Efendi'yi vekil bırakıp yola çıkmıştır. Fakat yolda Tebük civarında 899/1494 tarihinde vefat etmiştir.¹⁷⁶

Tasavvuf tarihi bakımından Cemâl-i Halvetî'nin öne çıkan özelliği, Halvetiyye'nin İstanbul'da bulunan ilk büyük kolun temsilcisidir. Aynı zamanda Halvetiyye âyinini İstanbul'da ilk uygulayan şeyh olmasıyla bilinir. Tasavvuf, hadis ve tefsir alanlarında manzum ve mensur yirmiye yakın eseri olan Cemâl-i Halvetî'nin, yetiştirdiği halifeleri ile Halvetiyye tarîkatı Anadolu ve İstanbul'da yayılmıştır. Birçok halife yetiştiren şeyhin meşhur halifeleri, Yusuf Sünbül Sinan, Hayreddin Tokadî, Kasım Çelebi, Alâeddîn-i Uşşâkî, Sinâneddin Yûsuf Erdebîlî, Bayezid Halife ve Şeyh Üveys'dir.¹⁷⁷

Cemâl-i Halvetî, rüyâ tabiri konusunda "İkinci Yûsuf" denilmesine sebep olacak kadar ileri seviyeye ulaşmıştır. Cemâl-i Halvetî, önemli bir mutasavvıf olmasının yanında, Arapçayı çok iyi kullanabilen bir âlim ve düşünürdür. Şairlik yönü de olan Cemâl-i Halvetî'nin, tasavvuf ilimlerinin yanında hadis, tefsir gibi dinî ilimler alanında da eserleri vardır. Şiirlerini Cemâl-i Halvetî ve "Cemâlî" mahlaslarını kullanarak yazmıştır. Şiir dalında kaleme aldığı eserler şunlardır: *Dîvançe*, *Risâle-i Sûfiyye*, *Risâle-i Teşrîhiyye*, *Risâle-i Fakriyye*, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, *Cevâhiru'l Kulûb*, *Çengnâme*. Türkçe kaleme aldığı şiirleriyle önemli bir şairdir. Mesnevi biçimde yazdığı şiirlerinden meydana gelen manzum eserleri çok önemlidir. Şiirlerinin bazıları kısmen araştırılarak neşredilmiş olmakla beraber şiirleri hakkında geniş bir çalışma yoktur. Sonuç itibarıyla Cemâliyye ve Cemâl-i Halvetî, Osmanlı döneminde İstanbul'daki Halvetiyye tarîkatının en büyük ve en önemli temsilcisi, devrin sosyal hayatına önemli derecede yön veren düşünce ve ilim adamıdır. Aynı zamanda yazdığı eserleriyle, Türk medeniyet tarihinin önemli edebiyatçılarından birisidir.¹⁷⁸

Cemâl-i Halvetî'nin ardından Cemâliyye, bazı alt kollar ile temsil edilmiştir. Bu kollar, Sünbülüyye, Şâbâniyye, Assâliyye ve Bahşiyye'dir.¹⁷⁹

¹⁷⁶ M.Serhan Tayşi, "Cemâliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/302.

¹⁷⁷ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 713.

¹⁷⁸ Budak, *Halvetiyye ve Amasya*, 105; Çakmak, "Cemâlettin Halvetî", 196.

¹⁷⁹ Vicedânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 208-214; Uludağ, "Halvetiyye", 15/392.

2.5.2.1.1 Sünbülüyye

Cemâliyye'den ortaya çıkan dört koldan ilki, Cemâl-i Halvetî'nin halifesi Yûsuf Sünbül Sinan'ın (ö. 936/1529) İstanbul'da kurmuş olduğu Sünbülüyye koludur.¹⁸⁰

Merzifon'da dünyaya gelen Sünbül Sinan'ın asıl ismi Yûsuf Sinan'dır. Sünbül lakabını hocası Cemâl-i Halvetî vermiştir. Babasından (Kayabeyoğlu Ali) başka ailesi hakkında pek bilgi yoktur. Sünbül Sinan'a dair bilinenlerin çoğunu, halifelerinden Pîr Yâkub Efendi'nin evladı Yûsuf Sinâneddin'in yazdığı *Menâkıb-ı Şerîf ve Tarîkatnâme-i Pîrân* isimli eserinde babasının verdiği malumatlara dayanmaktadır. Sünbül Sinan Efendi ilk eğitimini Amasya'da almış, akabinde İstanbul'a giderek medresede ilim tahsiline başlamıştır. Dönemin meşhur ulemasından olan Efdalzâde Hamîdüddin'in öğrencisi ve daha sonra mülâzımı olmuştur. Medrese eğitimi tahsil ettiği dönemde tasavvufa karşı olan Sünbül Sinan Efendi, bir arkadaşı vesilesiyle tanıştığı Cemâliyye'nin şeyhi Cemâl-i Halvetî'den etkilenecek ona intisap etmiştir. Seyr u sülûk dönemi üç yıl sürmüş ardından hilâfet almış ve irşâd için şeyhi tarafından Mısır'a gönderilmiştir. Sünbül Sinan'ı Koca Mustafa Paşa Zaviyesi'nde irşâd vazifesi için vekil bırakarak hacca giden Cemâl-i Halvetî, İstanbul'dan yola çıkarken Sünbül Sinan'ın da kendisiyle hacca gelmesi için haber göndermiş fakat Cemâl-i Halvetî Hacc yolunda vefat edince (ö.899/1494) bu buluşma gerçekleşmemiştir. 2. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'nın padişahlık dönemlerinde yaşamış olan Sünbül Sinan Efendi, Muharrem 936 (Eylül 1529) tarihinde vefat etmiştir. Cenaze namazı Fatih Camii'nde Kemalpaşazade tarafından kıldırılmış ve dergâhın haziresine defnedilmiştir. Türbesi İstanbul'un en önemli ve meşhur ziyaretgâhlarından biridir.¹⁸¹

Sünbülüyye, temelde ve ana esaslarda Halvetiyye tarîkatı ile aynıdır. Kendine has yenilikleri ise teferruata ait meselelerdedir. Bu şekilde yenilikler ve gelişmeler diğer bazı tarîkatların kollarında ve şubelerinde de görülmektedir.¹⁸²

Devrinin ilimlerini en iyi şekilde tahsil etmiş olan Sünbül Sinan Efendi bir yandan dergâhta irşâd ile meşgul olurken, dervişlerin en iyi şekilde yetiştirmeleri için gerekli sohbet, ikaz ve riyazatlarına devam etmiştir. Diğer yandan da Ayasofya ve Fatih

¹⁸⁰ Mehmet Şirin Ayış, "Sünbül Sinan'ın İlmî ve Tasavvufî Kişiliği", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu* (Amasya: Amasya Üniversitesi Rektörlüğü, 2017), 647.

¹⁸¹ Hür Mahmut Yücer, "Sünbül Sinan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/135.

¹⁸² Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik*, 102.

camilerinde engin görüşü, zengin bilgisi ile Kur'an-ı Kerim'i tefsir ederek İstanbul'un bu iki en mühim mabedinde halka vaaz ve irşâd ile cami cemaatlarına çok faydalı olmuştur. Hem dergâh, hemde cami hizmetleri ile Saray erkânı dâhil İstanbullulara kendisini kısa zamanda sevdirmiş ve her yerde kendisinden bahsedilir olmuştur.¹⁸³

Sünbül Efendi, devrin sadrazamı Koca Mustafa Paşa'nın 1486 tarihinde cami ve dergâha çevrip Cemâl-i Halvetî'ye tahsis ettiği külliyyede, şeyhi Cemâl-i Halvetî'nin postuna geçerek irşâd görevine başlamasıyla Sünbülüyye tarîkatı kurulmuştur. Koca Mustafa Paşa Külliyesi, İstanbul'da kurulan ilk Halvetî dergâhı olması sebebi ile Halvetiyye tarîkatının İstanbul'daki diğer bütün kollarınca tarîkat merkezi olarak işlev görmüştür.¹⁸⁴

Sünbülüyye tarîkatı daha çok İstanbul'da tesirli olup, Koca Mustafa Paşa'daki zâviyeden başka, İstanbul'un farklı semtlerinde yirmi kadar sünbülüyye dergâhının varlığını tasavvufi kaynaklar kaydetmişlerdir. Sünbülüyye Tarîkatı, İstanbul tasavvuf kültürüne çok önemli katkılar sağlamıştır. İstanbul'un en önemli zâviyelerinden biri olan Sünbülî Asitânesi'nde hâlâ devam eden her sene Muharrem Ayı'nın onunda aşure kaynatılıp halka dağıtılma âdeti bunlardan biridir. İstanbul'daki bütün tekke şeyhlerinin bu merasime katılarak İslâm âlemine dua ettikleri bilinmektedir.¹⁸⁵

Sünbül Efendi'nin vefatından sonra Koca Mustafa Paşa Dergâhı'na Merkez Efendi (ö. 959/1552) mürşid olarak geçmiştir. Merkez Efendi uzun zaman İstanbul camilerinde vâizlik ve müderrislik yapmıştır. Sünbülüyye, beşyüzü aşkın halifesi ile Merkez Efendi'nin irşâd devrinde İstanbul ve Anadolu'da yaygınlaşmıştır. Ayrıca onun halifelerinin birçoğunun medrese tahsili görmüş imam ve vâiz olmaları sayesinde Halvetiyye geniş çevrelere yayılmıştır.¹⁸⁶

2.5.2.1.2 Şâbâniyye

Cemâliyye'den devam eden ikinci alt kol Şâbâniyye'dir. Bu kol, Şâbân-ı Velî'ye (ö. 976/1568) nispet edilir. Sünbülüyye, İstanbul'da yayılan bir tarîkat niteliğindeyken,

¹⁸³ Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik*, 105.

¹⁸⁴ Yücer, "Sünbül Sinan", 2010, 38/136.

¹⁸⁵ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 719.

¹⁸⁶ Hür Mahmut Yücer, "Sünbülüyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/137.

Şâbânîyye ise Kastamonu’da yayılmıştır. Şeyh Şâbân-ı Velî eğitimine Taşköprü’de başladıktan sonra medrese eğitimi için İstanbul’a gitmiştir. Tasavvufi eğitimini Bolu’da Cemâl-i Halvetî’nin icâzet verdiği Hayreddin Tokadi’den alarak seyr u sülûkunu ikmâl etmiş ve daha sonra memleketi Kastamonu’ya gelerek burada irşâd faaliyetine başlamıştır. Şâbânîyye kolu, 16. asırda Kastamonu çevresinde yayıldıktan sonra 17. asırda İstanbul’da Şâbân-ı Velî’nin halifeleri tarafından temsil edilmeye başlanmıştır. Şâbânîyye 16. yüzyılda Anadolu ve Balkanlar’dan başlayarak Mısır, Hicaz, Suriye ve Hindistan’dan Kuzey Afrika’ya varıncaya kadar geniş bir bölgeye yayılmıştır.¹⁸⁷

Şâbân-ı Velî, Kastamonu’nun Taşköprü ilçesinde doğmuştur. Doğumu ile alakalı 902 (1497), 905 (1499-1500) ve 886 (1481) olarak farklı tarihler kaydedilmektedir. Taşköprü’de ilköğrenimine başlamış ardından Kastamonu merkezde hadis ve tefsir ilmini öğrendikten sonra İstanbul’a giderek Fatih Medreseleri’nde yüksek eğitimini ikmâl etmiştir.¹⁸⁸

İstanbul’dan dönerken Düzce ve Bolu arasında bulunan Konrapa’da Cemâl-i Halvetî’nin halifesi Hayreddin Tokâdî’ye intisap etmiş, on iki sene yanında kalarak seyr u sülûkunu tamamlamış ve ondan icâzet alarak Kastamonu’ya geçmiştir. Kastamonu’da Hisarardı mahallesinde Halvetiyye şeyhi Seyyid Ahmet Sünnetî Efendi’nin dergâh olarak inşâ ettirdiği mescide yerleşen Şâbân-ı Velî, mescid bitişiğindeki Cemâl Ağa Camii’nde bir süre inzivaya çekilmiştir. Israrlı talepler üzerine şehir dışında bulunan bu mahalleden Honsalar Camii’ne geçmiş fakat bu caminin yanması ile tekrar Ahmet Sünnetî Mescidi’ne yerleşerek irşâd faaliyetlerine burada devam etmiştir. 18 Zilkâde 976 (4 Mayıs 1569) tarihinde vefat eden Şeyh Şâbân-ı Velî dergâhın haziresine defn edilmiştir.¹⁸⁹

Şeyh Şâbân-ı Velî tarikatların tamamında, Anadolu’da bulunan dört büyük kutuptan birisi olarak kabul görür.¹⁹⁰ Halvetiyye tarikatı en çok kolu olan tarikat olmasıyla bilindiği gibi Şâbânîyye tarikatı da Halvetiyye’de en fazla kol ve şûbeyeye sahip olan

¹⁸⁷ Kamil Şahin, “Habib-i Karamânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 14/211-212; Vahit Göktaş, “Halvetiyye’nin Şâbânîyye Ekolü ve Kolları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2011), 136.

¹⁸⁸ Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik*; Şahin, “Habib-i Karamânî”, 14/211-217.

¹⁸⁹ Vicedânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 210-210; Göktaş, “Şâbânîyye Ekolü”, 140.

¹⁹⁰ Anadolu’nun diğer üç büyük kutbu Hacı Bektâş-ı Velî, Hacı Bayrâm-ı Velî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’dir.

aynı zamanda en çok yayılan tarîkattır. Şâbânîyye tarîkatı Anadolu, Balkanlar, Suriye, Irak ve Hicaz'dan Hindistan ve Afrika'ya kadar çok geniş bir bölgeye yayıldığı görülmüştür.¹⁹¹

Şâbân-ı Velî'den sonra Kastamonu'da bulunan merkez konumundaki âsitânesinin postuna sırasıyla şu halifeler geçmiştir: Şeyh Osman Efendi (ö. 28 Zilhicce 976/14 Haziran 1569), Şeyh Hayreddin Efendi (ö. 987/1579), Şeyh Abdülbâki Efendi (ö. 997/1589), Şeyh Muhiddin Efendi (ö. 1013/1604), Şeyh Ömer Fuâdî (ö. 1046/1636), Şeyh İsmail Kudsî (ö. 1054/1644), Şeyh Mustafa Çelebi Kudsî (ö. 1070/1659), Şeyh Abdurrahman Efendi (ö. 1083/1672), Hâfız İbrâhim Efendi (ö. 1124/1712), Şeyh Ahmet Efendi (ö. 1133/1721), Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1156/1743), Şeyh Abdullah Efendi (ö. 1181/1767), Şeyh Hâfız Mustafa Efendi (ö. 1215/1800), Şeyh Abdurrahman Efendi (ö. 1249/1834), Şeyh Said Efendi (ö. 1307/1889), Şeyh İbrahim Şevki Efendi (ö. 1313/1897), Şeyh Ata Efendi (ö. 1360/1942).¹⁹²

Şâbân-ı Velî'nin halifelerinden Ömer Fuâdî, otuz iki yıl şeyhlik makamında bulunmuş ve şeyhi hakkında bir menâkıbnâme yazmıştır. Devlet erkânı ile irtibat kurarak türbesinin yapılmasında öncü olmuştur. Onun yetiştirdiği halifeler ve tarîkata dair yazdığı eserler sayesinde, Şâbânîyye'nin başlıbaşına bir tarîkat haline gelmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Ancak Şâbânîyye'nin sistemleşerek gelişip yayılması ise Karabaş-ı Velî (ö. 1097/1686) hilafet döneminde olmuştur. Şâbânîyye'nin ikinci pîri sayılan Karabaş-ı Velî tarafından Karabaşîyye tarîkatı kurulmuştur. Tarîkatın geniş çapta yayılması Karabaş-ı Velî'nin İstanbul'a gelerek (1081/1670) hilâfet almasından sonra, tarîkat merkezinin (zât postunun) İstanbul'a taşınması ile olmuştur.¹⁹³

Şâbânîyye tarîkatından doğan on yedi şûbe bulunmaktadır: 1. Karabaşîyye (Karabaş-ı Velî); 2. Nasûhiyye (Mehmed Nasûhî); 3. Çerkeşîyye (Çerkeşî Mustafa); 4. İbrâhimiyye (Kuşadalı İbrâhim,); 5. Halîliyye (Geredeli Halil); 6. Bekriyye (Şemseddin Mustafa el-Bekrî); 7. Hıfniyye (Muhammed b. Sâlim); 8. Semmânîyye (Abdülkerîm el-Medenî); 9. Kemâliyye (Kemâleddin b. Mustafa); 10. Feyziyye (Feyzüddin Hüseyin); 11. Derdîriyye (Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr); 12. Ezheriyye

¹⁹¹ Mustafa Tatcı - Cemal Kurnaz, “Şâbân-ı Velî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/210.

¹⁹² L. Nihal Yazar, *Halvetîliğin Şa'bânîyye Kolu, Menâkıb-ı Şâbân-ı Veli Velî ve Türbenâme* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1985), 37-51; Göktaş, “Şâbânîyye Ekolü”, 140.

¹⁹³ Şahin, “Habib-i Karamânî”, 14/212.

(Muhammed b. Abdurrahman); 13. Rahmâniyye (Muhammed b. Abdurrahman el-Gaştûlî); 14. Ticâniyye (Ahmed b. Muhammed et-Ticânî); 15. Mervâniyye (Mervân b. Muattal); 16. Sâviyye (Ahmed b. Sâvî) 17. Hamâliyye (Şerîf Ahmed Hamâhullah). Bu şubelerden özellikle Karabaşıyye, Nasûhiyye, Çerkeşiyye, Halîliyye ve İbrâhimiyye Anadolu'da yayılmıştır.¹⁹⁴

2.5.2.1.2.1 Karabaşıyye

Şâbâniyye'den doğan ilk şûbe Karabaşıyye olup Karabaş-ı Velî'ye (ö. 1097/1685) nispet edilir. Karabaş-ı Velî'nin asıl ismi Alâeddin Ali'dir. Arapgir'de 1020 (1611) tarihinde doğmuştur. Çankırı'da başladığı tahsilini İstanbul'da tamamlayarak Kastamonu'ya gitmiş önce Şeyh Ömer Fuâdî'nin icâzet verdiği halifesi İsmâil Çorûmî'de, onun vefatı ile oğlu ve halifesi olan Mustafa Muslihuddin Efendi'den (ö. 1072/1662) seyr u sülûkunu ikmâl ederek icâzet almıştır. Şâbâniyye tarîkatının Anadolu ve Arap coğrafyasında bulunan bütün kolları ve şubeleri Karabaşıyye'den doğduğu bilinmektedir.¹⁹⁵ Karabaşıyye'den çıkan dört tane alt şûbe vardır: Nasûhiyye, Bekriyye, Arifiyye ve Hüseyiniyye. Karabaş-ı Velî ve Karabaşıyye hakkında ileride geniş bilgi verilecektir.

2.5.2.1.2.1.1 Nasûhiyye

Karabaş-ı Velî'nin halifelerinden 1099 (1688) tarihinde Üsküdar Doğancılar semtinde kendi ismiyle bilinen tekkede irşâd faaliyetinde bulunan Mehmed Nasûhî (ö. 1130/1718), Nasûhiyye kolunun kurucusudur.

Mehmed Nasûhî Üsküdar'ın Toygartepesi'nde bulunan Bulgurlu Mescidi civarında doğmuştur. Sipahi soyundan Nasûhî Bey'in oğlu olup seyyid neslinden geldiği rivayet edilmektedir. Asıl ismi Mehmed olmasına rağmen babasının adıyla tanınmıştır. Kaynak eserlerin bazısında Şâbâniyye'nin şeyhi Şâbân-ı Velî'nin neslinden geldiği yazılsa da Şâbân-ı Velî'nin evlenerek bir çocuğu olduğu bilgisi kaynaklarda bulunmadığı için bu görüşün doğruluğu tartışmalıdır. Mehmed Nasûhî, çocukluk döneminin ardından ailesinin bulunduğu Üsküdar'da Kefçe Dede semtinde ilk tahsiline başlamıştır. Gençliğinde dinî ilimlerle meşgul olduğu dönemde tasavvufa ilgi duymuş ve Üsküdar Atik Vâlîde Camii bitişiğindeki dergâhda postnişîn olan Karabaş-

¹⁹⁴ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulemâ (16. Yüzyıl)*, 79-89; Göktaş, "Şâbâniyye Ekolü", 133-160.

¹⁹⁵ Tezer, *Kaynaklık Açısından Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 130.

ı Velî'ye intisap edererek seyr u sülûkünü tamamlamıştır. Mehmed Nasûhî, yirmi beş yaşlarındayken mürşidinin tensibiyle Mudurnu'ya giderek Sun'ullah Efendi Tekkesi'nde dinî ilimleri okutmuş ve daha sonra halkı irşâd etmeye başlamıştır.¹⁹⁶

Nasûhî Efendi'nin farz ve sünnet ibâdetler ile beraber, halvet, itikâf, zikir ve erbaîne özellikle önem verdiği, 1108 (1696) tarihinde ara vermeksizin on tane erbaîne girdiği rivayet edilmektedir. Bununla birlikte haramlardan hassasiyetle kaçındığı gibi, şüpheli olan mubahların birçoğunu terk ettiği bilinmektedir. Ayrıca gül yetiştirme merakı olduğu ve bu güllerin “Nasûhî Gülü” adıyla meşhur olduğu kaydedilmektedir. Nasûhî Dergâhı, Şâbâniyye tarikatının İstanbul'daki önemli âsitânelerinden olmuş ve kültür ve tasavvuf alanında önemli bir merkez olma özelliğini tekkelerin kapatıldığı döneme kadar devam ettirmiştir.¹⁹⁷

Mehmed Nasûhî üçyüzü aşkın halife yetiştirmiş ve bunlar tarafından Nasûhiyye kolu geniş bir çevreye yayılma fırsatı bulmuştur. En meşhur halîfesi Abdullah Rüşdî Efendi'dir. Nallıhan Şeyhi Şâbân Efendi, Şâbânzâde Mustafa Efendi, Konparalı Muhammed Efendi, Çerkeşli Hasan Efendi, Üsküdarlı Ahmed Efendi, Senâyi Efendi, İstanbullu Muhammed Efendi, Kastamonulu Muhammed Efendi, Hulûsi Hasan Efendi, Beşiktaşlı Fahrüddin Efendi, Enderunlu İbrahim Ağa, Nasûhi Efendi'nin önde gelen halifeleridir. Nasûhi Efendi'nin vefatı ile yerine oğlu Ali Alâeddin Efendi (ö. 1165/1752) geçmiştir.¹⁹⁸

2.5.2.1.2.1.1.1 Çerkeşiyye

Şâbâniyye tarikatını 18. asırda Anadolu, İstanbul ve Balkanlar'da temsil eden Nasuhiyye tarikatı, Çerkeşî Mustafa Efendi'nin (ö. 1229/1813), kurduğu Çerkeşiyye kolu ile devam etmiştir. Zoralı Mehmed Efendi'den icâzet alan Çerkeşî Mustafa Efendi on üç halîfe yetiştirmiştir. Osmanlı'nın son dönemleri ile yakın tarihte meşhur olan Çerkeşîzâdeler onun neslindendir. Mustafa Efendi, Şâbâniyye içinde pîr-i sâni olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁹ Çerkeşî Mustafa Efendi'nin kurduğu Çerkeşiyye'den Geredeli Halil Efendi'nin kurduğu Halîliyye ve Kuşadalı İbrâhim Efendi'nin kurduğu

¹⁹⁶ Kerim Kara, “Mehmed Nasûhi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/500.

¹⁹⁷ Kara, “Mehmed Nasûhi”, 28/501; Göktaş, “Şâbâniyye Ekolü”, 148.

¹⁹⁸ Vahit Göktaş, *Üsküdarlı Muhammed Nasûhî ve Tasavvufî Görüşleri* (Ankara: Yayınevi Yayınları, 2010), 36-37.

¹⁹⁹ Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik*, 143; Göktaş, “Şâbâniyye Ekolü”, 154.

İbrâhimiyye (Kuşadaviyye) isminde iki kol meydana gelmiştir.

2.5.2.1.2.1.1.1.1 Halîliyye

Çerkeşiyye'den sonra Geredeli Halil Efendi'nin (ö. 1259/1843) kurduğu Halîliyye yahut Geredeviyye kolu, Bolu ve Kütahya çevrelerinde yayılmıştır. Halil Efendi, Bolu'ya bağlı Gerede'nin Ali Fakih (Balcılar) köyünde dünyaya gelmiştir. Halk içinde Geredeli Aziz olarak bilinen Halil Efendi gençlik çağında bir arkadaşıyla beraber çıktığı yolculuk esnasında gördüğü bir rüyânın tesiriyle Ankara'nın Çubuk ilçesinden Çerkeş'e gitmiş ve Mustafa Efendi'ye intisap etmiştir. 1811 tarihinde sülûkünü tamamlayarak hilâfet almıştır. Kaynaklarda, İstanbul'a ulaşan şöhreti ile Sultan 2. Mahmud'un dikkatini çekmiş ve kendisini saraya davet ettiği bilinen Halil Efendi, ümmî olmasına rağmen vüzerâ ve ulemâ karşısında “*Ameller niyetlere göredir*” hadisine yaptığı açıklamalarla herkesin hayret ettiği bir şahıs olmuştur. Halil Efendi, Gerede'de kurduğu dergâhta otuz altı sene irşâd vazifesi yapmış ve Gerede'de vefat ederek dergâhın bahçesine defnedilmiştir.²⁰⁰

Geredeli Halil'nin hilâfet verdiği Ömer Fuâdî ve Mustafa Hulûsi gibi şeyhler İstanbul'a giderek irşâd faaliyetinde bulunmuş ve tarîkatı yaymışlardır. Ömer Fuâdî, Sofular semtindeki Ekmel Dergâhı'nda, Mustafa Hulûsi ise Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'nde şeyhlik yapmışlardır. Halil Efendi'nin tarîkat silsilesi Kütahyalı Sâlih Efendi, Hacı Osman Efendi, İsmâil Hakkı Efendi, Eskişehirli Sâdık Efendi, Yamalızâde Hacı Ali Rızâ Efendi ve Yâkub Baba lakaplı Uşaklı Efendi ile Haliliyye temsil edilmiştir. Mustafa Çerkeşî'nin halifesi olan Tiritzâde Hüseyin Ankaravî'den devam eden Haliliyye silsilesi günümüze kadar ulaşmıştır.²⁰¹

2.5.2.1.2.1.1.1.2 İbrâhimiyye

Kuşadalı İbrâhim Efendi'nin (ö. 1262/1846) kurduğu Kuşadaviyye veya İbrâhimiyye, Şâbâniyye tarîkatının İstanbul'da temsil edilen Çerkeşiyye'den doğan son büyük şûbesidir. Aydın'ın Kuşadası'na bağlı Çınarlı köyünde 1188 (1774) tarihinde dünyaya gelen İbrâhim Efendi, buradaki ilk tahsilinin ardından İstanbul'a giderek Fatih'de Feyziyye Medresesi'nde dini ilimleri tahsil etmiştir. Burada Mustafa Çerkeşî'nin

²⁰⁰ Hür Mahmut Yücer, “Geredeli Halil Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/474.

²⁰¹ Geredeli Halil Efendi ve Haliliyye için bkz. Yücer, *Osmanlı'da Tasavvuf*, 156-164; Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 724.

halifesi olan Beypazarlı Ali Efendi'ye bağlanarak ederek icâzet almıştır. Daha sonra Mısır'a irşâd için gönderilmiş, Kahire'de Gülşenî Tekkesi'nde bir müddet kaldıktan sonra, bilinmeyen bir sebeple Mısır Valisi olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya şikâyet edilmiş ve Vali'nin ricası ile İstanbul'a geri döndüğü rivayet edilir.²⁰²

İbrahim Efendi, 1820 tarihinde Usturacı Halil tarafından kendisi için Aksaray'ın Sineklibakkal mahallesinde yaptırdığı dergâhta irşâd görevine başlamıştır. Ancak 1832 tarihindeki bir yangınla dergâhın yanmasından dolayı, "*Haydi çıkalım, elhamdülillâh merasimden kurtulduk. Bundan sonra seyr u sülûk hususi sohbetlerle devam eder, artık tekkelerde eski feyiz kalmamıştır*" dediği rivayet edilir. Aksaray'dan İstanbul Lâleli'deki Koska yakınlarında kiraladığı bir meskende kısa bir müddet ikâmet ettikten sonra Fatih'in Çarşamba pazarı semtinde Papasoğlu Medresesi'nin bitişiğindeki konağı satın almış ve burada iskân ederek irşâd faaliyetlerine devam etmiştir. İbrâhim Efendi, daha sonra hacc niyetiyle İstanbul'dan yola çıktığı 1259 (1843) senesine kadar on yıl ilim ve sohbetleriyle irşâd faaliyetlerini burada yürütmüştür. 1259 tarihinde hacc yolculuğuna çıkmış, dönüşte Şam'da üç yıl kadar kaldıktan sonra İstanbul'dan yüz kadar dervişi ile gelen halifelerinden Tevfik Bosnevî ile birlikte tekrar hacca gitmiş, Mekke'den Medine'ye geçerken Râbiğ denen yerde koleradan vefat etmiştir. Yazdığı herhangi bir eser bulunmayan Kuşadalı'nın, 143 tane mektubu tesbit edilerek yayınlanmıştır.²⁰³

Kuşadalı'nın vefatı ile müntesipleri hilâfetin Bosnalı Mehmed Tevfik Efendi'de tecelli ettiğini hissederek kendisine intisap etmişlerdir. Kuşadalı İbrahim'in halifeleri olarak bilinen Keçecizâde Hâfız Ali İzzet, Rusçuklu Ali Fethi, Muhammed Şevki, Aydı Baba, Mehmed Kırîmî, Ahmed İzzet, Muhammed Necib, Kadızâde Ömer Halvetî, Ali Fikri, gibi zâtlar zikir telkin etmesi için görevlendirdiği şahıslardır. Bosnalı Mehmed Tevfik Efendi'nin ardından İbrâhimiyye tarîkatının zat postuna Niğdeli Bekir Efendi, ondan sonra ise Fâtih türbedârı olan Ahmed Âmiş Efendi geçmiştir. Mücâhedatın bir bölümünü Kuşadalı'nın, geri kalan kısmını da kendisinin kaldırdığını ifâde eden Ahmed Âmiş Efendi, devrinde İbrâhimiyye Melâmetî bir özellik kazanarak günümüze kadar ulaşmıştır. Fethi Gemuhluoğlu, Şeyhülvüzerâ Nâmık Paşa, Abdülaziz Mecdi

²⁰² Nihat Azamat, "Kuşadalı İbrâhim Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 26/468.

²⁰³ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 725; Yücer, *Osmanlı'da Tasavvuf*, 146-156.

Tolun, Süheyl Ünver ve Osman Nuri Ergin bu tarîkate bağlı olan önemli kişilerdir.²⁰⁴

2.5.2.1.2.1.2 Bekriyye

Mustafa Kemâleddin el-Bekrî'nin (ö. 1162/1749) kurduğu Bekriyye, Karabaşıyye'nin alt şûbesi olarak yaklaşık yirmi civarındaki kolları ile başta Mısır olmak üzere Kudüs, Hicaz, Yemen, Şam, Halep, Tunus, Fas, Cezayir ve Trablus dâhil İslâm coğrafyasının çoğunda yaygınlık kazanmıştır.²⁰⁵

Mustafa Kemâleddin el-Bekrî, 1099 (1688) tarihinde Şam'da dünyaya gelmiştir. Meşhur Bekrî sülâlesine mensup olan dedeleri Muhammed Bedreddin el-Bekrî (ö. 1062/1652) Mısır'dan göçerek Şam'a yerleşmiştir. Baba neslinden Hz. Ebû Bekir'e (r.a.), anne neslinden da Hz. Ali'ye (r.a.) dayanan neslini, oğlu Ebü'l-Fütûh Kemâleddin ile Abdülganî en-Nablûsî tesbit etmişlerdir. Asıl adı Kutbüddin Mustafa Kemâleddin el-Bekrî olan şeyhin tarîkat silsilesi, Abdüllatîf b. Hüsâmeddin el-Halebî, onun şeyhi Mustafa Bolivî yoluyla Karabaş-ı Velî'ye ulaşır.²⁰⁶ Abdüllatîf b. Hüsâmeddin el-Halebî'nin pîri Karabaşîler arasında Mısırî Hacı Baba ismiyle meşhur, Bolulu Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1129/1717), Karabaş-ı Velî'nin en son icâzet verdiği 685. halifesidir. Bekriyye tarîkatını ilk defa Mısır'a götüren Bekrî, Suriye, Mısır ve diğer Afrika coğrafyasında hızla yayılmasında çok büyük katkıları olmuştur. Şeyh Mustafa el-Bekrî 100.000 civarında derviş yetiştirdiği rivâyet edilmiştir. O ve yetiştirdiği halifelerinin çabalarıyla Halvetiyye Mısır'da yeniden canlanmıştır. Bekriyye tarîkatı şeyhlerinin Mısır'da 1976 yılına kadar Meşîhatı umûmî't-turukî's-sûfiyye'nin reisi olmalarından dolayı tarîkatın Mısır'da yaygınlaşması açısından önemli katkıları olmuştur. Mısır'da bulunan Halvetiyye tarîkatının tamamı Bekriyye'den ortaya çıkmıştır. Abdülganî Nablûsî'nin talebesi olan aynı zamanda pek çok eser yazan Mustafa el-Bekrî'nin tertip ettiği seherde okunan “el-Fethu'l-kudsî ve'l-keşfü'l-ünsî” isimli virdi (virdü's-seher) müntesiplerince “Vird-i Settâr”ın akabinde okunur. Bununla beraber Mustafa el-Bekrî'nin sabah, kuşluk, öğle, ikindi, akşam namazlarının akabinde okunmasını tavsiye ettiği birbirinden farklı virdler de vardır.²⁰⁷

²⁰⁴ Azamat, “Kuşadalı İbrâhim Efendi”, 26/469.

²⁰⁵ Azamat, “Kuşadalı İbrâhim Efendi”, 26/468-470.

²⁰⁶ Ali İhsan Yurd, “Kutbüddin Bekrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/369.

²⁰⁷ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 726; İrfan Gündüz, “Bekriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 5/371.

Bekriyye alt şûbesi üç büyük kola ayrılır: Abdülkerîm es-Semmân'a (ö. 1189/1774) nispet edilen Semmâniyye; Muhammed Kemâleddin Efendi'ye (ö. 1199/1784) nispet edilen Kemâliyye Muhammed b. Sâlim el-Hifnî'ye (ö. 1181/1767) nispet edilen Hifniyye. Mustafa el-Bekrî'ye intisap eden Muhammed b. Sâlim el-Hifnî'nin Mısır'da Ezher şeyhliği yapması, Hifniyye'den doğan kolların pîrlerinde Ezher şeyhliği görevinde bulunmaları tarîkatın yayılmasında etkili olmuştur. Böylelikle Halvetiyye, Mısır'da âlimler arasında yayılarak ulemâ tarîkatı olmuştur. Meselâ İbn Abidîn, Hanefî âlimi olarak meşhurdur ve Şeyh Ahmed el-Hifnî'nin neslindendir.²⁰⁸

2.5.2.1.2.1.3 Arifiyye

Ömer Arifî el-İstanbulî'nin (ö. 1103/1690) kurduğu Arifiyye, Karabaşıyye kolundan devam eden üçüncü alt şubedir. Şeyh Mustafa Zekâî el-Üsküdârî (ö. 1227/1812) ile başlayan silsilesi Şeyh Hasan es-Simâvî (ö. 1209/1794), Şeyh Mahmud Boğazhisârî (ö. 1141/1728), Şeyh Ömer Arif el-İstanbulî (ö. 1103/1690) ile Karabaş-ı Velî'ye ulaşır.²⁰⁹

Haririzade, Karabaşıyye tarîkatından zuhur eden Nasuhiyye ve Bekriyye isimli iki ana koluna ilave olarak, Şeyh Ömer Arifi el-İstanbulî'ye nispetle Arifiyye kolunda dâhil etmiştir.²¹⁰

2.5.2.1.2.1.4 Hüseyniyye

Hüseyniyye, Hüseyin Kastamonî'ye nispet edilen Karabaşıyye tarîkatının dördüncü şûbesidir. Hüseyin Kastamonî'nin silsilesi Şeyh Hasan es-Simâvî ile başlayıp Şeyh Mahmûd es-Simâvî, Şeyh Şâbân et-Teymûrcî, Şeyh Hüseyin Kastamonî ile Karabaş-ı Velî'ye ulaşır.²¹¹

Haririzade, Karabaşıyye tarîkatının Nasuhiyye ve Bekriyye isimli iki ana kolu ile beraber Karabaş-ı Velî'nin halifesi olan Şeyh Hüseyin Kastamonî'ye nispetle Hüseyniyye şubesinin de olduğunu ifade etmiştir.²¹²

²⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. Ramazan Muslu, "Mustafa Kemâleddin Bekrî ve Tasavvufî Görüşleri", (2005), 74-88. Bu eser Mustafa Kemaleddin Bekrî hakkında yapılan geniş çaplı bir çalışmadır. Ayrıca eserin içinde Bekrî'nin yazdığı 192 adet eserin kütüphane kayıtları da mevcuttur. Yine Bekrî'nin mensub olduğu tarîkatı ve tasavvufî görüşleri detaylı olarak verilmiştir.

²⁰⁹ Harîrîzâde, *Tibyân*, 3, vr. 61a; Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 730.

²¹⁰ Şahin, "Habib-i Karamânî", 14/212.

²¹¹ Kemâleddin, *Tibyânü Vesâil* (İbrahim Efendi, No. 430), 61a; Ceyhan, *Halvetiyye*, 730.

²¹² Şahin, "Habib-i Karamânî", 14/212; Kemâleddin, *Tibyânü Vesâil*'l (İbrahim Efendi, No. 430), 61a.

2.5.2.1.3 Assâliyye

Cemâliyye tarîkatından doğan diğer alt kollardan biri Ahmed el-Harîrî el-Assâlî'ye (ö. 1048/1639) nispet edilen Assâliyye'dir.²¹³

Antepli Şeyh Üveys Efendi'nin evladı olan Şah Velî'ye bağlanmış, sülûkünü de Halep'te Şeyh Kubâd Halife'de tamamlamıştır. Hilâfet aldıktan sonra Mısır'a gitmiş uzun yıllar irşâd görevinden sonra burada vefat etmiştir. Silsilesi Kubâd Halife'den başlayarak, Şah Velî el-Ayıntâbî, Şeyh Ahmed er-Rûmî, Antepli Şeyh Yâkub, Şeyh Dâvûd Halvetî, Şemseddin er-Rûmî, Şeyh Üveys ile Cemâl-i Halvetî'ye ulaşır.²¹⁴

2.5.2.1.4 Bahşiyye

Cemâliyye'den ayrılan son alt kol Muhammed b. Muhammed el-Bahşî'nin (ö. 1098/1687) kurduğu Bahşiyye tarîkatıdır. Halep'in Bekefalon karyesinde dünyaya gelmiş olan Muhammed el-Bahşî, Şeyh Kubâd Halife'nin icâzet verdiği Şeyh İhlâs el-Halebî'ye intisap etmiştir. Şeyhinin vefatının ardında Halep'teki İhlâsiyye Dergâhı'nda postnişîn olmuştur. Mekke'de vefat ederek, Hz. Hatice'nin (r.a.) olduğu kabristanlığa defnedilmiştir. Silsilesi Kubâd Halife'den itibaren Assâliyye silsilesi ile aynıdır.²¹⁵

2.5.3 Ahmediyye Kolu ve Bu Koldan Teşekkül Eden Alt Kollar ve Şûbeler

2.5.3.1 Ahmediyye

Halvetiyye tarîkatının dört asıl kolundan üçüncüsü olan Ahmediyye, Ahmed Şemseddin b. Îsâ Marmaravî'ye (Şeyh Ahmed Şemsuddin Marmaravî Yiğitbaşı ö. 910/1504) nispet edilir. Halvetiyye tarîkatında Marmaravî'nin kurmuş olduğu bu kol orta kol olarak anılır.²¹⁶

Manisa şehrinin Gölarmara ilçesinde dünyaya gelen Şemseddin-i Marmaravî'nin doğduğu tarih ile alakalı kesin bilgi yoktur. Bununla birlikte yalnız bir kaynaktan 839/1435-1436 olarak kaydedilmiştir.²¹⁷ Kabri Manisa Adakale mahallesindeki

²¹³ Yücer, *Osmanlı'da Tasavvuf*, 125-126.; Ulu, *Osmanlı'da Halvetilik*, 239.

²¹⁴ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 730.

²¹⁵ Vicedânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 231; Nihat Azamat, "Bahşiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 4/521.

²¹⁶ Süleyman Uludağ, "Ahmediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/171.

²¹⁷ Mehmet Akkuş, "15. Asrın Yiğitbaşı Velisi Ahmed Şemseddin-i Marmaravî'nin Hayatı ve Eserleri", *Manisalı Yiğitbaşı Veli Ahmed Şemseddin-i Marmaravî Sempozyumu Bildiriler* (Manisa: Yiğitbaş Vakfı Yayınları, 2009), 10.

tekkesinin hazîresindedir.²¹⁸

İlk eğitimini muhtemelen bir Halvetiyye mürşidi olarak bilinen pederleri Îsâ Halife'den almıştır. Uşak'a bağlı Kabaklı karyesinde irşâd faaliyetinde olan Alâeddin Uşşâki'ye intisap ederek hilâfet almıştır. Şeyhinin tensibiyle Manisa'ya gitmiş burada irşâd hizmetine başladıktan sonra kısa zaman içinde çevresi, sevenleri ve kendisine intisap edenler ile dolup taşmıştır. Manisa'da bir müddet irşâd görevinde bulunduktan sonra manevi bir işaret ile İstanbul'da zuhur eden bazı konuları aydınlatmak için buradan ayrılmıştır. İstanbul'daki şeyhler ile alakalı birçok meseleye yigitce hüküm verdiği için "Yiğitbaşı" lakabı ile anılmıştır.²¹⁹

Şemseddin-i Marmaravî'nin "Yiğitbaşı" lakabı ile anılması konusunda iki rivâyet bulunmaktadır: Birinci rivâyete göre, Şemseddin Marmaravî meşâyih arasında meydana gelen ihtilâfların çözümü için İstanbul'a çağırılmış, şeyhler arasındaki ihtilaflı meseleleri çözmüş ve bazı şer'a muhalif dergâhların eşyasını toplatmıştır. Onun bu ihtilaflara çözüm üretmede cesurca davranması "Yiğitbaşı" lakabıyla anılmasına sebep olmuştur. İkincisine göre ise, "yiğitbaşılık" esnaf teşkilatında fütüvvet ve ahîlik sınıflarında bir unvan ve vazifenin adıdır. Ahî şeyhi olan yiğitbaşı (ebü'l-fityân), rütbe bakımından kethüdâlardan sonra gelen, esnaf tabakalarının kendi aralarında seçtikleri, kethüdâlar ile esnaf arasında haber alıp verme göreviyle sorumludur. Aynı zamanda esnafa dair teşkilât düzenlemelerini yürüten bilirkişilerdir.²²⁰

Şemseddin-i Marmaravî, 910/1505 tarihinde Manisa'da vefat etmiştir. Kabri, Manisa'nın Adakale semtindeki dergâhın içerisinde olup kabrinin hemen yanında Yiğitbaşı Vakfı'nın yaptırdığı bir de mescid vardır.²²¹

Yiğitbaşı Şemseddîn-i Marmaravî'nin yazdığı eserler dikkatle incelendiğinde, aşk ve muhabbet kavramını, tasavvufun temel esasları ile iç içe geçmiş şekilde açıklayarak ele aldığı görülmektedir. Marmaravî, içinden gelmiş olduğu tasavvuf geleneğine bağlı kalarak yazdığı eserlerinde yaratılış (tecellî) konusunu aşk ile açıklamış yine bu

²¹⁸ 1950'den önce yıkılmaya yüz tutmuş olan dergâh, 1982 tarihinde orijinal mihrabına dokunulmadan Yiğitbaşı Vakfı sayesinde yeniden yaptırılmıştır; Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 734.

²¹⁹ Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik*, 128.

²²⁰ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 734.

²²¹ Hasan Cankurt, "Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'ye Derli Toplu Bir Bakış ve Eserlerinde Tasavvufî İçerik", *Celal Bayar Üniversitesi Dergisi* 11/3 (2013), 328.

kavramı vahdet, zikir, varlık, bekâ, fakr, hayret, cezbe, gınâ, fenâ ve mârifet gibi hem tasavvuf konularını, hem de seyr u sülûk ile alakalı önemli kavramları bağlantılı olarak işlemiştir.²²² Şemseddîn Marmarâvî'nin toplumda bıraktığı etkilerden, onun yazmış olduğu birçok eseri ile birlikte yetiştirdiği halîfeleri vesilesiyle Halvetiyye tarîkatının tanınmasında önemli katkıları olduğu görülmüştür.

Ahmediyye tarîkatından, Ümmî Sinân'a (ö. 976/1568) nispetle kurulan Sinâniyye, Hüsâmeddîn Uşşâkî'ye (ö. 1001/1594) nispet edilen Uşşâkiyye, Ramazan Mahfî'nin (ö. 1025/1616) kurduğu Ramazâniyye ve Niyâzî-i Mısırî'ye (ö. 1105/1693-1694) nispetle Mısriyye isminde dört ayrı alt kol doğmuştur.²²³ Bunlardan Sinâniyye kolundan, Muslihiyye ile Zehriyye adında iki şûbe;²²⁴ Ramazâniyye kolundan Cihangiriyye, Buhûriyye, Hayâtiyye, Cerrâhiyye ve Ra'ufiyye ile beş şûbe;²²⁵ Uşşâkiyye kolundan da Cemâliyye, Câhidiyye, Salâhiyye, İrşâdiye, Sezâiye-i Uşşâkiye ve Muslihiyye ismiyle altı şûbe doğmuştur.²²⁶

Ahmediyye tarîkatından zuhur eden Mısriyye'nin dışındaki diğer üç kolun (Ramazâniyye, Sinâniyye, Uşşâkiyye) silsilesinde Şeyh İzzeddin Karamânî bulunur. Mısriyye silsilesi ise Şemseddîn Marmarâvî'nin halifesi olan Tâlib-i Ümmî Efendi ile devam eder. Yine Bayramî-Melâmîlik'ten icâzeti bulunan Şeyh Sun'ullah Gaybî'nin (ö. 1087/1676) tarîkat silsilesi de Şeyh Muslihuddin Kütahyevî (ö. 1071/1661) ile başlayıp Elmalılı Ümmî Sinan Efendi (ö. 1067/1657), Eroğlu Nûri Efendi (ö. 1011/1603), Abdülvehhâb-ı Ümmî Efendi (ö. 1004/1596) ile Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî'ye ulaşır.²²⁷

2.5.3.1.1 Sinâniyye

Ahmediyye'den meydana gelen ilk şûbe İbrâhim Ümmî Sinan'a (ö. 976/1568) nispet edilen Sinâniyye'dir. Ümmî Sinan Efendi'nin Bursalı, Karamanlı ya da Prizrenli olduğu konusunda kaynaklarda ihtilafli bilgiler bulunmaktadır. Bursa'da dünyaya gelmiş olma ihtimali diğerlerine göre daha kuvvetlidir. Dinî ilimleri İstanbul'da tahsil

²²² Ahmet Ögke, "Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'de Aşk", *Sûfî Araştırmaları Dergisi* 1 (2010), 17.

²²³ Uludağ, "Ahmediyye", 2/171; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 306.

²²⁴ Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 233.

²²⁵ Semih Ceyhan bu şûbelere ilave olarak Sinobiyye ve Akbaşıyye adında iki şûbe daha eklemiştir. (Bkz.: Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi Halvetiyye*, 82.); Ulu, *Osmanlı'da Halvetilik*, 240.

²²⁶ Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetilik*, 128; Uludağ, "Ahmediyye", 2/171.; Ceyhan altı şûbe değil dört şûbe olduğunu kaydetmiştir. Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi Halvetiyye*, 75-80.

²²⁷ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (16. Yüzyıl)*, 89-92.

ettikten sonra, Şemseddin Marmarâvî'nin halifesi olan İzzeddin Karamânî'ye intisap etmek için Karaman'a gitmiştir. Şeyhinin Kasım Lârendî olduğuna dair bilgi veren kaynaklar da bulunmaktadır.²²⁸

Manisa ve Uşak'ta bir müddet irşâd görevinde bulunmuş ardından 958 (1551) tarihinde İstanbul'a gitmiştir. Burada Fatih semtinde inşa ettirdiği kendi ismiyle anılan tekkede uzun yıllar irşâd hizmetine devam etmiş ve burada ahirete irtihâl etmiştir. Cenazesi Fatih Camii'nde kılıp tekkesine defnetmek için götürülürken yolda meydana gelen mânevî işaret ile Eyüp'e götürülmüş ve halifesi Nasuh Efendi'nin Eyüp Düğmeciler mahallesinde yaptırdığı dergâha defnedilmiştir. İbrâhim Ümmî Sinan'ın kabrinin burada bulunmasından dolayı tekke Sinânî Asitânesi olarak meşhur olmuştur. Sümbül Sinan namıyla meşhur olan zâviye bugün hâlâ merkez konumundadır. Üçyüz kadar halife yetiştiren Ümmî Sinan'ın halifeleri arasında Seyyid Nizamoğlu ismiyle meşhur Seyyid Seyfullah Efendi'de (ö. 1010/1601) vardır. Tarîkat 16. asrın ortalarından itibaren Balkanlar'da da yayılma imkânı bulmuştur.²²⁹

2.5.3.1.1.1 Muslihiyye

Ahmediyye'den doğan ikinci şûbe, "Musilî" lakabıyla bilinen Mustafa Muslihiddin Efendi'ye nispet edilen "Muslihiyye" koludur. Mustafa Muslihiddin Efendi, doğduğu Tekirdağ'da dinî ilimleri tahsîl ettikten sonra Şeyh Âdil-i Halvetî'ye (ö. 1086/1675-1676) hizmet ve tekkesinde tarîkatı tekmîl ederek irşâda memur olmuştur. Şeyh Âdil Çelebî'nin 1086/1675 Ramazanında vefat etmesiyle Tekirdağ'da olan dergâha seccâdenişîn olup, burada hadîs, tefsîr dersleri dâhil halkı irşâd ile meşgûl iken 1099/1688 tarihinde ahirete irtihâl etmiş ve şeyhinin yanına defnedilmiştir. Muslihuddin Mustafa'nın silsilesi Şeyh Adil Çelebi ile başlayarak Şeyh Habib Efendi, Şeyh Alâeddin Efendi, Üsküplü Şeyh Ali Efendi, Alemdar Şeyh Ali Efendi ile İbrâhim Ümmî Sinan'a ulaşır.²³⁰

2.5.3.1.1.2 Zühriyye

Sinâniyye tarîkatının Muslihiyye şûbesinden ayrılmış ve Seyyid Ahmed Zührî'ye

²²⁸ A. Azmi Bilgin, "Sinâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/240.

²²⁹ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 735.

²³⁰ Selami Şimşek, *Anadolu İle Balkanlar Arasında Geçit Bölgesi Tekirdağ'da Tasavvuf Ve Tarikatlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008), 393.

nispette Zühriyye ismiyle tanınmıştır.²³¹ Ahmed Zührî Kayseri’de doğmuş ve ilim tahsilini burada yapmıştır. Kayseri’den Selanik’e giderek Süleyman Efendi’ye intisap ile seyr-i sülûkunu yanında ikmâl etmiştir. Şeyhinin tensibi ile Selanik’de Eski Saray semtindeki bir alana kurduğu çadırdaki yedi yıl devam eden halvet hali yaşamıştır. Buraya halkın ileri gelenleri kedisi için bir tekke (Pazar Tekke) inşa etmişlerdir. Ahmed Zührî Efendi, 1132/1719-20 tarihinde bu dergâha şeyh olarak görevlendirilmiş ve 1157/1744’de burada ahirete göçmüştür. Tâc ve zikre başlarken otuz üç tane salavât-ı şerif okuma içtihadı ona aittir.²³²

Harîrîzâde Zühriyye’nin bir kolu olduğunu bu kolun kurucusunun Çerkeşli Şeyh Ali el- Vâhidî olduğuna dair kayıt düşmüştür. Hüseyin Vassâf ise bu bilgiyi teyit edecek bir bilgi vermemiştir. Çerkeşli Ali Vâhidî’nin Halvetiyye silsilesi Şeyh Cankurtaran Abdullah, Belgradlı Şeyh Abdülkadir yoluyla Ahmed Zührî’ye ulaşırken aynı zamanda Kâdiriyye tarikatının Rûmiyye koluna mensuptur.²³³

2.5.3.1.2 Uşşâkiyye

Halvetiyye’nin Ahmediyye şubesinin bir kolu olan Uşşâkiyye, Hasan Hüsâmeddin el-Buhârî el-Uşşâkî’ye (ö. 1001/1593) nispet edilmektedir. Hüsâmeddin Uşşâkî 880/1475 senesinde Buhara’da dünyaya gelmiştir. Babasının adı Hacı Teberrük Efendi olup ilim tahsilinden sonra babasının vefatından dolayı ticarete yönelmek zorunda kalmıştır. Daha sonra gördüğü bir rüyâ üzerine babasından miras kalan herşeyi Mehmed Çelebi’ye bırakmış ve tasavvufa yönelmiştir.²³⁴

Nûrbahşîyye ve Kübreviyye’ye intisaplı olan Şeyh Hasan Efendi manevi bir işaret ile Erzincan şehrine gitmiştir. Burada Ahmed es Semerkandî’ye bağlanarak icâzet almış, pîrinin tensibi ile Uşak’a giderek irşâda başlamıştır. Şeyh Hasan Efendi Uşak’ta bulunurken Manisa’da şehzâde olan 3. Murad tahta çıktığında (982/1574) Şeyh Hasan’ı İstanbul’a davet etmiştir. Şeyh Hasan İstanbul’a gelerek Fatih, Aksaray gibi semtlerde vaaz ve nasihatlerde bulunarak halkı derinden etkilemiştir. Halkın ona gösterdiği muhabbet ve ilgi artınca Kasımpaşa’daki âsitâne postuna geçmiştir. 1001/1593 tarihinde Hacc’dan dönerken Konya’ya geldiğinde vefat etmiş ve buradan

²³¹ Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 241; Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/280.

²³² Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/280.

²³³ Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 241.

²³⁴ Tezer, *Kaynaklık Açısından Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 148.

İstanbul'a nakil edilen nâşı dergâhın haziresine defnedilmiştir. Halifelerinden Ahmed Hüsâmeddin'in

“Kendi pirinden alıp irşâdı pes

Hem dahi Ümmî Sinan etmiş nefes”

beytinden Ümmî Sinan'dan da manevi yolla feyz aldığı veya İbrâhim Ümmî Sinan ile 976/1568 yılından evvel Uşak'ta görüştüğü anlaşılmaktadır. Hüsâmeddin Uşşâkî'nin vefatı ile Memî Cân Saruhânî (ö. 1008/1599) post makamına geçmiştir.²³⁵

Uşşâkîlik, merkezi İstanbul'da olan bir tarîkat olup halifeleri aracılığıyla Ege ile Rumeli çevrelerinde daha fazla yayılmıştır. Çanakkale, Nazilli, Gelibolu, Edirne, Keşan, Belgrad, Gümölcine, Tımsıvar, Peç, Filibe, Kandiye, Buda gibi şehirler Uşşâkî dergâhlarının aktif olduğu merkezlerdir. Uşşâkıyye alt kolu Cemâliyye, Câhidiyye, Salâhiyye ve İrşâdiyye olarak dört şûbeye ayrılmıştır.²³⁶

2.5.3.1.2.1 Cemâliyye

Uşşâkıyye şûbesinden ayrılan ilk kol olan Cemâliyye, Mehmet Cemâleddin'e nispet edilmiştir. Mehmet Cemâleddin Edirne'de dünyaya gelmiştir. Önce Uşşâkıyye pîrlerinden Şeyh Mehmed Hamdi'ye (ö. 1146/1733), onun vefatının ardından Gülşeniyye tarîkatının Sezâiyye şûbesinin Pîri Hasan Sezâî Efendi'ye (ö. 1150/1737) intisap ederek hilâfete geçmiştir. Edirne'de dört yıl irşâd makamında görev yaptıktan sonra 1155/1742 yılında İstanbul Eğrikapı Savaklar semtinde bulunan Hırâmî Ahmed Paşa Dergâhı'nda postnişîn olmuştur. 1164/1751 senesinde ahirete irtihâl eden Mehmet Cemâleddin Efendi'nin kabri zâviyesinin bahçesindedir.²³⁷

Cemâliyye şûbesi aracılığıyla Uşşâkıyye tarîkatı günümüze kadar ulaşmıştır. Şeyh Cemâleddin Efendi çok sayıda halife yetiştirmiş olup en meşhur olanı, Fatih Balat semtindeki Tâhir Ağa Tekkesi pîri ve damadı Selâhaddin Uşşâkî'dir. Cemâliyye'den doğan Salâhiyye şûbesi kendisine nispet edilir.²³⁸

²³⁵ Tuğrul İnançer - M.Taha Tanman, “Nureddin Cerrahî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 33/232-233.

²³⁶ Yücer, *Osmanlı'da Tasavvuf*, 209-229.

²³⁷ Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 107-108; Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/403-404.

²³⁸ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 739; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 110-124.

2.5.3.1.2.2 Câhidiyye

Cemâliyye'den doğan Câhidiyye, Şeyh Ahmed Câhidi'nin (ö. 1070/1659) kurmuş olduğu bir şûbedir. Edirneli olan Câhidî Efendi, Vicdânî'nin naklettğine göre tasavvufî eğitimini Seyyid Mehmed Cemâleddin Efendi'den ikmâl etmiştir. Şeyhinin tensibi ile irşâd hizmetine başlamış, daha sonra da yaptığı yeniliklerle ve geliştirdiği terbiye sistemiyle Câhidiyye tarîkatinin kurulmasına öncülük etmiştir.²³⁹

Câhidiyye 18. asırda Çanakkale, Edirne ve Bursa bölgesinde yaygın olduğu, fakat İstanbul'a yaygınlık kazanamadığı anlaşılmaktadır. Birçok halife yetiştirmiş olan şeyhin en meşhur halifesi Muslihuddin Karamânî'dir. Uşşâkıyye'nin Muslihiyye şubesi kendine nispet edilmiştir. Bir diğer halifesi olan Pîr Ali Efendi'nin dervişi Bursalı Şeyh Muhyiddin (ö. 1091/1680), Bursa'da bulunan Üçkozlar Tekkesi postnişinidir. Tarîkat 18. yüzyılda Muhyiddin Efendi neslinden gelen pîrler aracılığıyla devam etmiştir. Üçkozlar Tekkesi son dönemlere kadar faaliyetini sürdürmüştür.²⁴⁰ Câhidiyye Karaman'dan Edirne'ye Muslihiddin Karamânî tarafından ulaştırılmış ve yayılmıştır. Fakat sonraki şeyhlerin istikâmetten ayrılmaları ve disiplinsiz hareketleri neticesinde tarîkat usûl ve erkânı kaybolmasından dolayı Câhidiyye ile Muslihiyye şubesi devam etmediği anlaşılmaktadır.²⁴¹

2.5.3.1.2.3 Salâhiyye

Balıkesirli Şeyh Abdullah Selahaddin'e nispet edilen Salâhiyye, Cemâliyye şûbesinden ayrılmıştır. Balıkesir veya Kesriye'de 1130/1717-1718 tarihinde doğmuştur. Balıkesir'de uzun yıllar ilim tahsilinin ardından İstanbul'a giden Şeyh Abdullah Efendi, burada Hekimoğlu Ali Paşa'nın mektupçusu ve Dîvân-ı Hümâyûn'da kâtib olarak görev yapmıştır.²⁴²

Abdullah Selehattin Efendi, Cemâleddin Uşşâkî'nin halifesi aynı zamanda damadıdır. Osmanlı döneminde yaygın olan bütün tarîkatlara intisabı olması ve bu sebeple "câmiu't-turuk" yani tarîkatları birleştiren ve "câmiu'l-keîmât" yani tasavvufî hakikatleri birleştiren nisbeleri verilmiştir. Yazmış olduğu Dîvân'ında

²³⁹ Hamdi Kızıler, *Câhidî Ahmed Efendi ve Tasavvuf Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 87.

²⁴⁰ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 107-110.

²⁴¹ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 110-111.

²⁴² Semih Ceyhan, "Salâhî Effendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/17-19.

“*Celvetî (Halvetî), Bektaşîyye, Bayramîyye ve Sa’dî, Kâdiriyye*

Nakşibendiyye, Mevlevî ve Gülşenî, Uşşâkîyîz”

dizeleri bu duruma işaret eder. Mürşidinin vefatının ardından aynı tekkede uzun yıllar Uşşâkiyye’nin usûlüne uygun irşâd faaliyetini icrâ etmiştir. 1178 (1764) yılından sonra ise İstanbul’un Fatih semtindeki Âşık Paşa mahallesinde kurulan Tâhir Ağa Dergâhı’nın pîri olmuştur. Dergâhta Uşşâkîliğin yanında Nakşîyye usulünü, tekke vakfiyesinin şartı gereği olarak icra etmiştir. 1197/1782 tarihinde ahirete irtihâl eden Selahaddin Efendi, Tahir Ağa Dergâh’ı haziresine defnedmiştir.²⁴³

2.5.3.1.2.4 İrşâdiyye

İrşâdiyye’nin pîri Tâlib-i İrşâdî (ö. 1298/1881) 1819 tarihinde Tire-Bayındır’da doğmuştur. Tâlib-i İrşâdî, Uşşâkiyye şeyhlerinden Hüseyin Hakkî ve Ömer Hulûsî Efendilere mülâki olmuş ve onlardan etkilenmiştir. Hüseyin Vassâf *Sefîne-i Evliyâ* isimli eserinde 1854 yılında Tâlib-i İrşâdî’nin yedi yıl boyunca dağlarda, sahralarda uzlet halinde yaşayarak, saçını sakalını uzatmış ve bir hasıra sarılmış olarak mürşidi Hakkî Efendi’nin dergâhına gelerek 1860 tarihinde Uşşâkiyye’nin İrşâdiyye şûbesini kurduğunu yazmıştır. Yirmibir sene Çanakkale, Gelibolu, Bayramiç, Kumkale, Balıkesir, Biga, Lapseki, Çardak, Karabiga ve Edremit civarında irşâd için dolaşan Tâlib-i İrşâdî’nin tasavvufa dâir yazdığı birçok şiiri vardır.²⁴⁴

Uşşâkîliğin üçüncü şeyhi Selâhaddin Uşşâkî’nin ardından tarikat özellikle Rumeli ve Batı Anadolu’da genişlerken, Mevlevî, Melamî, Bektaşî ve Gülşenî tarikatları ile münasetbet kurmuştur. Bu yakınlaşma daha sonraki zamanlarda zâhitmeşrepten rindmeşreb anlayışına doğru tekâmül eden bir tasavvuf düşüncesinin öne çıkmasına sebep olmuştur. Önceden Bektaşî intisaplı olduğu rivâyet olunan Nazillili Hulûsi Baba ile başlamış olan bu meşrep 19. yüzyılda Ahmed Tâlib-i İrşâdî vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Bu meşrebin mensupları kendilerini “Nâzenîn-i Uşşâkî” olarak tanıtmışlardır. Bazı kaynaklarda Tâlib-i İrşâdî’nin yirmibir yıl Çanakkale ve çevresinde seyahat ettiği söylenmektedir. Aslen Bektaşî olduğu, Uşşâkî kisvesine bürünerek irşâd yaptığını söyleyenler de vardır. Tâlib-i İrşâdî, 1881 tarihinde Kilitbahir’de ahirete göçmüş ve buraya defnedilmiştir. Kabri ziyaretgâhtır. Kensine ait

²⁴³ Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 108-110; Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/429-432.

²⁴⁴ Vahit Altier, “Çanakkale’de Osmanlı Dönemi Tasavvuf Ortamının İzleri: Tarikat Yapıları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 24 (2018), 98.

bir Dîvan'ı vardır.²⁴⁵

2.5.3.1.3 Mısriyye

Niyâzî-i Mısırî'nin (ö. 1105/1694) kurmuş olduğu Mısriyye, Ahmediyye tarikatından devam eden, Sinâniyye ve Uşşâkiyye'den ayrı üçüncü alt kolun ismidir.

Niyâzî-i Mısırî, Malatya'da 12 Rebûlevvel 1027 (9 Mart 1618) tarihinde dünyaya gelmiş, ilk eğitimini Malatya'da aldıktan sonra Halvetiyye pîrlerinden Hüseyin Efendi'ye bağlanmıştır. Şeyhinin ahirete irtihalinden sonra İslâm beldelerine seyahate çıkan Niyâzî-i Mısırî, Mardin, Diyarbakır, Bağdat'da bir süre ikâmet etmiş daha sonra ilim tahsil etmek için Kâhire'ye giderek orada Kâdirî tarikatı şeyhlerinden olan bir zâta bağlanmıştır. Kâhire'den döndükten sonra Uşak'ta Şeyh Mehmed Efendi'nin tekkesinde Ümmî Sinan ile karşılaşarak ona intisap etmiş, yanında seyr u sülûkünü tamamlamıştır. Daha sonra şeyhinin arzusuyla önce Uşak ardından Bursa'ya geçerek ismini taşıyan dergâhta irşâd görevine başlamıştır. Niyâzî-i Mısırî, bir müddet Rodos'ta, daha sonrada Limni'de sürgün hayatı yaşamıştır. Limni'de 1105/1694 tarihinde ahirete göçmüş ve buraya defnedilmiştir. Sâdık Vicedânî, sürgünün sebebini, “ehl-i hâl ve kemâl sahiblerine sürgün cezası musallat olur” kabilinden nakletmiştir. Yirmi sekiz halifesi olan Niyâzî-i Mısırî'nin vefatının ardından âsitâne de şeyh postuna Gazzî Ahmed Efendi ondan sonra evladı Çelebi Ali Efendi oturmuştur. Dergâhın son postnişini ise Mehmed Şemseddin Efendi'dir (ö. 1354/1936). Mısriyye şûbesi Kâhire, Bursa, İzmir ve Selanik'de yaygınlık kazanmıştır.²⁴⁶

2.5.3.1.4 Ramazâniyye

Halvetiyye'nin Ahmediyye ana kolundan devam eden Ramazâniyye, Ramazaneddîn-i Muhammed el-Karahisârî'ye (ö. 1025/1616) nibet edilir. Afyon Sandıklı'da 949 (1542) tarihinde dünyaya gelen Ramazan Efendi, Şeyh Kasım Lârendî'ye (947/1540-41) bağlanmıştır. İlim tahsilini Afyon'da tamamlayarak Muhyiddin Karahisârî'nin (ö. 994/1586) yanına sülûkünü ikmâl etmek için gitmiştir.²⁴⁷ Şeyhinin ahirete irtihalinden sonra hilâfet makamına kendisi geçmiştir.²⁴⁸

²⁴⁵ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 741-742.

²⁴⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/73-82; Şükürov, “Muhammed Bahâeddin Erzincânî”, 30/166-169.

²⁴⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/13; Öztürk, *Cerrâhilik*, 38-41.

²⁴⁸ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 744.

Ramazan Efendi İstanbul'a kırk dört yaşlarında (993/1586) gitmiş ve Kocamustafapaşa semtinde Bezirgân Tekkesi'nde, ardından Ramazâniyye'nin daha sonraları âsitânesi "pîr evi" olan merkezde otuz iki sene irşâd görevi yapmıştır.²⁴⁹

Ramazan Mahfi'nin vakar ve hilim sıfatları olup, rüyâ tabiri ilmine vâkıf olduğu nakledilmektedir. Kaynaklar, Ramazan Mahfi'nin edebî kimliğine işaret ederek yazdığı ilâhilerin "Mahfi" mahlasıyla yazıldığını zikretmektedir. O hayatını, halvet, inziva, uzlet ile çok oruç tutarak yaşamayı tercih etmiş ve 1025 (1616) tarihinde vefat ederek tevhitâninin bitişiğindeki dergâhın yanına defnedilmiştir. "*Hâşimî dedi, geçti şeyh bugün*" beyti, vefatı için tarih düşürülmüştür.²⁵⁰ Türbesi bugün Kocamustafapaşa semtindeki Ramazan Efendi Camii'nin bahçesindedir.

Ramazâniyye, Şeyh Ramazân Efendi'nin halifeleri ile Bursa, İstanbul, Edirne, Rumeli ve Kırım'da yaygınlaşmıştır. Ramazâniyye, Buhûriyye, Cihangiriyye, Cerrâhiyye, Raûfiyye ve Hayâtiyye şûbeleri ile beş kola ayrılmıştır.²⁵¹ Semih Ceyhan ise Seyyid Mustafa Efendi'ye (ö. 1166/1752) nispet edilen Sinobiyye kolunda dâhil etmektedir.²⁵²

2.5.3.1.4.1 Buhûriyye

Ramazâniyye kolundan zuhur eden Buhûriyye, Şeyh Muhammed Buhûrî'ye nispet edilir. Tarîkatın pîri olan Muhammed Buhûrî'nin (ö. 1039/1630)²⁵³ hayatı ile alakalı kaynaklarda çok malumat yoktur.

Muhammed Buhûrî, Edirne'de 1039/1629-1630 tarihinde vefat ederek Kıyak'ta Bürümcük Camii'nin mihrab bitişiğine defnedilmiştir. Şeyh İbrahim Necîb el-Edirnevî, Şeyh Ali er-Rûmî Mestçizâde onun halifeleridir. İstanbul, Üsküdar'da Saçlı Şeyh Hacı Hüseyin Efendi Tekkesi'nde irşâd vazifesi yapmışlardır.²⁵⁴

2.5.3.1.4.2 Cihangîriyye

Ramazâniyye'den zuhur eden Cihangîriyye kolu Şeyh Hasan Burhâneddin

²⁴⁹ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 745.

²⁵⁰ Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 223; Vassâf, *Sefine-i Evliya*, 4/14.

²⁵¹ Ceyhan, *Halvetiyye*, 744-748; Cemâl Öztürk, "Ramazan Efendi, Mahfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 34/437.

²⁵² Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 745.

²⁵³ Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâil* (İbrahim Efendi, No. 430), 108b; Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 748.

²⁵⁴ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 748-749.

Cihangîrî'ye (ö. 1074/1664) nispet edilmiştir. Elazığ'ın Harput ilçesinin bir köyü olan Perçih'te (Perçene) dünyaya gelmiştir. Sâdık Vîcdânî, Pîr Hasan Burhâneddin Efendi'nin 970/1562-1563 tarihinde Hüseyin Vassâf 'da 1000/1592 tarihinde Elazığ'ın Harput ilçesi Perçene köyünde dünyaya geldiğini yazmıştır. Harput'ta dinî ilimleri tahsil ederek 1000/1592 tarihinde Bursa'ya gitmiş ve Şeyh Yakup Fânî'ye bağlanarak seyr u sülûkünü ikmâl etmiş ardından Bursa'dan İstanbul'a giderek Eyüp'te bulunan Baba Haydar Dergâhı'na yerleşmiştir. Cihangîrî nisbesiyle anılması ise, Cihangir Camii'ne vazifelendirilip irşâda burada devam etmesi ve bu semtte bir zâviye yaptırmasındandır. Bu dergâhta vefatına kadar irşâda devam eden Şeyh Hasan Cihangîrî, 1074/1664 yılında ahirete irtihal etmiştir. Ramazâniyye'nin Cihangiriyye şûbesi İstanbul başta olmak üzere Edirne, Gelibolu, Bursa, Bolu, İznik, Gebze, Safranbolu, Tokat, Tavşanlı, İsmail, Malatya, Kilis, Akkırman, Urfa, Adıyaman ve Şam gibi şehirlerde yayılmıştır.²⁵⁵

2.5.3.1.4.3 Cerrâhiyye

Ramazâniyye şûbesininin diğer bir kolu olan Cerrâhiyye (ö. 1133/1721), Nureddin Muhammed Cerrâhî'nin İstanbul'da kurmuş olduğu koldur. Nûreddin Cerrâhî, İstanbul'daki tarîkat şeyhleri arasında, İstanbul'da doğup, burada yaşayan, vefat ettiğinde yine bu topraklara defnedilen yegâne tarîkat şeyhidir. Tarîkatına, doğduğu yer olan İstanbul'daki Cerrahpaşa semtinden dolayı "Cerrâhiyye" ismi verilmiştir.²⁵⁶

Cerrâhî pîri İbrâhim Fahreddin'in (Erenden) (ö. 1386/1966) yazdığı "*Envâr-ı Hazret-i Pîr Nûreddîn*" isimli eserindeki bilgilerden Nûreddin Efendi'nin, genç yaşında Üsküdar Toygartepe semtindeki Selâmi Ali Dergâhı'nın şeyhi Köstendilli Ali Alâeddin Efendi'ye intisap etmiştir. 1115 (1703) yılında kendisinden hilâfet alarak irşad görevine başlamıştır. Daha sonra Köstendîlî Ali'nin diğer halifeleri Süleyman Veliyyüddin Efendi (ö. 1158/1747) ve İğci (İplikçi) namı Mehmed Hüsâmeddin Tûrâbî (ö. 1168/1754) ile beraber Karagümrük'de bulunan Canfedâ Hatun Camii yanında yaptırılan tekkede postnişîn olmuştur.²⁵⁷

On sekiz sene boyunca bu tekkede irşâd görevi yapan ve 1721 tarihinde ahirete göçen

²⁵⁵ Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 94.; Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 749-750.

²⁵⁶ İnançer - Tanman, "Nureddin Cerrâhî", 33/252-253.

²⁵⁷ M. Fahrettin Dal, *Fahreddin Erenden'in Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 49-57.

Nûreddin Cerrâhî kendi ismi ile anılan bu dergâha defnedilmiştir. Cerrâhiyye tarîkatının merkez dergâhı (âsitâne, pîr evi, pîr makamı) aynı zamanda türbesinin bulunduğu yerdir. Kaynaklar, Nûreddin Cerrâhî Dergâhı'nı, "Asitâne-i Nûreddin, Nûreddin Tekkesi" ismiyle yazmıştır.²⁵⁸

Halvetiyye tarîkatının Cumhuriyet sonrası aktif şubelerinden birisi Cerrâhiye'dir. Ancak Cumhuriyet devri tarikatlar için zor bir dönem olduğu için Cerrâhî Asitânesi haricindeki tekkeler faaliyetlerini sürdüremeyerek kapanmıştır.²⁵⁹ Tekkelerin kapatılmasının ardından faaliyetlerini sürdüren tek Cerrâhî pîri Karagümrük Cerrâhî Dergâhı'nda on sekizinci postnişîn olan İbrahim Fahreddîn Erenden (ö. 1385/1966)'dir.²⁶⁰

Nûreddin Cerrâhî'den itibaren İstanbul halkına kültür ve yaşam alanında önemli tesirleri olan Cerrâhiyye tarîkatı, İstanbul merkezli olan bir Türk tarîkatı olmuştur.²⁶¹

2.5.3.1.4.4 Raûfiyye

Halvetiyye-i Ramazâniyye'den ayrılan Raûfiyye, sadece İstanbul'da yayılmış bir şûbesidir. Bu şube, Şeyh Ahmed Raûfî'ye (ö. 1170/1757) nispet edilir. Üsküdarlı olan Ahmed Raûfî Efendi, Nûreddin Cerrâhî'nin pîrdaşıdır. Şeyh Ahmed Raûfî İstanbul'da dinî ilimleri tahsil ettikten sonra Üsküdar semtindeki Kapıağası Medresesinin müderrisliğine atanmıştır. Salacak semtinde bulunan Koca Sinan Paşa Camii'nde imam-hatiplik yaparken, Köstendilli Şeyh Ali Efendi'ye (ö. 1143/1730) bağlanarak icâzet almıştır. Şeyh Seyyid Ahmed Raûfî 1170/1756-1757 tarihinde vefat etmiş ve kabri Koca Sinan Paşa Camii bahçesindedir.²⁶²

2.5.3.1.4.5 Hayâtiyye

Ramazâniyye'den intişâr eden Hayâtiyye, Şeyh Mehmed Hayatî'ye (ö. 1180/1766) nispet edilir. Sâdık Vîcdânî yalnız adını kaydettiği şeyhin hayatı hakkında bilgi olmadığını belirtmiştir. Asıl memleketi Horosan-Buhara olan Mehmed Hayatî, önce Edirne'deki Sezâiyye'nin şeyhi Hasan Sezâî'ye ardından Serez'de bulunan Pîr

²⁵⁸ M.Taha Tanman, "Nureddin Cerrahî Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 33/253-256.

²⁵⁹ Yola, "Cerrahiyye", 7/417.

²⁶⁰ Dal, *Fahreddin Erenden'in Tasavvufî Görüşleri*, 13.

²⁶¹ İnancı - Tanman, "Nureddin Cerrahî", 33/415.

²⁶² Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 95-96; Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 756-757.

Hüseyin Serezî Efendiye (ö. 1110/1699) bağlanarak icâzet almıştır. Daha sonra Kırçova ile Ohri'ye giderek insanları irşâd etmiştir. Ohri'de Hayâtîyye Asitânesi'ne çevirdiği Zeynelâbidin Paşa Medresesini, tarîkatın yayılması için bir merkez haline getirmiştir. 1180 tarihinde vefat eden Mehmed Hayatî, asitânenin bahçesine defnedilmiştir.²⁶³

2.5.4 Şemsiyye Kolu ve Bu Koldan Teşekkül Eden Şûbeler

2.5.4.1 Şemsiyye

Halvetiyye'nin dört ana kolundan biri olarak intişâr eden Şemsiyye'nin kurucusu Şemseddin Ahmed Sivâsî'dir (ö. 1006/1597).

Şemseddin Sivâsî'nin babası Ebu'l-Berekât Muhammed Efendi, Anadolu'da Halvetiyye'nin ilk temsilcilerinden Habib-i Karamânî'nin halifesidir. Şemseddin Ahmed Efendi 1520 yılında Tokat / Zile'de dünyaya gelmiştir. Şeyh Şemseddin Ahmed ilk tahsilini Zile'de yapmış ardından Tokat'a giderek, devrin âlimlerinden Arakiyecizade'den İslâmî ilimleri tahsil ederek icazet almıştır. Tesirinde kaldığı bir rüyâ ile Hicaz'a gitmiş, daha sonra memleketi Zile'ye dönüp müderrislik yapmıştır. Müderrislik yaparken Halvetiyye pîrlerinden olan Şeyh Muslihuddin'e intisap etmiştir. Seyr u sülûkunu Şeyh Muslihuddin'nin yanında tamamlayarak Tokat'a gitmiş ve burada irşâda başlamıştır.²⁶⁴

Şemseddin Sivâsî'nin iki koldan gelen tarîkat silsilesi vardır. Bunlardan biri; Şeyh Muslihuddin Efendi, Şeyh Hacı Hızır Amâsî, Habib-i Karamânî; diğer silsile ise Şeyh Abdülmecid Şirvânî, Pîr Şahkubâd-ı Şirvânî, Şeyh Mevlânâ Muhammed Rukîyye, Şeyh Mevlânâ Yûsuf Mahdûm ile iki ayrı koldan Şeyh Yahyâ-ı Şirvânî'ye ulaşmaktadır. Halvetiyye tarîkatının Şemsiyye kolu Sivas'ta, özellikle Zile çevresinde yayılmış, tarîkatın İstanbul'a taşınmasıyla tesir alanı genişlemiştir. Pîr Şemseddin Sivâsî, tarîkatın usûl ve erkânında bazı yenilikler yaptığı için başlıbaşına bir kol olmasını sağlamıştır.²⁶⁵

Şemsiyye'nin geniş çevrelerce tanınması Abdülmecid Sivâsî'nin tarîkatı İstanbul'a

²⁶³ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/71; Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 751.

²⁶⁴ Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 250-251; Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetilik*, 122-123.

²⁶⁵ Hasan Aksoy, "Şemsiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/253-254.

taşıyarak selaheddîn camilerinde vâizlik yapmasıyla olmuştur. Abdülmecid Sivâsî, Yavuz Sultan Selim Camii yakınındaki Şeyh Yavsî Dergâhı'nda (Sivâsî Tekkesi) uzun yıllar irşâd görevi yaptıktan sonra burada vefat etmiştir. Eyüp semtine bağlı Nişanca'da bulunan evinin bitişiğine defnedilmiştir. Şemseddîn Sivâsî irşâd faaliyetlerini yürütürken bir yandan Bayramî-Melâmîler (Hamzavîler) ile özellikle İdrîs-i Muhtefî'nin bazı Ehl-i Sünnet itikâtına muhalif olduğu görüşlerine karşı çıkarken diğer taraftan tarîkatların karşısında olan Kadızâdeliler taassubuyla mücadele etmiştir. Âlim ve şair kimliği olan Şemseddîn Sivâsî, yirmi beşin üzerinde eser telif etmiştir.²⁶⁶

2.5.4.1.1 Sivâsiyye

Sivâsiyye, Şemsiyye'den devam eden tek koldur. Abdülmecid Sivâsî'nin icâzet verdiği Abdülahad Nûri Efendi'nin (ö. 1061/1651) tarîkata getirdiği yenilikler neticesinde Şemsiyye'den bağımsız bir tarîkat olmuştur.

Abdülahad Nûrî Efendi, Şemsiyye tarîkatını İstanbul'da geniş çevrelere ulaştırdığı için Sivâsiyye kolunun kurucusu olarak kabul edilmiştir. Abdülahad Nûrî, 1003/1594 ya da 1013/1604 tarihinde Sivas şehrinde dünyaya gelmiştir. İlim tahsil etmeye başladığı yıllarda Sultan 3. Mehmed'in Abdülmecid Sivâsî'yi saraya davet etmesiyle dayısı ile birlikte İstanbul'a gitmiştir. Dayısının yanında zâhirî ilimleri tahsil eden Abdülahad Nûrî, ilim tahsilini Midilli'de tamamladıktan sonra İstanbul Fatih'deki Mehmed Ağa Zaviyesi'ne tayin edilmiştir. Ayasofya, Bayezid ve Fatih Camilerinde vâizlik yapan Abdülahad Nûri, 1061/1651 yılında ahirete irtihal etmiştir. Fatih Nişanca'daki türbesini 4. Mehmed'in validesi Mahpeyker Sultan inşa ettirmiştir. Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde yirmi civarında eseri bulunan şeyhin, kırk bir tane icâzet verdiği halifesi olduğu bilinmektedir.²⁶⁷

²⁶⁶ Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar*, 732.

²⁶⁷ Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 116-117; Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/485-497.

3. ÇANKIRI'DA HALVETÎLİK

3.1 Çankırı'da Halvetiyye Tarîkatının Doğuşu

Çankırı, tarih boyunca Anadolu'nun önemli tarih ve kültür merkezlerinden biri olmuştur. Bu şehir, Müslümanların fethinden sonraki dönemlerde dînî hayatın hareketli olduğu bir yerdir.²⁶⁸ Çankırı, Emevîler döneminde fetihler sebebiyle İslâmiyyet ile tanışmasına rağmen kalıcı olmadıkları için tesirleri pek görülmemiştir. Anadolu'nun fethiyle birlikte 11. yüzyıldan itibaren kısa zamanda Türkistan ve Horasan yöresinden Anadolu'ya ve Çankırı'ya birçok göçebe kafiye gelmiştir. Sanatkâr, mutasavvıf ve âlim olan bu Türkmen kafiyeleler vasıtasıyla İslâmiyyet hızla yayılmaya başlamıştır. 13. yüzyıl da ise Moğol istilası ile Anadolu'ya gelen bazı tasavvuf ve tarîkat mensuplarının Çankırı ve çevresinde kurdukları tarîkat ve tekkeler sayesinde buraların ilk manevî fatihleri olmuşlardır.²⁶⁹

Türklerin fethi ile birlikte İslâmlaşma süreci hızlı gelişen Çankırı'da cami, medrese, imaret gibi dini yapılarla birlikte tasavvufî müesseselerin de kurulduğu görülmektedir. Çankırı'nın İslâm kimliği kazanmasında en önemli unsurun Çankırı'yı fetheden komutanın (Karatekin Bey) tasavvufî kimliği olmuştur. Bununla birlikte Anadolu'nun ilk dârü'l-hadîsinin Cemaleddin Ferruh tarafından Çankırı'da kurulması önemlidir. İsfendiyaroğullarından Kasım Bey'in yaptırdığı medrese, imaret ve zaviye Çankırı'nın sosyal ve tasavvufî hayatının merkezini oluşturmuştur.²⁷⁰

Çankırı'da ilk dönemden itibaren Halvetiyye, Yeseviyye, Mevleviyye, Kadiriyye ve Nakşibendiyye varlık göstermiş tarîkatlardır. Çankırı'da 12. yüzyıldan itibaren varlığı tespit edilebilen tarîkatlar vasıtasıyla birçok vakıf, medrese, türbe, tekke ve zaviye inşâ edilmiştir.²⁷¹

Tasavvufî mektepler; bireyi manevî yolculuğa sevk eden, “insan-ı kâmil” yetiştirmeyi amaç edinmiş kurumlardır. Bu kurumlar İslâm tarihi açısından önemli bir yere sahiptirler. Tarîkatlar Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatının ardından, Müslümanların

²⁶⁸ EK A Günümüzde Çankırı İli Genel Görünüşü.

²⁶⁹ Cahit Aktaş, *Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bakış*, “Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bakış”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi* 8 (2012), 45-46; Abdulsalam Arvas, “Horasan Tasavvuf Geleneği Bağlamında Çankırı'da Bir Yesevî Muakkibi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/1 (2020), 505-506.

²⁷⁰ İbrahim Akyol, “Beylikler Döneminde Çankırı'da Dînî-Tasavvufî Hayat”, (Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi, Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, 2012), 76.

²⁷¹ Aktaş, *Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bakış*, 45-48.

onun ve ashabının örnek hayatını yaşama arzusunu temel almışlardır. Nitekim İslâm tarihinde Hz. Peygamber'i örnek alan Cüneyd-i Bağdâdi (ö.298/910), İbrahim b. Edhem (ö. 161/778), Şakîk-i Belhî (ö. 194/810), Bîşr-i Hâfî (ö. 227/841) gibi birçok gönül erbâbı yetişmiş ve onların izinden gidenler önemli tarîkatlar kurmuşlardır. Tasavvuf tarihine ışık tutan eserlerde tarîkatların tamamı ya Hz. Ali (r.a.) ya da Hz. Ebu Bekir (r.a.) aracılığıyla veya dört halife vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşan silsilere sahiptirler. Bu sebepten tarîkatlar kurulduğu tarihten itibaren İslâm toplumunda aktif rol oynamışlardır. Müslüman olmalarından sonra İslâm'a önemli katkıları olan Türkler de bu tasavvufî akımlara karşı ilgisiz kalmamış, Halvetiyye, Nakşiyye, Kadiriyye, Yeseviyye, Bektaşîyye, Bayramiyye vb. gibi tarîkatların yayılmasında ve kurumsallaşmasında önemli rol oynamışlardır. Bu kapsamda, İslâm dünyasının önemli mutasavvıflarından Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî'nin tasavvuf anlayışı ile yetişmiş olanlara ve onun takipçilerine Halvetî, ilerleyen dönemlerde ise diğer halifeleri tarafından sistematik bir yapıya kavuşturulan tarîkata da Halvetiyye denilmiştir.

Araştırmanın bu bölümüne kadar üstünde durulan konuların temel amacı Halvetiyye'nin tasavvuf geleneğiyle olan ilişkisi ve menşeyini, Halvetiyye şeyhlerinin kim olduğu, nerede, nasıl yetiştiklerini ve dağıldıkları coğrafyaları tarihsel ve bilimsel bir bakış açısıyla incelenmiştir. Esas olarak Halvetiyye tarîkatı, 14. asırda Azerbaycan ve İran coğrafyasında ortaya çıkan Sünnî bir tarîkat olma niteliğindedir.²⁷² Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî'nin talebeleri ile Anadolu'nun dört bir tarafına dağılmıştır. Halvetiyye, kuruluşundan itibaren Türklerin yaygın olarak yaşadığı bölgelerde hüküm sürmesiyle dikkat çeker.

Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî'nin halifeleri tarafından Orta Asya'dan, Şirvan, Lahcan, Erdebil gibi şehirlerde yaygınlaşmış ve geliştirilmiştir. Şîrvânî'nin irşâd için gönderdiği halifeler, Halvetiyye'nin kısa bir zamanda İslâm coğrafyasının tamamında yayılmasını sağlamışlardır. Yetiştirdiği halifelerin çoğu Anadolu'dan Bakü'ye gidip onun rahle-i tedrisinden geçmek isteyen talebelerden oluştuğu bilinmektedir. Onun halifeleri ve daha sonra ortaya çıkan kollar aracılığıyla Halvetiyye; Anadolu, Balkanlar, Kafkaslar ve Osmanlı'nın diğer vilâyetlerine kadar yayıldığı ve bu vesileyle

²⁷² Almaz, *Bakü'den Anadolu'ya Yansıyan Işık*, 20; Aşkar, "Bir Türk Tarîkatı Olarak Hâlvetiyye", 562.

birçok kollara ayrıldığı önceki bölümde ayrıntılı olarak verilmişti. Halvetiyye tarîkatı, Anadolu'ya yayılmasından itibaren, özellikle göç ve ticaret için kullanılan “İpek Yolu” üstündeki birçok yöremizde hızlı bir şekilde teşkilatlandığı görülmektedir. Bakü'den yayılmaya başlayan bu irfânın halifeleri Çankırı, Amasya, Kastamonu, Bolu, Erzincan, İzmir, Afyon, Karaman, Niğde gibi Anadolu'nun geniş coğrafyasında binlerce dervişi ile İslâm'a hizmet için çalışmışlardır. Aynı dönem içinde Çankırı ve çevresinde de temsilci ve tekkeleri görülen Halvetiyye tarîkatının bölgedeki ilk Halvetiyye temsilcisi, Yahyâ-ı Şîrvânî'nin en önemli halifelerinden, Çankırı'nın Atkaracalar ilçesinde medfun olan Hacı Hamza (ö.905/1500)'dır. Hacı Hamza Efendi'den sonra Halvetiyye'nin Şâbân-ı Velî'ye nispet edilen Şabâniyye kolu ve şûbeleri ile Anadolu'da etkili olmaya başladığı müşahade edilmektedir.

3.2 Çankırı'da Halvetîliğin Öncü İsimleri

3.2.1 Şeyh Hacı Hamza

Yahyâ-ı Şîrvânî Bakü'de kırk seneden fazla yaptığı irşâd dönemine bağlı olarak yirmi bine yakın müridi olmuş, bunlardan 360'ına ise icâzet vermiştir. Önemli halifeleri arasında Muhammed Bahaeddin Erzincânî (ö. 879/1474), Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487), Şeyh Habib-i Karamânî (ö.902/1497), Şeyh Şükrullah (ö. 867/1463), Alaeddin Rûmî (ö. 866/1462), Pîr Yusuf Ziyaeddin Müskürî (ö. 890/1485), Pîr Seyyid Ahmed Sünnetî (ö. 864/1459) ve Çankırlı Hamza Efendi (ö.905/1500) gibi önemli âlim ve mutasavvıflar vardır.²⁷³

Çankırlı Hacı Hamza, Yahyâ-ı Şîrvânî'nin yanında tasavvufî eğitimini ikmâl eden 360 halife arasında en kıdemli olanlarından birisidir.²⁷⁴ Hacı Hamza'nın hayatı ile ilgili yazma ve matbu kaynaklar incelendiğinde çok bilgi bulunmamakla birlikte araştırmalar sonucunda kendisi ile alakalı birtakım yazılı ve sözlü kaynağa ulaşılmıştır. Fakat elde edilen bilgilerin bazılarının ise yanlış ve eksik olduğu görülmektedir.

Hacı Hamza Sultan'nın doğum yeri ile alakalı 16. yüzyılda Çankırı sancağının bir kazası olan Tosya'da Hacı Hamza ismi ile mezkûr karyede doğduğu ile alakalı değişik rivâyetler bulunmaktadır. Bilgilerin kısıtlı olmasından dolayı kesin bir neticeye

²⁷³ Rıhtım, *Seyyit Yahyâ ve Halvetilik*, 199; Hakkı Duran, “Çankırı'da Halvetîlik ve Karabaş-ı Velî'nin Çankırı Rivayeti”, *Çankırı'nın Manevi Mimarları* (Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, 2017), 119.

²⁷⁴ Mehmed Nazmî, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat (Hediyyetü'l-İhvân)*, ed. Osman Türer (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 483.

ulaşmak mümkün olmamaktadır. Hacı Hamza ile alakalı en eski belge, günümüze yalnız minaresi ulaşan Sinan Paşa Camisi'nin 1506-1507 yıllarına ait kitâbesidir. 17. asırda Evliya Çelebi, eseri "*Seyahatnâme*"de Hacı Hamza adından şöyle bahsetmiştir: "*Habib-i Karamânî halifesinden Hamzavî, bu karyede tevellüd edüp, müştibir olduğu için Hacı Hamza köyü, namı ile yâd olunmuştur.*"²⁷⁵ Bu bilgiye göre Habib-i Karamânî'nin vefat ettiği tarih olan 1490 ile Sinan Paşa Camisi'ne ait kitabedeki tarihin 1506-1507 tarihine denk gelmesi, Evliya Çelebi'nin aktardığı bilgiye uygun düşmekle beraber buranın onun köyü olduğuna dair başka bir bilgi de yoktur. ²⁷⁶

Seyit Yahyâ-ı Şîrvânî'ye intisap etmeden önce âlî ilimleri²⁷⁷ tahsil ettiği hatta tıp alanında engin bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Halvetiyye tarikatına girmeden önce dini ilimler tahsil edilir, daha sonra tasavvufa meyl edilir. Ardından hilâfet alıp bir bölgede irşâd vazifesine gönderilecek halifenin maddi manevi derecesinin yüksek olması gerektiği görüşü hâkimdir. Birçok İslâm aşığı gibi Yahyâ-ı Şîrvânî'nin ünü Hacı Hamza'ya kadar ulaşmıştır. Buna bağlı olarak Hacı Hamza da onun manevî tasarrufundan istifade etmek için yanına giderek yıllarca hizmetinde bulunmuş ve bu surette yüksek derecelere ulaşmış ve en gözde halifelerinden olmuştur.

Halvetiyye tarikatında önemli bir mutasavvıf olan Habib-i Karamânî'nin (ö. 902/1497) tasavvufî hayatına tesir eden, Hacı Hamza ile alakalı bir menkûbe anlatılır. Habib-i Karamânî, *Şerh-i Âkâid* kitabını okuduğu sırada, tasavvufa meyletme arzusu duyar ve buna bağlı olarak da o dönem meşhur olan Yahyâ-ı Şîrvânî'ye intisap etme isteğiyle Bakü'ye gider. Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî'nin dergâhına ulaştığında, karşılaştığı müridlere: "*Şeyhiniz bir günde bana Mevlâmı bildirebilir mi?*" diye sual etmiştir. *Dervişânların önde geleni, Karacalarlı olan Hacı Hamza Efendi, bu ağır söze tahammül edemeyip, Habib-i Karamânî'ye bir tokat ile onu bayıltır. Hadise Yahyâ-ı Şîrvânî'ye ulaşınca Habib-i Karamânî'yi huzuruna kabul ederek; "Dervişler gayretli olurlar, kayırmayız, ürküntüde olma molla!" diyerek gönlünü alarak, güzel sözler söylemiş, devamında "Hem sorduğun gerçektir. Şol pencere yanına otur, bu gece ne düş görürsen gel bize söyle!"* buyurmuştur. Habib-i Karamânî şeyhin tavsiyesi ile daldığı rüyâda hakikat kâşânesinin pencereleri ve sevgi hânesinin suretleri tek tek açılmış, kalbi mâsivâdan arınarak şeyhe

²⁷⁵ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, çev. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 2./208-209.

²⁷⁶ İ.Erdem Ufuk - K.Kutgün Eyüpgiller, "Hacıhamza'da Geleneksel Konut Mimarisi Ve Korunması", *Gazi Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi* 23/2 (2008), 414.

²⁷⁷ Âlî ilimler: Hadis, Fıkıh, Kelam, Tefsir, Tasavvuf, Akâid, Siyer gibi İslâm'ın temel ilimleridir.

intisap ettiği bilinmektedir.²⁷⁸

Aynı hadise, Halvetiyye tarikatına dair önemli bir eser olan *Hediyyet'ül İhvân*'da şöyle geçmektedir: “...Seyyid Yahyâ'nın hânkâhına merâmını mülâhaza için gittiği, dervişlere selam vererek, “Şeyhiniz Cenâb-ı Hakk'ı (c.c.) bana bir günde göstermeğe kâdir midir?” demiş. Kudemây-ı hulefâdan olan hâlâ Karacalar'da medfun Hacı Hamza, ol zaman Hz. Seyyidin pîş-kademi²⁷⁹ imişler. Mevlânâ Habîb'e bir tabanca (tokat) vururlar. Durumu müşahede, eden Hz. Seyyid dervişleri azarlayarak, “Bunlar molladır. Bu gûne muâmele etmezler!” ve Habîb'e, “Dervişler gayretli olurlar. Ammâ söz dediğin gibidir. Şu pencereye girerek, mücâhede de olasin. Bu gece ne müşâhede edersen sabahına söyleşelim.”²⁸⁰

Halvetiyye pîri Muhammed Nazmi Efendi, Hacı Hamza'yı, Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî'ye intisap etmiş “kudemây-ı hulefâ” yani en kıdemli halifeleri olarak belirtmiştir. Bununla birlikte elimize ulaşan diğer kaynaklarında teyit etmesiyle anlaşılacağı üzere Hacı Hamza'nın Yahyâ-ı Şîrvânî'den hilâfet alarak Çankırı İli Kurşunlu kazasında Hoşnamlar²⁸¹ Tekkesi'ni kurarak irşâd vazifesini gerçekleştirdiği bilinmektedir.

Evliyâ Çelebi iki defa uğradığı Çankırı'yı *Seyahatnâmesinde*, “Hazret-i Habib-i Karamânî Ziyaret Yeri” başlığı altında: “Allah (c.c.) sırrını aziz etsin; Niğde yakınlarında Ortaköy adındaki yerde doğmuştur. Fâtih Sultan Mehmed döneminde vefat ederek Karacalar'da bulunan küçük bir türbeye defnedilmiştir ki insanların çokça ziyaret ettiği bir yerdir. Habib-i Karamânî, Bayramî (melâmî) tarikatındandır.”²⁸² Evliyâ Çelebi'nin bu farklı tespiti, Atkaracalar'da yıllarca Yediler Türbesinde bulunan kabirlerden birinin Habîb-i Karamânî'ye ait olduğu yanlışlığına yol açmıştır.²⁸³

Atkaracalar'da bulunan Hacı Hamza Sultan ile beraber Habib-i Karamânî'nin ismi, türbesi ile halkın zihninde yaşamayı sürdürmektedir. Habib-i Karamânî ile Hacı Hamza arasında geçen tokat hadisesinden sonra yakın arkadaş olup görüştükleri anlaşılmaktadır. Fakat Evliyâ Çelebi'nin Habib-i Karamânî'ye ait olduğunu söylediği

²⁷⁸ Ahmed Efendi Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'Mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, ed. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019), 428; İbrahim Akyol - Hakkı Duran, “Hacı Hamza Sultan”, Youtube, *Çankırı'da Halvetilik-1* (02 Temmuz 2022).

²⁷⁹ Piş-kadem: Farsça-Arapça bir kelime olup ön adım demektir. Tekkelerde âyini idare eden naib için kullanılan bir tâbirdir. Bu görevi icrâ eden derviş, şeyhin yardımcısı sayılırdı. Cebecioğlu, 2009, “Piş-kadem”, 212.,

²⁸⁰ Nazmî, *Hediyyetü'l-İhvân*, 483.

²⁸¹ Çankırı ili Kurşunlu İlçesi bu günkü ismi Hoşislamlar olarak geçen köy (Çankırı Mufasssal Defteri 1579, 348 a)

²⁸² Evliyâ Çelebi, *Seyehatnâme*, 2./207; Ali Bayhan - Fikri Salman, “Çankırı/Atkaracalar'daki Mimari Eserler: Camiler, Ziyaretgâhlar (Türbeler) Ve Çeşmeler”, *Sanat Tarihi Dergisi* 22/1 (2013), 59.

²⁸³ Şahin, “Habib-i Karamani”, 14/371.

Atkaracalar'daki bu kabir doğru bir tespit değildir.

Habib-i Karamânî, Anadolu'yu devamlı dolaşarak ilim tahsil etmiştir. Yahya-ı Şîrvânî'nin tekkesinde on iki yıl hizmet ederek icâzet almış ve Anadolu'ya dönmüştür. Sabit bir yerde kalmadan Ankara, Sivas, Amasya, Karaman, Konya, Aydın, Kayseri gibi muhtelif vilâyetleri dolaşmıştır. Uğrak merkezlerinden biri de Çankırı ve İskilip olmuştur. Habib-i Karamânî, hayatının son kısmını Amasya'da geçirerek, burada birçok insanı irşâd ederek halifeler yetiştirmiştir. Amasya'da 1497 tarihinde ahirete irtihâl etmiş ve burada defn edilmiştir. Türbesi Amasya'da önemli bir ziyaretgâh olup Mehmed Paşa Camii'nin yanında bulunmaktadır.²⁸⁴ Anlaşılabacağı üzere Hacı Hamza ile uzun süren dostlukları olmasına karşın onun hakkında Hacı Hamza'nın yanında medfun olduğu ve Habib-i Karamânî'nin halifesi olduğu bilgileri gerçeği yansıtmamaktadır.

Kaynaklarda Yahya-ı Şîrvânî'nin önemli on halifesiden birisi Hacı Hamza Sultan'dır. Ancak Hacı Hamza ile alakalı bölgede ve bazı kaynaklarda yanlış yerleşmiş olan Bayrâmî ve Kâdiri olduğuna dair de bilgiler vardır. Eldeki kesin bilgiler Hacı Hamza'nın, Yahyâ-ı Şîrvânî'nin kıdemli halifesi ve buna bağlı olarak da Halvetî oluşu hususuyla uyusmaktadır. Hacı Hamza vasıtasıyla tesis edilen Halvetiyye tarîkatı, etkisini Şâbâniyye, Karabaşîyye ve Çerkeşîyye kolları ile devam ettirmiştir. Hoşnamlar'daki türbesine günümüzde de ziyaretçilerin akın akın geldiği Hacı Hamza, Halvetiyye bağlamında Çankırı'ya önemli katkıları olmuştur.²⁸⁵

3.2.1.1 Tasavvufi anlayışı

Şeyh Hacı Hamza, Yahyâ-ı Şîrvânî'nin yanında uzun yıllar onun piş-kademliğini yaptıktan sonra irşâd için memleketi Çankırı'ya gelmiş ve burada Kurşunlu kazasında Hoşnamlar Tekkesi'ni kurmuştur. Bu civardaki insanların dağınık halde yaşadıklarını görmüş ve bu insanların İslâm Dini'ne bağlı olmalarına rağmen dağınık yaşamalarından dolayı toplanıp Cuma namazını kılamadıklarını müşahade etmiştir. Hacı Hamza yerleşim yerlerinin arasında kalan bugün Hamza Sultan Cami'nin olduğu yere kerpiçten bir mescit inşa ettirmiştir. Daha sonra bitişiğine Halvetîliği anlatmak için bir de dergâh yaptırmış ve bu vesileyle burada bulunan insanlar toplanarak namazlarını kılmışlar, onun sohbetlerinden istifade etmişler, böylece onun ilim ve

²⁸⁴ Taşköprülüzâde, *Şakâ'iku'n-Nu'Mâniyye*, 428.

²⁸⁵ Şeyh Hacı Hamza'nın türbesinin bulunduğu yer için bkz: EK. B.

irfânından istifâde eden birçok talebe yetişmiştir. Hacı Hamza'nın müridleri olduğu söylenen Hamza Sultan Camii'nde bulunan "Yediler" ismiyle meşhur türbedeki²⁸⁶ mezarlardan birisi Habib-i Karamânî'ye ait olduğu söylenmektedir. Karacalar Köyü'nün (Atkaracalar) kurulması, toplanması, eğitiminde ve irşâdında Hacı Hamza Efendi'nin büyük katkıları ve önemli çabaları olmuştur.²⁸⁷

Hacı Hamza bizzat Yahyâ-ı Şîrvânî'nin manevi terbiyesinden geçmiş ve onun tasavvuf anlayışını benimsemiştir. Zira yukarıda naklettığımız hâdisе onun hocasını nasıl benimsediğini açıkça göstermektedir.

Hacı Hamza Efendi sahip olduğu ilimleri hem sözlü olarak aktarmış hem de yazılı olarak kaydetmiştir. Kaleme aldığı eserler Karacalar'daki tekkesinde ve İstanbul Darülaceze Kütüphanesi'nde bulunmaktayken kütüphanede 1927 tarihinde çıkan bir yangında bu eserlerin yok olduğu rivayet edilmektedir. Hacı Hamza Efendi'nin günümüze ulaşan bir eseri bulunmamaktadır. Kendisinden bu günlere miras kalan irfanının ulvî yüceliği sayesinde ziyaret edildiğinde rusal hastalıkları tedavi ettiğine inanılan türbesi, günümüzde dahi pekçok ziyaretçiyi ağırlamaktadır.²⁸⁸

3.2.2 Karabaş-ı Velî ve Karabaşıyye Tarîkatı

Halvetiyye'nin Şâbâniyye kolunun gelişip kurumsallaşması ve yayılması Karabaş-ı Velî (ö. 1097/1686) ile olmuştur. Karabaş-ı Velî, Şâbâniyye tarîkatının ikinci pîri olarak bilinir.²⁸⁹ Karabaş-ı Velî Çankırlı olması kuvvetli ihtimâldir. Bu şahsın Çankırı, İstanbul ve bazı İslam diyarlarında tesirleri olmuştur.

Karabaş-ı Velî'nin asıl adı Alaaddin Ali el-Atvel Karabaş-ı Velî'dir.²⁹⁰ Dînî hassasiyette ileri seviyelere ulaştığı için Alaaddin lakabı ile meşhur olmuş, boyunun uzun olması sebebiyle el- Atvel diye anılmıştır. Başındaki siyah Halvetî sarığı sebebi ile Karabaş lakabı ile anılmış, ulaştığı manevi mertebeden ve gösterdiği kerametlerden dolayı da veli olarak isimlendirilmiştir. Hayatının uzun bir kısmını Çankırı yöresinde

²⁸⁶ Hacı Hamza Camisinin içinde bulunan "Yediler" türbesi: EK. C.

²⁸⁷ Bahattin Ayhan, *Çankırı Camileri, Türbeleri, Şifalı Suları* (Çankırı: Yeni Gün Ofset Matbaacılık, 2012), 91; "Hoşisamlar Türbesi", *T.C. Atkaracalar Kaymakamlığı* (15 Temmuz 2022).

<http://www.atkaracalar.gov.tr/promo-alani-gorsel>

²⁸⁸ Ayhan, *Çankırı Camileri, Türbeleri*, 91-92.

²⁸⁹ Mustafa Tatcı, "Şâbâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 38/212.

²⁹⁰ Kerim Kara, *Karabaş-ı Velî Hayatı, Fikirleri Risaleleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 59; Fatih Keskin, *Ali El-Atvel Karabaş-ı Velî ve Risaletü'd-Devran'ı* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 14.

geçirmiş fakat Kastamonu'ya bağlı olduğu için Kastamonî nisbesiyle ve asıl meşhur olduğu Üsküdar semtine nispetle Üsküdarî nisbesi ile anılmıştır.²⁹¹ Bazı kaynaklarda da hac vazifesini yerine getirdiği için “el- Hâc Ali” lakabı ile de tanınmıştır.²⁹²

Karabaş-ı Velî'nin, ailesi ile alakalı kaynaklarda yeterli düzeyde bilgi bulunmamakla birlikte Hasan Ünsî'nin onun Pîr Mahmud Efendi'nin evladı olduğunu ve soyunun Hz. Hasan'a dayandığını belirtmiştir.²⁹³ Tibyân'da Karabaş-ı Velî, İbnü's-Seyyid eş-Şeyh Muhammedü'n-Nakşibendiyyü'l-Hüseynî diye tanıtılmaktadır.²⁹⁴ Senai ise; “*Peder-i mükerrerleri eş-Şeyh el-Hac Ali Muhammed Kastamonî demekle ma'ruf, uluvvü'n-neseb, Hüseyiniyyü'l hasebdır...*” demekle babasının adının Ali Muhammed, nesebinin ise Hz. Hüseyin'e dayandığını söylemiştir.²⁹⁵ Aynı zamanda Karabaş-ı Velî'nin halifeleri olduğu bilinen Hüseyin Çelebi, Hasan Çelebi ile Mustafa Manevi isminde üç evladı bulunduğu nakledilmektedir.²⁹⁶

Kaynaklarda babası Muhammed Kastamonî'nin doğum yeri ve memleketi ile alakalı ihtilaf yoktur. Ancak 1020/1611 yılında Muharrem ayından evvel dünyaya teşrif eden Karabaş-ı Velî'nin doğum yeri ve memleketi ile alakalı bazı ihtilaflar vardır.²⁹⁷ Bu görüşler ve kaynaklar sebebi ile memleketi hakkında da ihtilaflar doğmuştur. Bu bilgiler kaynakları ile verilmeye çalışılacaktır.

Karabaş-ı Velî'nin doğum yeri ile alakalı olarak kaynaklarda çoğunlukla Arapgir'de²⁹⁸ doğduğuna dair bilgiler bulunsun da Çankırı'da doğduğuna dair de bilgiler vardır.²⁹⁹

Kendisi hakkında yazılan menâkıbnâmelerde Diyar-ı Bekir'de dünyaya geldiğine dair bir bilgiye de rastlanmaktadır.³⁰⁰ Aslen Çankırlı olan babasının Malatya şehrine hangi

²⁹¹ Kara, *Karabaş-ı Velî Hayatı, Fikirleri*, 59.

²⁹² Karabaş-ı Velî, *Risâletü'd-Deverân* (İstanbul: Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 2921), 2/a; Keskin, *Ali El-Atvel Karabaş-ı Velî ve Risaletü'd-Devran'ı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 14.

²⁹³ Cemâl Kurnaz - Mustafa Tatcı, “Karabaş-ı Velî”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, (2001), 36.

²⁹⁴ Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâil* (İbrahim Efendi, No. 430), 58/a.

²⁹⁵ Senaizâde Hasan Efendi, *Menâkıb-ı Hazret-i Nasuhi* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 4573/1), 11a; Kurnaz - Tatcı, “Karabaş-ı Velî”, 36.

²⁹⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/17-18; Kurnaz - Tatcı, “Karabaş-ı Velî”, 49.

²⁹⁷ Şeyh Sena'i Efendi'ye göre "1020 sene-i hicriyyesi Muharremi evvlin de", yani Mart 1611 tarihinden önce doğmuştur; Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/12.

²⁹⁸ Arapgir, Elazığ vilâyetinin Harput Sancağına bağlı bir yerdir.

²⁹⁹ Sadece Arapgir rivayerinden söz eden bazı kaynaklar için bkz, Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/12; Vicedânî, *Tomâr-ı Türük-ı Âliyye*, 212; Mustafa Tatcı, “Şeyh Karabaş ı Velî'nin Tasavvufi Bir Rüya Tabirnamesi”, *Türk Kültürü Araştırmaları* 32 (1996), 333-334; Kerim Kara, “Karabaş-ı Velî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 24/369; Kurnaz - Tatcı, “Karabaş-ı Velî”, 36.; Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik*, 147.

³⁰⁰ Keskin, *Karabaş-ı Velî ve Risaletü'd-Devran'ı*, 2004, 15.

tarihte ve ne amaçla gittiği net olarak bilinmese de şeyh olduğunu göz önünde tuttuğumuzda irşâd vazifesi ile gönderilmiş olması muhtemeldir.

Mustafa Tatcı'nın, *Ünsi Menakıbnâmesi*'nden aktardığı bilgiye göre: Karabaş-ı Veli'nin doğum tarihi ve yeri şu şekildedir: “*Şeyhin veladetleri hicretin 1020 Muharrem’inde Çankırı’nın kazalarından Konrapa’da*³⁰¹ *vâki olmuştur.*”³⁰²

İbrâhim Hâs'ın yazdığı *Tezkiretü'l-Hâs* adlı eserde “*Rivâyet odur ki, Ali Karabaş-ı Veli el-Üsküdârî aslen Kângravî’dir*” demek suretiyle Çankırlı olduğuna vurgu yapmaktadır.³⁰³ İbrâhim Hâs Efendi (ö. 1175/1762), Şeyh Hasan Ünsî'nin icâzet verdiği halifesidir. Şeyh Hasan Ünsî de, Karabaş-ı Veli'nin iki önemli halifesinden biridir. Karabaş-ı Veli'yi anlatan önemli kaynak olan *Tezkiretü'l-Hâs*'da Arapgir yahud başka yerlerden bahsedilmemesi dikkate şayandır. Hayatı boyunca doğduğu yer olması haricinde, Arapgir ile başka bir bağlantısı olmadığı görülmektedir. Buna karşılık şeyhinin kendisini Çankırı'ya irşâd ile görevlendirmiş olması, Çankırı sınırları içinde bir müddet görev yapması ve Çankırlıların kendi nesillerinden geldiğini söylemeleri Çankırlı olduğunu isbat eder mahiyettedir. Babasının da Kastamonî nisbesi ile tanınması Çankırlı olduğu konusunda delil teşkil etmektedir. Şöyle ki, Osmanlı'nın hâkimiyeti öncesinden son dönemlerine kadar Çankırı'nın Kastamonu İline bağlı bir sancak olmasından Çankırlı birçok âlimin Kastamonulu olarak tanınması sık görülen bir husustur.

Karabaş-ı Veli'nin, Çankırı'ya bağlı Kurşunlu ilçesinin Çatkese³⁰⁴ karyesinden olduğu kabul edilir. Çatkese köyünde bulunan Aytaç Ailesinin büyükleri, Karabaş-ı Veli neslinden geldiklerini ifâde etmektedirler. Karabaş-ı Veli'nin köyü olduğu iddia edilen yer yaşadığı devirde Çankırı Sancağı'nın Milan³⁰⁵ kazasına bağlıdır.³⁰⁶

Araştırmalar sonucunda Karabaş-ı Veli'ye isnad edilen *Ta'birnâme* isimli yazma

³⁰¹ Konrapa kazası, Karabaş-ı Veli zamanında Kastamonu'nun Çankırı'ya bağlı kazası iken, bugün Düzce'nin bir beldesidir. Tarihi belgelerde genellikle Bolu'ya bağlı bir belde olarak gösterilmektedir. Kaynaklarda 1321-23 yılları arasında Osman Bey'in komutanlarından olan Konuralp tarafından fetih edildiği için onun ismiyle Konuralp olarak anılmıştır. Halk bu ismi kısaltarak "Konrapa" şeklinde kullanmıştır. Kurnaz - Tatcı, “Karabaş-ı Veli”, 36.

³⁰² Kurnaz - Tatcı, “Karabaş-ı Veli”, 36.

³⁰³ Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs*, 84-86; Keskin, *Karabaş-ı Veli ve Risaletü'd-Devran'ı*, 2004, 14.

³⁰⁴ Karabaş-ı Veli'nin memleketi olan eski ismi “Çat Kilise” şimdiki adı “Çatkese” Çankırı'nın Kurşunlu İlçesinin bir köyü bkz: EK Ç.

³⁰⁵ Bugünkü Çankırı'nın Atkaracalar ve Bayramören ilçesinin eski ismi Milan'dır.

³⁰⁶ Duran, “Çankırı'da Halvetîlik”, 122; Kaynak kişi: Çatkese Köyü Muhtarı Muharrem Hakyemez telefon görüşmesi, Tarih:10.05.2022

eserin son tarafında kendisinin de biyografisinin olduğu bölümde “Çerkeşi” olduğu da ifade edilmektedir.³⁰⁷

1579 tarihli Çankırı Mufasssal Tahrir Defteri’nde Karabaş-ı Veli’ye isnad edilen Çat Kilise (Çatkese) karyesinde ikâmet edenlerin isimleri ve lakapları, Halvetîliğin öncü isimleri ile benzerlik göstermesi ve Pîr lakabının çok olması dikkate şayandır.³⁰⁸

Hüseyin Vassâf’dan aktarılan iki kaynaktan anlaşıldığına göre, Karabaş-ı Veli’nin yedi yaşına kadar Diyarbekir sancağına bağlı Arapgir’de bulunmuştur. Buradan Kastamonu’nun Çankırı sancağına bağlı olan Konrapa kazasına geçmiştir. Ailesi ile bir süre burada ikâmet ettikten sonra ilim tahsili için Ankara ve İstanbul’a gittiğini yazmıştır.³⁰⁹

Karabaş-ı Veli’nin, kaynak eserlerin bazısında “Kastamonî” nisbesiyle geçmesinin nedeni, intisaplı olduğu yolun şeyhi Şabân-ı Veli’nin Kastamonulu olması, aynı zamanda mürşidi İsmail Çorumî Efendi’nin Kastamonu’da yaşamasıdır. Yine Karabaş-ı Veli’nin bu şehirde uzun bir müddet ikâmet etmesiyle alakalı olduğu kadar, çocukluk yıllarının geçtiği Konrapa’nın Çankırı’ya, Çankırı’nın da buraya bağlı bir sancak olmasıyla ilgilidir. Ayrıca Halvetîliğin bir çizgi gibi Amasya, Kastamonu, Bolu, İstanbul gibi şehirlerde yoğun olarak görülmesi, aynı hat içerisinde bulunan ve diğer temsilcilerinin de bulunduğu Çankırı’nın Karabaş-ı Veli’nin memleketi olması hususunu güçlendirmektedir.

Senaizâde, *Menâkıb*’ında Karabaş-ı Veli’nin on yedi yaşına kadar Çankırı’da yaşadığını ifade etmiştir.³¹⁰ Aynı *Menâkıb*’ın bir diğer nüshasında ise onun Çankırı’da yedi yaşına kadar kaldığı kaydı da mevcuttur.³¹¹ Hayatının devamında ilim tahsili için İstanbul’a giderek Fatih medreselerinden iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır.

Sefîne-i Evliya’da “*Tahsil-i ibtidâyı Arabgir’de görüp buradan darsââdete gelerek Fatih medreselerinde ikâmet ederek makâsıd-ı ulûm ile tahsile başlamıştır.*” ifadesi yer

³⁰⁷ Karabaş-ı Veli’nin Ta’birnâme isimli eserin son tarafında kendisinin biyografisinin olduğu bölümde “Çerkeşi” olduğunu ifade eden bir yazı ilgili yazma eserin 9. sayfası bkz.; EK D.

³⁰⁸ Örnek isim ve lakap Pir Hoca veled-i Resul, Ali veled-i Pir Ahmed vb.

³⁰⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/12.

³¹⁰ Senaizâde Hasan Efendi, *Menâkıb-ı Hazret-i Nasuhi* (Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 4573/1), 11/b; Duran, “Çankırı’da Halvetîlik”, 122; Keskin, *Karabaş-ı Veli ve Risaletü’l-Devran*’ı, 2004, 16.

³¹¹ Senaizâde Hasan Efendi, *Menâkıb-ı Hazret-i Nasuhi* (Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 4573/1), 11/b; Keskin, *Karabaş-ı Veli ve Risaletü’l-Devran*’ı, 2004, 16.

almaktadır.³¹²

Fatih Medreselerinde kaç sene ders aldığı ve öğrenimini hangi seviyeye kadar okuduğu ihtilaflıdır. Bazı kaynaklar onun müderris olduktan sonra, bazıları da öğrenimini tamamladıktan sonra³¹³ tasavvufa meylederek Kastamonu'ya gittiğini belirtmektedir. *Sefine-i Evliya*'da ise adının yazılmadığı bir eserde onun Ankara'da da ilim tahsilinde bulunduğu zikredilmiştir.³¹⁴ Karabaş-ı Veli'nin ilim tahsiliyle alakalı farklı rivâyetler olsa da sonuç itibarıyla, onun medrese eğitimi görüp zâhirî ilimleri tahsil ettiği muhakkaktır.³¹⁵ Karabaş-ı Veli, gençliğinde ilim tahsili için geldiği İstanbul Fatih Medreselerinde bir yandan ilim tahsil ederken diğer yandan bazı şeyhlerin meclislerine devam etmiştir.

Karabaş-ı Veli'nin kendi ile alakalı bizzat Muhammed Nazmi Efendi'ye anlattığına göre; İstanbul'da Bayezid Camii'nde vâizlik yapan Abdülahad Nuri (ö. 1594-1651) ile 1647 senesinde görüşmüştür: *“1057/1647 yılında İstanbul'a geldim. Karabaş-ı Veli'de Bayezid Camii'inde vâiz idi. Avam sûretinde vaazlarında hazır olup vaazdan sonra dua ettiler. Sessizce vaazı dinleyen kalabalık el eteklerine yüz sürdüler. O gece bir rüyâ görmüştüm. Kalabalıktan sonra eteklerini öpüp rüyâmı anlatmak istediğimde, Şeyh Efendi dergâha gelin, buyurdu, hayran kaldım. Üç ay yanında bulunduktan sonra bir hatim gecesi yüz yüze gelmeye hazır oldum. Tevhid okurken mübarek ellerini öpmek için huzuru şeriflerine vardım. Âdeti olan gözlerini okurken açmazlarmış. Hemen mübarek gözlerin açıp, geç geldiniz, dediler. Ve rüyâmı söylemeden, ta'bir etmeye başladı, yirmi yıl sonra İstanbul'a dönünüz. Lakin Üsküdar'a geldiğinizde sakın olun. İrşâd göreviniz Üsküdar'dadır diyerek, Fatih buyurdular. Aynen söylediği vaki oldu diyerek, överek anlatırlardı.”*³¹⁶ Şeyh Karabaş-ı Veli, Abdülahad Nuri ile görüştüğü 1057/ 1647 senesinde anlattı bilgiye göre İstanbul'da tahsiline ara vererek önce Ankara'ya (1044/1635) gitmiştir. Hacı Bayram-ı Veli'nin zaviyesinde bulunduğu bir gün, rüyâsında Hz. Peygamber'den aldığı manevi bir işaret ile Bayram-ı Veli'nin de manevi tensibiyle Kastamonu'ya gitmiştir. Kastamonu'da bulunan Halvetî-Şabânî müridlerinden İsmail Çorumî'ye (ö. 1057/ 1647-1648) intisap etmiştir.

³¹² Vassâf, *Sefine-i Evliya*, 4/12; Keskin, *Karabaş-ı Veli ve Risaletü'd-Devran*'ı, 2004, 17.

³¹³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, Kitaphâne-i İslam ve Askerî, 1316, 39; Vassâf, *Sefine-i Evliya*, 4/12.

³¹⁴ Vassâf, *Sefine-i Evliya*, 4/12; Keskin, *Karabaş-ı Veli ve Risaletü'd-Devran*'ı, 2004, 17.

³¹⁵ Kara, “Karabaş-ı Veli”, 24/369; Tatcı, “Karabaş-ı Veli, Tabirnamesi”, 333.

³¹⁶ Osman Türer, *Şeyh Muhammed Nazmi Hayatı, Eserleri ve Hediyyetü'l-ihvanı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1982), 303.

Karabaş-ı Velî'nin tasavvufa meyl etmesini Hüseyin Vassâf, diğer kaynak eserlerden değişik olarak *Sefîne-i Evliya*'da şöyle ifade etmektedir: “Bir kaynakta onun Ankara’da tahsilde olduğunu okudum. Bu kaynakta Karabaş-ı Velî'nin Ankara’da olduğu süre müddetince Hacı Bayrâm-ı Velî'nin türbesine giderek burada ders çalışmış. Bir gün burada uyuya kalarak, âlem-i ruyâda Risâletpenâh (s.a.v.) görmüş. Hacı Bayrâm-ı Velî'ye işâret olunan emir ile Bayrâm-ı Velî kendisine iki satır ders okutmuş. Bu ruyâdan sonra hakikatler ve mânâ âlemi kendisine gösterilmeye başlamıştır.”³¹⁷ Kerim Kara, *Sefîne*’de geçen bu menkıbeden dolayı Karabaş-ı Velî'nin üveysî yolla³¹⁸ Bayram-ı Velî'ye intisaplı olabileceği görüşündedir.³¹⁹

Hüseyin Vassâf, “Ankara’da ilim tahsilinde bulunduğu Hacı Bayram, ehl-i keşf bir zât olmakla bu duruma âgâh olduğundan, kendisine beyan etmeden izin vermiştir. Bundan sonra tasavvuf yoluna meyl ederek Kastamonu’ya azîmetle Şâbâniyye dergâhında şeyh olan İsmâil Çorumî'nin zîr-i terbiye-i reşâdetlerine dâhil olup az zamanda pek çok maârif-i ilâhiyyeyi tahsîl ettiler.” demiştir.³²⁰

Şeyh Senâî'nin eseri olan *Menâkıbnâme*'de, Şeyh Mustafa Boluvî ile Karabaş-ı Velî'nin evlatları Hasan Çelebi ve Hüseyin Çelebi'den aktarılan bilgiye göre, Şeyh'in Çankırı'ya görevli olarak gideceği dönemi şöyle nakleder: “Sultan Mehmed medresesinde ilim tahsilinden sonra müderris olmuş iken bu makamı terk etmiştir. Kastamonu’da postnişîn olan ilim sahibi İsmâil Çorumî'ye intisap edip dördüncü makama kadar ondan sülûk eylemiş, ardından İsmail Çorumî vefat edip oğlu Mustafa Efendi'den sülûkunu tamamlayarak hilâfete nail olmuştur. Şeyhinin ahirete irtihâl etmesiyle, seccâdenişîn olan Mustafa Muslihüddin Efendi'dinin yanında tasavvufî eğitimine devam eden Karabaş-ı Velî, seyr u sülûkunu tamamlayarak icâzet almış ve Çankırı'ya irşâd görevi ile gönderilmiştir.”³²¹

Gördüğü rüyâ neticesinde Kastamonu’da Şâbân-ı Velî Tekkesinde görevli Şeyh İsmâil Çorumî'ye (ö. 1056/1647) intisap etmiştir. İntisâbı 1640 senesinin başlarında olmuş, az zamanda önemli yol kat ederek mürşidinin îtimâdını kazanmıştır. Şeyh İsmâil Çorumî'nin tensibiyle dervişler arasında çıkan birtakım anlaşmazlıkları çözmek

³¹⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/12; Duran, “Çankırı’da Halvetîlik”, 122.

³¹⁸ Üveysilik, “Bir kimsenin zâhiren görmediği kişi ya da kişilerden mânevî eğitim alması ve bu yolla meydana gelen tarikat anlamında bir tasavvuf terimi”dir.

³¹⁹ Kara, *Karabaş-ı Velî Hayatı, Fikirleri*, 69.

³²⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/12; Duran, “Çankırı’da Halvetîlik”, 123.

³²¹ Kurnaz - Tatcı, “Karabaş-ı Velî”, 39; Senaizâde Hasan Efendi, *Menâkıb-ı Hazret-i Nasuhi* (Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 4573/1), 11/a.

maksadıyla Çankırı'ya gitmiştir. Vassâf'ın görüşüne göre mürşidi tarafından Çankırı'da vuku bulan “müsterşidîn arasında tehadis eden mesâil-i sûfiyye”yi³²² çözmesi maksadıyla gönderdiği bilgisi vardır.³²³

Karabaş-ı Velî'nin Kastamonu'dan tekkeler arasında meydana gelen bazı ihtilafları çözmek maksadıyla Çankırı'ya gitmesi, Halvetiyye'nin yörede etkili olduğunu göstermektedir. Karabaş-ı Velî, icâzet alarak şeyhinin tensibiyle Çankırı bölgesine irşâd görevi ile tekrar gönderilmiştir.

Çankırı'nın Orta ilçesinin Kalfat³²⁴ kasabasında ikamet ederek irşâd görevi yaptığına dair bilgileri tasdik eden bir eseri, Kerim Kara tesbit etmiştir. Bununla birlikte *Vekayü'l-Fudala* ile Tabibzade'nin yazdığı *Silsilenâme*'de başka kaynaklarda bulunmayan rivâyette; Karabaş-ı Velî, Şeyh Mustafa Muslihiddin'den hilâfet aldıktan sonra Medn, Müdn veya Menemen³²⁵ kasabasına gitmiş ardından Kalfat köyünde ikâmet ederek bölge insanını irşâd etmiştir.³²⁶

Kalfat halkının desteği ile buradaki görevini tamamlayan Karabaş-ı Velî'nin Çankırı'da ne müddet kaldığına dair kesin bilgi yoktur. Çankırı'da bulunduğu süre içinde Kastamonu'ya gidip gelerek bu görevi yaptığı varsayılmaktadır. Bu dönem 1642 ile 1662 tarihleri arasındaki yirmi yıllık bir zamanı kapsamaktadır. Bu dönem içerisinde şeyhi İsmail Çorumî Efendi'nin vefatı ile yerine geçen evladı Mustafa Muslihuddin'den sülûkunu kısa sürede tamamlamıştır.³²⁷

Çankırı'nın yetiştirmiş olduğu önemli araştırmacılardan olan Hakkı Duran'ın³²⁸ bu konuda şöyle bir tespiti vardır: Şeyhi icâzete izin verdikten sonra tekrar Çankırı'da irşâd maksadıyla görevlendirir. Kalfat'ta, Çatkese'de ve bazı köylerde halkı irşâd eder. Bu arada Çatkese'de³²⁹ bir cami yaptırır. Günümüzde “Karabaş-ı Velîyullah” ismini taşıyan cami,³³⁰ 1654 senesinde tamamlanmıştır. Çatkese köyünde Karabaş-ı Velî'nin

³²² Mesâil-i sûfiyye: Tekke şeyhleri arasında husule gelen tasavvufi meseleler demektir.

³²³ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/12; Duran, “Çankırı'da Halvetilik”, 124.

³²⁴ Kalfat, Çankırı Orta ilçesine bağlı köklü tarihe sahip büyük bir köydür. Güncel konumu (12/11/2022); <https://goo.gl/maps/yZ1AqdpqXAHNZL967>

³²⁵ Çankırı Şehri'nin 15 ve 16. yy. Vakıf Defterlerinde Mudun adında bir yerleşkeye rastlanmıştır. (5.6.2021)

³²⁶ Kara, *Karabaş-ı Velî Hayatı, Fikirleri*, 73; Duran, “Çankırı'da Halvetilik”, 123-124.

³²⁷ Duran, “Çankırı'da Halvetilik”, 123-124.

³²⁸ Araştırmacı-Yazar, 21. Dönem Çankırı milletvekili.

³²⁹ Çankırı'nın Kurşunlu'ya bağlı Çatkese köyü Hazretin kendi köyü olduğu hakkında köylülerin beyanları vardır. İrşâd için bulunduğu yıllarda kendi ismi ile maruf bir camide yaptırmıştır.

³³⁰ Karabaş-ı Velî'nin Çankırı'da irşâd yıllarında yaptırdığı cami, bkz: EK E.

ikâmet ettiği ev ile cami arasında olduğu söylenen bir çilehane ve geçit yaptırmıştır.³³¹ Aynı zamanda Çatkese köyünde Hatıpgil (Aytaç) ailesinden ileri gelenler Karabaş-ı Velî hazretlerinin neslinden olduklarını ifade etmektedirler.³³² Karabaş-ı Velî'nin Kalfat kazasında bir müddet ikâmet ettiği konusunda aktarılan rivâyetleri tasdik eden bu önemli bilgiyi farklı kaynaklar yazmıştır.³³³

1649 sonrası da Çankırı'da irşâd görevinde bulunan Karabaş-ı Veli, Çatkese'de kendi ismiyle inşâ edilen Camii'nin yapımı, altı yıl sonra (1654/55 tarihinde) tamamlanmıştır. Bu cami irşâd merkezi olmuş ve burada 1660 tarihine kadar irşâd görevinde bulunmuştur. 1662 yılında şeyhi Mustafa Muslihüddin'in emri ile Karabaş-ı Veli, Çankırı'dan ayrılarak başta İstanbul olmak üzere Arap ülkeleri ve İslâm memleketlerine giderek İslâm'a hizmet için çalışmıştır.³³⁴

Çankırı'daki görevinin ardından yeniden Kastamonu'ya giden Karabaş-ı Veli, seyr-ü sülûkunu ikmâl ederek, pîri Mustafa Muslihüddin Efendi'nin emri ile bir mürşid-i kâmil olarak İstanbul'a gönderilmiştir. İlk önce Üsküdar'da bulunan Rum Mehmed Paşa Camii'nde üç sene kadar halvet hali yaşayan Karabaş-ı Veli, daha sonra Atik Valide Camii bitişiğindeki Mihrimah Sultan Dergâhı'nda irşâd görevine başlamıştır. İstanbul'da irşâd görevine devam ederken, Kara Mustafa Paşa'nın hükmünün kanun sayıldığı 1090/1679 senesinde Beyazizâde Ahmed'in hûcetiyle Limni'ye sürgün edilmiştir. Karabaş-ı Veli'ye gönülden bağlı olduğu bilinen 4. Mehmed'e (Saltanatı: 1648 ile 1687 arası) rağmen bu sürgünün nasıl olduğunu anlamak zor olsa da Beyazizâde Ahmed gibi devrin zikir, devran ve tasavvuf karşıtı olan kadısı ile Kara Mustafa Paşa arasındaki bağlantı ile böyle bir hâdisenin meydana gelmiş olması tahmin edilebilir.³³⁵

³³¹ Hakkı Duran, "Kalfat'ta Yağmur Duası Geleneği ve Karabaş-ı Veli", *Çankırı Araştırmaları Sitesi* (15 Ekim 2022). <https://imaretblog.wordpress.com/2014/06/02/kalfatta-yagmur-duasi-gelenegi-ve-karabas-i-veli/>; Çatkese köyünde Karabaş Veli'ye ait olan bir çilehane bulunmaktadır. Köylüler çilehane ile cami arasında gizli bir yolun mevcut olduğunu beyan etmişlerdir. Ancak geçidin tamamı kapatılmıştır. Çatkese'deki caminin Karabaş-ı Veli'nin yaşadığı dönemde yapıldığı ve irşâd görevini yaparken inşa edildiği bilinmektedir. Buradan yola çıkarak bu caminin aslında dergâh maksadıyla yapıldığını ve bir zamanlar Halvetîye-Şâbâniye tarikatının ayinlerinin icrâ edildiğini söylemek de mümkündür.

³³² Kaynak kişi: Çatkese Köyü Muhtarı Muharrem Hakyemez telefon görüşmesi, Tarih:10.05.2022

³³³ Kara, *Karabaş-ı Veli Hayatı, Fikirleri*, 73; Duran, "Çankırı'da Halvetîlik", 123-129.

³³⁴ İbrahim Akyol vd., "Karabaş-ı Velî", *Çankırı'da Halvetîlik*, Youtube (07 Ağustos 2022); Duran, "Çankırı'da Halvetîlik", 124.

³³⁵ Karabaş-ı Veli'nin, yaptığı vaazlarda, 4. Mehmed'in av merakına kaptırıp devlet işleriyle uğraşmadığını tenkit ettiğinden dolayı sürgüne gönderildiğini ileri sürenler de vardır. (bkz. Reşat Ekrem Koçu, "Ali Alaaddin Efendi, Karabaş Veli", *İstanbul Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1958), 2/624.

Yukarıda ifâde edildiği gibi, Sultan 4. Mehmed, Şeyh Karabaş-ı Veli'ye intisap etmiştir. Her hafta Cuma namazlarını Atik Valide Camii'nde kılarak, hem vaazlarını dinlemiş, hem de Şeyh ile görüşme imkânı bulmuştur. Şeyh'in vaazlarının tesirinde kalmakta ve “*Bu şeyhin vaazı bana o kadar tesir eder ki, İbrahim b. Edhem gibi tahtı terk edip dağlara düşmek isterim*” dediği rivâyet edilmektedir.³³⁶

Karabaş-ı Veli'nin Limni'deki sürgün hayatı dört yıl kadar sürmüş ve 1683'de sona ermiştir. Şeyh tekrar Üsküdar'a dönerek,³³⁷ 1685 senesinde hacca gidmiştir. Hüseyin Vassâf, Karabaş-ı Veli'nin hacca gitmesi ile alakalı olarak İbrahim Çelebi ve Senai'nin eserlerinden aldığı bilgilere dayanarak şöyle yorumlamıştır: “*Avcı Sultan Mehmed, cuma günü olduğunda Cuma selamlığı nereye diye sorulduğunda, Üsküdar'da Valide-i Atik Camii Şerifi'ne gidelim derlermiş. Bu arzusun sürekli tekrarı sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın nazar-ı dikkatini çekmiş, Padişah'ın bu cazibe tesiriyle muamelatı dünyeviyyeye lâkayd kalması korkusuyla üslûb-u hakimâneye başvurarak, Karabaş-ı Veli'yi böylece İstanbul'dan uzaklaştırma çaresi olarak düşünmüştür. Sultan'ın haberi olmadan Karabaş-ı Veli'ye, Sultanımız sizi Hacc'a göndermek ister. Masarif-i seferiye gönderdiler, diye teklifte bulundular. Karabaş-ı Veli ise, keşf-i hakikiyye buyurup a canım, neden bizden bu kadar korkunuz? Biz sultana tâc u tahtı terk ettirmeden esrâr-ı ma'rifet ile hakkı telkin ederdik diyerek teklife icabet göstererek azim-i rah-ı Hicaz oldular.*”³³⁸

Karabaş-ı Veli, 1684 tarihinde gittiği hacc ibâdetinden sonra Medine'ye geçerek Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ravzasını ziyaret etmiş, onun manevi huzurunda en son halifesi olan Mustafa Efendi'ye icâzet vermiştir. Mısır kafilesıyla geri dönerken Mısır'a üç konak mesafe uzaklıkta kırk bin huccacın konakladıkları bölgede hava güneşli olduğu halde bir sel afetini önceden keşfederek durumu hacılara bildirdiği ve onları selden kurtardığı rivayet edilir. Bu hadiseden kısa bir süre sonra 8 Sâfer 1097, 5 Ocak 1686 Cuma günü hicri takvime göre yetmiş yedi yaşında vefat etmiştir. Kabrinin bulunduğu yer ile alakalı iki rivâyet vardır. Birinci rivâyete göre Mısır'dan çıkan hacıların yol güzergâhı olan ve Kahire'ye üç konak uzaklıktaki Nahl Kalesi'nde Şeyh Muhammed Gazzalı'nın türbesinin yanında olduğu, ikinci rivâyet ise, Muhammed Gazzalı'nın türbesi ile Nahl Kalesi arasında bulunan bir yerdedir. Burası Kahire'ye üç konak uzaklıkta, yani yetmiş saatlik bir mesafededir.³³⁹

³³⁶ Kurnaz - Tatcı, “Karabaş-ı Veli”, 40.

³³⁷ Vassâf, *Sefine-i Evliya*, 4/14; Kurnaz - Tatcı, “Karabaş-ı Veli”, 42.

³³⁸ Vassâf, *Sefine-i Evliya*, 4/16-17; Kurnaz - Tatcı, “Karabaş-ı Veli”, 42.

³³⁹ Vassâf, *Sefine-i Evliya*, 4/17; Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâil* (İbrahim Efendi, No. 430), 58/b; İbrahim Has,

Çankırı bölgesinde faaliyet gösteren Halvetiyye tarikatından zuhûr eden Şâbânîyye, Karabaşıyye ve Çerkeşıyye kol ve şûbeleri ile varlığını yakın tarihimize kadar etkin bir biçimde devam ettirmiştir. Önemli bir Halvetiyye şeyhi olan ve Osmanlı topraklarında önemli tesirler bırakan Karabaş-ı Velî, Çankırı yöresinde yirmi yıl civarında faaliyet göstermiştir. Aradan 350 sene geçmesine rağmen halkın zihinlerinde canlı kalması ve geride bıraktığı önemli izler bunun delilidir.

3.2.2.1 Tasavvufî anlayışı

Karabaş-ı Velî, vahdet-i vücûd anlayışına sahip Türk mutasavvıflarından birisidir. Başında “tevhid-i zatiyye” veya “zat-ı uluhiyyet” sırrına sahip olduğunun alameti olan siyah Halvetî sarığıyla dolaştığı, her daim cem‘u’l-cem³⁴⁰ halinde hayat sürdüğü rivayet edilmektedir. Binlerce ihvânı ve birçok halifesi olduğu bilinmektedir. Dergâhına gelen avâm kişilere bey’at vermek için davetkâr olmadığı, huzuruna intisaba gelenleri kapısından çevirmeyerek, onlara sohbet ve nasihat ettiği bilinmektedir. Huzuruna gelen ehl-i hevedan pek çok kişiye icâzet vererek “*sizin usûlünüz farklı*” dememiş, bey’at vermiştir. Kendisine gelenler kısa zamanda tevbe ederek tevhid sırrına vakıf olmuşlardır. Bu dervişlerinden bazısına icâzet verdiği ve çeşitli yerlere görevli olarak gönderilenler de olmuştur. Karabaş-ı Velî, kendisine intisap eden bir dervîşi, kendi hal ve tavrını değiştirmek için zorlamayarak, meşrebine göre terbiye etmiştir. Bu nedenle başka erkânlarda sulûk ederek gelen, fakat tatmin olamayan dervişler de dergâhına gelerek bey’at talep etmişlerdir. Fakat onların bey’atlarını almamış, onları farklı yollarla irşâd etmiştir. Bu bakımdan Şeyh, devrinin yegâne mürşidi olarak kabul edilmiştir.³⁴¹

Konu hakkında araştırmaları olan Kerim Kara, Karabaş-ı Velî’nin tasavvufî anlayışını şöyle ifade etmektedir: “*onun ibâdet, îman ve mertebeleri, takvâ, tövbe, dînin mertebeleri, mezhepler, günlük yaşam ve din, konularında görüşleri vardır. Aynı zamanda tasavvufun lüzûmu, mürşit, sâlik, nefsin mertebeleri, fenâ makamları, varlık mertebeleri, seyr u sülûk, intisap ve biat, mücâhede ve riyâzet, rüyâ tâbiri, tecellî, kıblenin tasavvufî yorumu, muhabbet-âşk ve iştiyak, seçkinlerin temizliği, mânevî temizliğin şartları, seçkinlere göre ibâdetlerin mânâsı ve şartları, en seçkinler, en seçkinlerin temizliği, en seçkinlere göre ibâdetlerin*

Menakıb-ı Ünsî (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları), 21/a; Kara, *Karabaş-ı Velî Hayatı, Fikirleri*, 102.

³⁴⁰ Cem‘u’l-Cem‘; cem‘ hâlinin üstünde bir derecedir. Bu konuda sûfiler hâllerinin farklı ve derecelerinin muhtelif oluşuna göre değişik durumlar gösterir. Cebecioğlu, 2009, “Cem‘u’l-Cem”, 47.

³⁴¹ Kurnaz - Tatcı, “Karabaş-ı Velî”, 45-46.

mânâsı” konularında da tasavvufî yorumları vardır. Karabaş Velî’nin tasavvufa dair görüşleri ağırlıklı olarak *Şerh-i Fusûsu’l-Hikem*, *Mi’yâru’t-Tarîka*, *Tarîkatnâme*, *Risâle-i Devrân*, *Risâle-i Tâbir* isimli eserlerinden istifade edildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber başta *Şerh-i Akâid*, olmak üzere farklı dini eserlerden de faydalanmıştır.³⁴²

Yüzlerce halife yetiştiren ve binlerce kişiye beyat verdiği kaydedilen Karabaş-ı Veli, halkın her tabakasından Sultan 4. Mehmed’e kadar önemli bir kitleyi etkilemiştir. Sultanın devran zikri icra etmesi maksadıyla bir halifesini saraya göndermesini arzu ettiği ve Karabaş-ı Veli’nin de kendi halifesi olan Hasan Ünsi’yi vazifelendirdiği bilinmektedir. Diğer tarîkatlara mensup müridleri kendi usûllerine göre irşâd etmesi ve bu yolla bulundukları tarîkata göre pek çoğuna hilâfet vermesi Karabaş-ı Veli’ye özgü bir seyr ü sülûk anlayışıdır.

Karabaş-ı Velî, Valide Atik Camii’nde cuma günleri vaaz ettiği bilinmekte ve onun İslâm’a dair anlattıklarını dinlemek isteyenler camide izdiham yaptıkları için camiye girmenin mümkün olmadığı nakledilmiştir. Bu durumu bilenler kuşluk vakti camiye gelip erkenden yer bulmaya çalıştıkları, Cuma vakti geldiğinde ise içeride yer bulmanın imkânı olmadığı rivayet edilmiştir. Şeyhin Cuma namazları öncesi îrâd ettiği her vaazının cemaati üzerinde ziyadesiyle etkisi olduğu, dinleyenlerin kahir ekseriyetinin gözyaşlarına boğulduğu hatta bir kısım cemaatin feryâd ederek kendilerinden geçtikleri nakledilmiştir. Onun İslâm’a gönülden bağlılığı Ehl-i Sünnet itikâdına dair anlattıkları ve tasavvufî görüşleri halka derinden tesir etmiştir.³⁴³

İbnü’l-Arabi’nin vahdet-i vücud görüşüne bağlı olan Karabaş-ı Veli’nin, İbnü’l-Arabi’nin *Fususü’l-Hikem* adlı eserine yazdığı şerh buna açık delildir. Ayrıca Karabaş-ı Veli, İbnü’l-Arabi’nin *Fütuhât-ı Mevsiliyye (et-Tenezzülâtü’l-Mevsiliyye)* isimli eserinde kendisini müjdelediğini söyler.³⁴⁴

Bazı araştırmacılara göre Muhyiddin İbnü’l-Arabi’nin, *Fütuhât-ı Mevsiliyye* isimli eserinde Karabaş-ı Veli’yi beş yüz sene evvel şu cümleyle anmış ve vasf etmiştir.

³⁴² Kara, *Karabaş-ı Veli Hayatı, Fikirleri*, 515; Hür Mahmut Yücer, “Kerim Kara, Karabaş-ı Veli Hayatı, Fikirleri, Risâleleri Kitap Tanıtım ve Değerlendirme”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 18 (2007), 375.

³⁴³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Kibâr-ı Meşâyih*, 1316, 40; Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâil* (İbrahim Efendi, No. 430), 59/b; Keskin, *Karabaş-ı Veli ve Risaletü’l-Devran*’ı, 2004, 19.

³⁴⁴ Kara, “Karabaş-ı Veli”, 24/370.

“Ba’den-nebiyyi’l-Mustafel-a’zamil-’aliyyi’l-atveli’l-ekremi’l-ecsem ganemi hatmin ve hüve bi-hatmi’z-zaman.” Yani: Hz. Muhammed’in (s.a.v.) peygamberliğinden sonra, uzun boylu ve büyük cüsseli, keramet sahibi olan Ali Atvel isminde bir zât gelecek, o ilim, irfân sahibi ve zamanın sonuncusu yani, zamanın sahibi veli olacak.³⁴⁵

3.2.2.2 Eserleri

Karabaş-ı Veli, yazdığı on iki eseriyle dînî ve tasavvufî görüşünü ortaya koymuştur. Eserlerini çoğunlukla Arapça yazmıştır. Yazdığı eserlerin bâzısının Türkçe’ye çevrilmesini arzu ederek müridlerinin de istifâde etmesini istemiştir. Hem kendi yazdığı eserlerden hemde hayatını anlatan eserlerden, onun şeriata ve sünnete son derece bağlı bir mutasavvıf olduğunu anlamak mümkündür. Tasavvuf alanında önemli katkıları olan Karabaş-ı Veli’nin yeni yapılan araştırmalar ile arşivlerde gizli kalmış kitapları gün yüzüne çıkmakta ve risâleleri ile okuyucusunu bekleyen önemli bir müellifdir.

1. *Kitâb-ı Şerh-i Fusûsu’l-Hikem el-Müsemmâ bi Kâşifi’l-Esrâr*: İbnü’l-Arabi’nin eseri olan Fusûsu’l-Hikem’ine Arapça yazılmış bir şerhtir. Kerim Kara, eserin içeriği ve nüshaları ile ilgili detaylı bilgiyi “*Karabaş-ı Velî Hayatı Eserleri ve Fikirleri*” adlı doktora tezinde yer vermiştir. Ayrıca Ercan Alkan’da “*Osmanlı Dönemi Fusûsü’l-Hikem Şerh Literatürü*” isimli makalesinde de eserin şerhleri arasında Karabaş-ı Veli’nin şerhinin önemi ve eserin içeriği hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

2. *Câmi’u Esrâri’l-Fusûs*: Karabaş-ı Veli daha önce kendi yazdığı Fusûs’un şerhini bu eserinde ana hatlarıyla özetlemiştir. Eserin baş tarafında geniş bir biçimde ilimler ile alakalı tasnif yapılması dikkat çekici bir özelliğidir. Bir nüshası İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı’nda bulunan eser, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi’nde Megazü’l-Fusûs ismiyle kayıtlıdır.

3. *Devrân-ı Sûfiyye*: Devran ile zikir yapmanın cevâzına dâir yazdığı Arapça bir risâledir. Karabaş-ı Velî’nin döneminde üzerinde çokça tartışma yapılan bir konu olması açısından önemlidir. Halîfelerinden Mustafa el-Boluvî’nin bazı önemli eklemeleri olmuştur ve şeyhinin tensibi ile Türkçe’ye çevrilmiştir. Bu eser *Adâbu’t-Turuk* ismiyle yeniden basılan bir risâle olması ve Karabaş-ı Velî’nin yayınlanmış tek

³⁴⁵ Kurnaz - Tatcı, “Karabaş-ı Veli”, 47-48.

eseri olması açısından önemlidir.

4. *Mi'yâru't-Tarîka*: Bu eser tarîkat âdâb ve erkânına dâir kaleme almış olduğu Arapça olan bir risâledir. Ayrıca Türkçeye çevrilmiş nüshaları mevcuttur. Mustafa Tatcı ve Cemâl Kurnaz tarafından tarîkat âdâbı ismiyle yayınlanmıştır.

5. *Risâle-i Tarikatnâme*: Bu eserde Karabaş-ı Velî, Müslümanları hallerine göre avam, havas ve hasssü'l-havâs olarak üçe ayırmıştır. Bu çerçevede önce avâm için gerekli dînî bilgileri, ardından havâs ehline lazım zarûri bilgileri son bölümde ise hasssü'l-havâs için gerekli tarîkat âdâbını yazmıştır. Eser Türkçe olarak kaleme alınmıştır.

6. *Şerh-i Akâidi'n-Nesefiye*: Bu eserde Ömer Nesefî'nin Akâid adlı eserinin şerhidir. Karabaş-ı Velî, özellikle vahdet-i vücûd perspektifiyle Akâid'i şerhetmiştir. Bu şerh Oğlu Mustafa Manevî tarafından Karabaş-ı Veli hayatta iken *Lübbü'l-Akâid* ismi ile Türkçe'ye çevirilerek basılmıştır.

7. *Esâsü'd-dîn*: İslâm dininin esaslarından bahseden bir eseridir. Tevhidin mertebelerinin ele alındığı bu Arapça eser, akaid hakkında yazılmıştır.

8. *Risâle fî Beyân-ı Usûl-i Erbaa*: Bu eser âlemin asılları olan ve bazı hurûfî mânâları açıklayan Arapça bir kaynaktır. İstanbul kütüphanelerinde birden çok nüshası bulunan eser, âlemleri on sekiz bin olarak kabul edilmesiyle, Türkçe olarak Hurufî bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

9. *Şerh-i Kasîde-i Aşkiyye*: İbnü'l-Arabî'nin yazdığı Kasîde-i Aşkiyye'sine yazmış olduğu Arapça şerhidir. İstanbul Kütüphanelerinde birden fazla nüshası bulunmaktadır.

10. *Ta'bîrnâme*: Rûya tâbiri konularında yazmış olduğu Arapça bir risâlesidir. Bu eser, kendi türleri arasında önemli bir yere sahip olmakla birlikte Mustafa Tatcı tarafından yayınlanmıştır.

11. *Tefsîr-i Sûre-i Tâhâ*: Bu eser Tâhâ Sûresi'ne tasavvufî alanda yazdığı tefsîridir. Müellifin surenin ilk sekiz ayeti için yapmış olduğu tefsirde ayetlerin zâhirî ve tasavvufî yorumları üzerinde durulmuştur.

12. *Şer-i Hadis-i “Hubbibe İleyye Min Dünyaküm...”* Karabaşı veli bu eserde Hz. Peygamber’in “Bana bana dünyanızda üç şey sevdirdi, hadisi odaklı olarak zikredilen kadın, güzel koku ve gözümün nuru namaz konularını tasavvufi bakış açısıyla kaleme almıştır. İstanbul kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır.³⁴⁶

3.2.2.3 Halifeleri

Karabaş-ı Veli, yaşadığı dönemde halktan Sultan 4. Mehmed’e kadar önemli ve büyük bir kitleyi etkileyen ve tasavvuf tarihi açısından önemli yenilikçi müridlerdendir. Kaynaklar onun otuz iki bin kişiye bey’at verdiğini bunlardan altıyüz seksen beş tanesini ise halife olarak seçtiğini yazmıştır. Bu bilgi, Karabaş-ı Veli’nin halifesi İbrahim Çelebi’nin naklettiği bir bilgi ile tasdik edilmektedir. Karabaş-ı Veli, Ünsi’nin sulûk azmini anlatırken, “*Otuz iki bin âdem elime yapışup bey’at etmiştir ve altı yüz seksen beş halifem vardu, içlerinde Ünsi Hasan Efendi gibi arif-i billah, sahib-i sır ve vakıfı l-hakayık bir başkası yoktur.*” demiştir.³⁴⁷

Karabaş-ı Veli’nin beyat verdiği halifelerinin tamamını belirlemenin mümkünatı yoktur. Fakat halifeleri arasında en meşhurları şüphesiz Şeyh Nasuhi ile Şeyh Hasan Ünsi’dir. Şeyh Nasuhiden sonra irşâd ile vazifeli olan Hasan Ünsi’nin yeniden bir şûbe kurmadığı anlaşılmaktadır. Karabaş-ı Veli’nin bir diğer halifesi de Reşadi Muhammed Efendi’dir. 1116/1704 tarihinde ahirete irtihal eden Reşadi’nin yazmış olduğu bir divanı ile bazı risâleleri vardır.

Karabaş-ı Veli’nin hacda iken Medine’de icâzet verdiği zâtlardan birisi de Mustafa b. Ali el-Boluvî’dir. Bu halifesi Karabaşıyye içinde Hacı Baba namıyla tanınmaktadır. Ravza-i Mutahhere’de Hz. Muhammed’in (s.a.v.) manevi huzurunda icâzet alan Mustafa Boluvî, Karabaş-ı Veli’nin altı yüz seksen beşinci, aynı zamanda son halifesi olmuştur. Kendisinden sonra Karabaş-ı Veli’nin hilâfet verdiği kimse olmamıştır. Manevi huzurda verilen bu hilâfet merasimi ile birlikte onun Kahire’de insanların irşâdıyla ilgilenmesini arzu etmiş ve devam eden günlerde Mısır kafilisiyle Medine’den birlikte ayrılmışlardır.³⁴⁸

Karabaş-ı Veli’nin ardından halifeleri arasında Şeyh Muhammed Nasuhi Üsküdâri

³⁴⁶ Keskin, *Karabaş-ı Veli ve Risaletü’l-Devran*’ı, 2004, 23-32; Kara, “Karabaş-ı Veli”, 24/370-371.

³⁴⁷ Has, *Menakıb-ı Ünsi* (Osman Ergin Türkçe Yazmaları), 211; Kurnaz - Tatcı, “Karabaş-ı Veli”, 51.

³⁴⁸ Mehmet Emin Şahin - Zekerriyya Doğrusözlü, “Arapgir’li Karabaş-ı Veli’nin Kelami Görüşleri Ve Taha Suresi’nin İlk Sekiz Âyetinin Tefsiri” (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2017), 262.

posta oturmuştur ve silsile onunla devam etmiştir. Şâbâniyye tarîkatının Karabaşıyye ismiyle kurulan kolu Karabaş-ı Velî'nin ardından Nasuhiyye, Bekriyye şûbeleriyle devam etmiştir.³⁴⁹

Birçok insanın hidâyetine vesile olmuş ve halifeleri ile sadece Türkiye'de değil tasarrufu dünyanın dört bir yanına ulaşan Karabaş-ı Velî'nin halifeleri arasında Ali Vehbi Çerkeşî (ö. 1126/1715) de yer alır. Gelecek başlıkta kendisi hakkında yaptığımız araştırmaları paylaşacağımız Çerkeşiyye tarîkatının kurucusu Mustafa Çerkeşî'nin (ö. 1229/1814) büyük dedesi olan Vehbi Sultan ismiyle bilinen ve Çerkeş'te ziyaretgâhı bulunan Ali Vehbi Çerkeşî de Karabaş-ı Velî'nin halifesi arasındadır.³⁵⁰

3.2.2.4 Karabaşıyye tarîkatı

Şabâniyye tarîkatının gelişip yaygınlaşması ve kurumsallaşması, daha çok Karabaş-ı Velî'nin post-nişinliği döneminde olmuştur. Karabaş-ı Velî, Şâbâniyye tarîkatının ikinci şeyhi sayılır.

Yahyâ-ı Şîrvânî ile devam eden Halvetiyye tarîkatının Karabaş-ı Velî'ye kadar olan tarîkat silsilesi şöyledir:

- 1- Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî (ö. 867/1463-64)
- 2- Şeyh Muhammed Erzincânî (ö. 879/1475)
- 3- Şeyh Cemâl Halvetî (ö. 896/1491veya899/1494)
- 4- Şeyh Hayreddîn Tokâdî (ö. 931/1525)
- 5- Şeyh Şâbân-ı Velî (ö. 967/1569)
- 6- Şeyh Muhyiddîn Kastamônî (ö. 1012/1604)
- 7- Şeyh Ömer el-Fuâdî (ö. 1044/1636)
- 8- Şeyh İsmâil Çorûmî (ö. 1056/1647)
- 9- Şeyh Mustafa Muslihiddîn (ö. 1069/1659)
- 10- Karabaş-ı Velî (ö. 1097/1686)

³⁴⁹ Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâil* (İbrahim Efendi, No. 430), 61/a; Kurnaz - Tatcı, "Karabaş-ı Velî", 52.

³⁵⁰ Kerim Kara'nın tesbiti ile Ali Vehbi Çerkeşî, Karabaş Velî'nin halifesidir. Tabibzâde'nin Silsilenâmesinde de ismi geçmektedir; Duran, "Çankırı'da Halvetîlik", 125.

Karabaş-ı Velî'nin icâzetli olarak geldiği İstanbul'da (1081/1670) irşâda başlaması ve mürşid olarak kabul edilmesinin akabinde tarîkatın “zât postu” Kastamonu'dan İstanbul'a intikâl ederek merkez konuma gelmiştir.³⁵¹ Şâbâniyye tarîkatı kendi içinde on yedi alt kola ayrılmış, İstanbul'da 17. asırda daha belirgin ve yaygın olarak Karabaşiyye ile tanınarak yayılma imkânı bulmuştur. 18. asırda Karabaşiyye'nin kolu Nasûhiyye ile, 19. asırda ise Çerkeşiyye tarîkatı ve ondan ayrılan Kuşadaviyye ile Halîliyye kollarıyla İstanbul ve İslâm coğrafyasında yayılmaya devam etmiştir.³⁵²

Osmanlı coğrafyasında ve farklı İslâm ülkelerinde hızlı bir şekilde yayılan aynı zamanda pek çok şubesiyle temsil edilen Halvetiyye Karabaş-ı Velî sayesinde yeni bir canlılık ve atılım kazanmıştır. Yetiştirdiği birçok halîfesi aracılığıyla Osmanlı topraklarının büyük çoğunluğunda özellikle Anadolu, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da geniş bölgelere yayılma gücü bulmuş ve birçok yeni şûbe kazanmıştır. Karabaşiyye Tarîkatı, Karabaş-ı Velî'den sonra Mehmed Nasûhî Efendi'ye nispetle Nasûhiyye, Mustafa Bekrî Efendi'ye nispetle Bekriyye, Ömer Arif Kastamonî'ye nispetle Arifiyye, Şeyh Hüseyin el-Kastamonî'ye nispetle Hüseyiniyye ile dört kola ayrılmıştır.

Karabaşiyye tarîkatı, Karabaş-ı Velî'nin Kahire'de bıraktığı Şeyh Mustafa Bolivî'nin halifesi olan Mustafa Bekrî Efendi'nin çabalarıyla Arap coğrafyasında yayılma imkânı bulmuş ve kendisine Bekriyye kolu nispet edilmiştir. Bekriyye'den sonra Kemâleddin Mustafa ile Kemâliyye, Şeyh Salim el-Hifnî ile Hifniyye, Şeyh Abdülkerim es-Semmân ile Semmâniyye, ondan doğan Feyzüddin Hüseyin'e ile Feyziyye ile devam etmiştir. Aynı zamanda Hifniyye'den doğan Muhammed ed-Derdîr'e nispet edilen Derdîriyye, Abdurrahman el-Ezherî ile Ezheriyye, Muhammed b. Ab-durrahman ile Rahmâniyye, Seyyid Ahmed et-Tîcânî ile Tîcâniyye kolları kurulmuştur. Bu suretle Şâbâniyye tarîkatı Karabaşiyye'den meydana gelen silsile ile şeyhler vasıtasıyla Kuzey Afrika'ya kadar yayılma imkânı bulmuştur. Karabaş-ı Velî'nin halifeleri olan İstanbullu Ömer Arifî ve Kastamonulu Hüseyin Efendi'nin kurduğu Arifiyye ile Hüseyiniyye kolları da İstanbul ve Anadolu'da irşâd faaliyetleri ile tarîkatın yayılması hususunda önemli katkıları olmuştur.³⁵³

³⁵¹ Tatcı, “Şâbâniyye”, 38/212; Kara, *Karabaş-ı Veli Hayatı, Fikirleri*, 73-125.

³⁵² Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/12; Yücer, *Osmanlı'da Tasavvuf*, 126.

³⁵³ Kara, “Karabaş-ı Veli”, 24/370.

3.2.3 Mustafa Çerkeşî Efendi ve Çerkeşîyye Tarîkatı

Mustafa Çerkeşî Efendi 1156/1743-1229/1814 yılları arasında yaşayan Osmanlı Devri mutasavvıflarındandır. Çerkeşîyye Tarîkatı'nın kurucusu olan Mustafa Çerkeşî Halvetiyye-i Şâbâniyye içinde Pîri Sani olarak bilinir. Onun kurmuş olduğu Çerkeşîyye kolu, Halvetiyye tarikatının Şâbâniyye kolunun şûbelerinden biridir. Osmanlı Dönemi 18. ile 19. asırda yaşamış olan Çerkeşî Mustafa Efendi, Şâbâniyye tarikatına mensup Şeyh Mehmed Emin Efendi'ye intisap ederek Çankırı'da Halvetiliği devam ettiren önemli bir Halvetî şeyhidir.

Şâbâniyye'den zuhûr eden Çerkeşîyye'nin kurucusu olarak bilinen Mustafa Efendi (ö. 1229/1814) Çankırı'ya bağlı Çerkeş ilçesinde dünyaya gelmiştir. Çoğu tarihsel şahısta olduğu gibi Mustafa Çerkeşî'nin de doğduğu tarih ve hayatı hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Muhammed İhsan Oğuz bu hususu: “*Ariflerin Kutbu, Erenlerin Delili, Şeyh el- Hâc Mustafa Çerkeşî, 1156 hicrî (1743 milâdî) yılında doğmuştur. Babasının ismi Hacı Ali olup, dedesi ise Vehbi Sultan ismiyle bilinen Ali Vehbi Çerkeşî'dir. Vehbi Sultan'ın Horasandan göçmen olarak geldiği, Çerkeş'te ikamet ettiği rivâyet edilir. Gerek babasının gerek dedesinin Allah dostlarından olduğu rivâyet edilir*” şeklinde belirtir.³⁵⁴

Hüseyin Vassâf, *Sefine'de* “*Oldu şeyh vasıl-ı canan yahû*” mısrasını kaydederek vefat yılını 1224/1809 olarak verir. Vicdânî' ye göre ise Mustafa Çerkeşî'nin vefatı 1229/1814 yılıdır.³⁵⁵ Mustafa Çerkeşî'nin ihvânı olan Akif Paşa'nın yazdığı “*Hu deyip firdevs-i vasla erdi pirim Mustafa*” beytinden anlaşılan mana ile Sadık Vicdânî'nin aktardığı tarih eşleşmektedir. Buna göre Mustafa Efendi 1229 senesinde yetmiş üç yıllık hayatı son bularak ahirete göçmüş olması hasebiyle, (1156-1743) yılında doğduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁶ Rivayete göre Çerkeşî Mustafa Efendi doğunca, Vehbi Sultan olarak tanınan ve Halvetî Pîrlerinden olan dedesine verilir. O da torununu severek manevi bir ilhamla; “*Bu çocuk, Halvetî, Halvetî diyor. İnşaallah, Halvetiyye Pîrlerinin büyüklerinden olacaktır*” diyerek müjdelemiştir. Ferâset ehli olan bu zatın keşfi ile Mustafa Efendi ileride Halvetiyye'nin Şâbâniyye kolunun ikinci pîri olması ile aynen zuhûr etmiştir. Mustafa Çerkeşî Efendi, eğitimini memleketinde tamamlamış ve Safranbolu'nun büyük köylerinden birtanesi olan Zora'da (Zopran) Halvetî-Şâbâni

³⁵⁴ Muhammed İhsan Oğuz, *Şabân-ı Veli Hazretleri ve Mustafa Çerkeşî* (İstanbul: Oğuz yayınları, 1993), 73.

³⁵⁵ Vassâf, *Sefine-i Evliya*, 4/87.

³⁵⁶ Yaşar Nuri Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî* (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1984), 4/330.

pîrlerinden Şeyh Mehmed Emin Efendi'ye intisap ederek ondan icâzet almıştır.³⁵⁷

Çerkeşî Mustafa Efendi, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) soyundan bir seyyiddir. Arif bir zât olan torunu Çerkeşî Mehmet Tevfik Efendi bir na'tında bu hususu şöyle ifâde eder:

Bâ-husûs olmuş iken Zât'ına vâsıl nesebim,

*Ne revâdır olayım sen var iken ben nâ-kâm.*³⁵⁸

Şeyh Mustafa Çerkeşî Efendi, günümüzde Karabük'e bağlı olan Zopran (eski ismi Zora) köyünde Halvetî-Şâbânî pîrlerinden Mehmet Zoravî'ye intisap ederek seyr u sülûkünü yanında ikmâl ettikten sonra ondan icâzet almıştır. Mustafa Çerkeşî, 1785 senesinde Hacc'a giderek, yedi sene burada kalmış, akabinde manevi işaret ile Kırım'a geçerek Kırım Müftüsü İsa Bey ile buluşmuş ve onunla beraber memleketi Çerkeş'e giderek hayatının sonuna kadar Çerkeş'te irşâd hizmetiyle meşgul olmuştur. Çerkeş'teki görevi boyunca her kesimden insanın dergâhına gelip onun sohbetlerinden feyz alıp irşâd olan birçok kişi olduğu bilinmektedir.³⁵⁹ Ayrıca Çerkeş'de Kadınşah Camisinde³⁶⁰ ve Habiboğlu Camisinde³⁶¹ hem talebe okutmuş hem de halife yetiştirmiştir.

İstanbul'da saray içine kadar şöhreti ulaşan Mustafa Efendi'nin Sultan 2. Mahmut'un arzusuyla ulema ile mutasavvıflar arasındaki ihtilafların giderilmesi için *Risâle fî Tahkîki't-Tasavvuf* isiminde bir risâle kaleme almıştır. Çerkeşî Mustafa Efendi'nin İstanbul'a gitmediği bilinmektedir. Fakat sultanın bu isteği onun sahip olduğu ilim seviyesinin, Payitaht'a ulaştığının göstergesidir.³⁶² Risâlede ismi geçmemekle beraber söz konusu sultan muhtemelen 2. Mahmud'dur. Nitekim bu bilgiyi teyiden Vassâf ve Gölpınarlı risâlenin Sultan 2. Mahmud'un emriyle yazıldığını kaydetmiştir.³⁶³ Mustafa Çerkeşî'nin bir müddet İstanbul'da bulunduğu rivâyeti³⁶⁴ risâlenin girişinde padişaha göndermiş olduğu açıkça yazıldığı için İstanbul'a gitmiş olması kanaatimizce

³⁵⁷ Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 8/272; Birol Yıldırım vd., "Pîr-i Sâni Seyyid Çerkeşî Mustafa Efendi Ve Yeni Bulunan 'Tuhfetü'l-Mürîdîn Ve Tesliyetü'l Muhibbîn' İsimli Risâlesinin Tahlili" (Çankırı'nın Manevi Mimarları, Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2017), 77.

³⁵⁸ Mehmet Tevfik, *Kasâid-i Tevfik* (İstanbul: TBBM Kütüphanesi, 73-385), 20; İbrahim Akyol - M.A.Cengiz Körösmanoğlu, "Pîr-i Sani Mustafa Çerkeşî Efendi", *Çankırı'da Halvetilik*, Youtube, (10 Eylül 2022).

³⁵⁹ İbrahim Akyol, "Çerkeşî Mustafa Efendi ve 'Risâle Fî Tahkîki't Tasavvuf' Adlı Eseri", *1. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu-2* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2012), 54.

³⁶⁰ Talebe okutup irşâd vazifeli olduğu Kadınşah Camisi bkz.; EK F.

³⁶¹ Mustafa Çerkeşî'nin Görev Yaptığı Habiboğlu Camisi bkz. EK G.

³⁶² Akyol, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 53-56.

³⁶³ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/58; Abdülkâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler* (İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1931), 188.

³⁶⁴ Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, 4/331.

varsayımdan ibaret olmalıdır. Bununla birlikte İstanbul'da bulunan ulema ve meşayih da sorulup sorulmadığı bilinmeyen bu konuların Mustafa Çerkeşî'den arzu edilmesi, sahip olduğu ilim ve irfanın, toplum nezdinde ne denli şöhrat bulduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Ayrıca Sultan 2. Mahmud'un, tahta çıktığı ilk yıllarda Kastamonu'da vuku bulan Tahmisçioğlu isyanının bastırılması için Mustafa Efendi'nin nüfuzundan faydalanmak maksadıyla yazdırıldığının ileri sürülmesi,³⁶⁵ bu risâlenin içeriği ile uyuşmamaktadır.³⁶⁶

Çerkeşî Mustafa'nın Mehmed, Osman Vehbi ve Mesud adında üç oğlu ile Emine adında bir de kızı dünyaya gelmiştir. Osman Vehbi'nin neslinden devam eden İstanbul'da Çerkeşîzâdeler ismiyle meşhur olmuş ulemâ ailesi bulunmaktadır. Ankara'da müftülük makamında bulunmuş olan Osman Vehbi Efendi 1277 / 1860 tarihinde ahirete irtihâl etmiştir.³⁶⁷ Osman Efendi'nin iki oğlundan biri olan Mehmet Tevfik Efendi, ulema ve şuaradan bir zât olup devrin önemli bir mutasavvıfıdır.³⁶⁸ Beşiktaş, Halep, Çankırı, Bursa, Balıkesir ve Mısır'da kadılık görevlerinin ardından Medine kadılığına atanmıştır. Buradaki görevinden sonra Ankara'ya gelerek on iki sene müderrislik yapmıştır. Daha sonra üç sene İstanbul kadılığı, Rumeli kazaskerliği muavinliği, Meclis-i Meşayih Nezareti reisliği, Rumeli kazaskeri ve şeyhülislâmlığın Meclis-i Müellefat Encümeni reisliği görevleri yapmıştır. Dedesi Mustafa Çerkeşî Efendi'ye gönülden bağlı olan Mehmet Tevfik, Şâbânî-Çerkeşî dergâhı olan Aksaray Sofular'da bulunan Ekmel Dergâhı'na defnedilmiştir. Çerkeşîzâde Mehmet Efendi'nin evladı olan, Ahmet Muhtar Efendi ise nâkibü'l-eşraflık³⁶⁹ görevinde bulunmuştur.³⁷⁰ Osman Vehbi Efendi'nin diğer oğlu Mehmet Refi ismindeki evladından olan torunu Halil Hâlid Efendi ise Osmanlı'nın son devri ile Cumhuriyet'in ilan edildiği yıllarda tanınmış önemli fikir ve ilim adamlarımızdandır.³⁷¹ Mustafa Çerkeşî'nin kızı Emine Hanım, babasının halifesi olan Buharalı İbrahim Efendi ile izdivâcî neticesinde Çerkeş

³⁶⁵ Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "İki Vesika", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 28 (1986), 340.

³⁶⁶ Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 8/273.

³⁶⁷ Akyol, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 55.

³⁶⁸ Hür Mahmut Yücer, "Çerkeşîzâde Mehmet Tevfik Efendi ve Levâiyü'l-Kudsiyye Fî fedâilî's-Şeyhi'l-Ekber", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 211 (2008), 331-351; Akyol, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 55.

³⁶⁹ Nâkibü'l-eşraflık: Peygamber soyundan olanların işlerine bakmak üzere kendi aralarından seçtikleri görevli. Şit Tufan Buzpınar, "Nâkibü'l-eşraflık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/323.

³⁷⁰ Yücer, "Çerkeşîzâde Mehmet Tevfik Efendi", 334.

³⁷¹ Öncel Demirtaş, "Çerkeşî Mustafa Efendi ve Çerkeşîyye Tarikatı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2019), 140.

Müftülüğü görevi yapan Hacı Mustafa Efendi doğmuştur.³⁷² Günümüzde hâlen bu aileden yetişerek İslâm kültür ve ilim hayatına önemli hizmetleri olan çok önemli insanlar bulunmaktadır. Çerkeşizâdeler ailesinden birçok ulemâ ve ârif yetişmiştir. Çerkeşî Mustafa Efendi, 1229/1814 tarihinde Çankırı / Çerkeş'te vefat etmiş ve Kadınşah Camii (Piri Sani Camii) bitişiğindeki türbeye³⁷³ defnedilmiştir.³⁷⁴

3.2.3.1 Tasavvufi anlayışı

Mustafa Çerkeşî'nin tasavvuf hakkındaki görüşleri, kendisinin kaleme aldığı “*Risâle fî tahkîki't-tasavvuf*” isimli eserinden yola çıkarak belirlenmektedir. Müellif bu eserinde “Ulema sınıfı ile tarîkat erbâbı arasında ortaya çıkan fikir ayrılıklarını, bu konuda dönemin Sultanı 2. Mahmut'un yönelttiği sorulara verilen cevapları kendi tasavvufî üslubu içerisinde açık bir şekilde ortaya koymuştur. Şeriat-tasavvuf ilişkisi İslâm toplumunda önemli bir problem teşkil etmiştir. Bu konuyu derinlemesine inceleyen Mustafa Çerkeşî, konuyu anlaşılır biçimde açıklayarak ortaya koymuştur. Ona göre “*tarîkat erbâbının vasıl olmaya çalıştıkları tasavvuf erkânı sıfat, zat ve fiil tecellisi olarak üç farklı durumdan oluşur. Bu tecellilere nâil olanlar, zâhirî yönden bâtıl olan üç fırkaya (Cebriyye, İttihâdiyye ve Hulûliyye) mensuplarına benzetilir. Fiil tecellisine mazhar olanlar Cebriyye, zat ve sıfat tecellileri ise İttihâdiyye ve Hulûliyye mensuplarına benzetilmiştir. Fakat bu üç durum kendisinde tecelli eden sûfîlerin cebir, ittihâd ve hulûl halleriyle bir benzerlik yoktur. Bu bâtıl fırkaların mensupları ile sūfîleri birbirinden ayıran temel ölçü şeriat-ı Muhammediyye'dir. Şeriattan ayrılan hatta muhalif olacak en küçük davranışta bulunan sūfî ise sapıktır; söyledikleri ifsâd ve ilhâd, ondan sadır olan haller ise keramet değil sihir veya istidrâcdır. Ancak şeriattan ayrılmadan bu üç durum ve makam kendisinde tecelli eden sūfînin söyledikleri ilâhî hikmet ve sırlardan ibarettir; kendisinden sadır olan olağan üstü durumlar ise keramettir. Allah Teâlâ (c.c.), Hz. Peygamber ve Allah dostları katında keramet göstermek iyi bir hâl olmamıştır. Çünkü edebe aykırı bir durumdur.*”³⁷⁵

Mustafa Efendi'ye göre dinin muhafızı olan âlimlere nefret besleyerek sūfilik ameliyesinde bulunmanın tarîkat ve şeriatı iki ayrı durum gibi göstermek doğru değildir. Bununla beraber âlimler ile meşâyihin üstünde hem fikir oldukları taat, mücâhede ve riyâzet gibi unsurları terk etmek sapıklıktır. Ulemâ ve meşâyihin ihtilâfı

³⁷² Oğuz, *Mustafa Çerkeşî*, 76,108-110; Akyol, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 55.

³⁷³ Mustafa Efendi Çankırı/Çerkeş'te Kadınşah Camii bitişiğindeki türbede medfundur, bkz: EK F.

³⁷⁴ Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 8/272.

³⁷⁵ Demirtaş, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 155.

lafzî olup bu iki grub arasında mana ve temelde ihtilaf yoktur. Çerkeşî'ye göre âlimler, bu gibi gerçek olmayan sûfilerle diğerlerini ayırt etme çabası göstermeksizin aleyhlerinde onlarca risâleler yazılmış, sûfiler de onların yazdıklarına cevap vermişlerdir. Mustafa Çerkeşî'nin bu konudaki uzlaştırıcı hareketi ulema üstünde etkisini göstermiştir. Nitekim devrin şeyhülislâmları ve tanınmış âlimleri onun kurduğu bu tarîkata intisap etmişlerdir.³⁷⁶

Risâle'de yazılan bir başka mevzu ise kolay şekilde anlaşılamayan bir konu olan Melâmîlerle alakalı yorumlarıdır. Mustafa Çerkeşî, konu ile alakalı olan muhtemel bir suâle cevap vermiştir. Mustafa Çerkeşî'ye göre; *“halktan ve anlayışsız âlimlerden bazıları hakikatini bilmedikleri zâhiren şerîata uymayan bazı sözleri ve davranışları olan Melâmî büyüklerini yargılamışlardır. Fakat onların yaşantıları dikkatlice araştırıldığında şerîata muhalif hiçbir halleri olmadığı anlaşılmıştır. Gösteriş ve riyâdan uzaklaşmak için hallerini saklamayı dinin bir emri olduğunu bildiklerinden şerîatin zâhirine zıt gibi görünen davranış ve sözler enâniyet duygusunu ortaya çıkaracağından kendilerini halkın alakasından muhafaza etmek istemişlerdir. Bu bağlamda Melâmîler kâmil mü'min olmakla beraber kemâle erdirmeye kabiliyetine sahip değillerdir.”*³⁷⁷

Diğer bir konu olan irşâd hakkındaki görüşleri ise şöyledir; *“kulu kendisine cezbederek kemâle erdirmeye çalışarak ardından tekrar beşeriyet derecesine döndürmesi manasına gelen “irşâd” selahiyyetine şeyhlerin hepsi sahip değildir. Yani “râşid” olurlar ancak “mürşid-i kâmil” değillerdir. Bu sebepten dolayı kendilerinden dua talep etmek ve irşâd istemek doğru değildir. Çünkü onların istikrarsız durumları ile irşâda talib olanı şüpheye düşürürler. Halbûki talib olanın irşâd ile maksadı şüphelerinden kurtulmak istemesidir. İrşâd Allah Teâlâ'nın (c.c.) kulunu kendine cezbederek kemâle ulaştırması ardından beşeriyet mertebesine döndürmesidir. Mürşid, kâfiri küfründen imana, müslümanları masiyetten ibâdet ve kulluğa, diğer havas olanları da masivadan vuslat-ı ilâhiyyeye davet ile Allah'ın (c.c.) vazifelendirdiği ve bu hususta halîfelik ihsan ettiği kişidir. Peygamberler bu bakımdan ilk mürşid olanlardır. Onlar tebliğ ile vazifelendikleri şerîatin hükümlerini sorumlu oldukları ümmetlerine aktarmakla sorumlu olmuşlardır. Mürşidler de evrâd, zikir ve halvet gibi seyr ü sülûk için gerekli prensipleri tâbi bulundukları tarîkatın perspektifinden müridlerine tatbik etmekle mükellef olmuşlardır.”*³⁷⁸

³⁷⁶ Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 8/273.

³⁷⁷ Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 8/273; Akyol, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 53-61.

³⁷⁸ Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 8/273.

Mustafa Çerkeşî, şeriatsız tarîkatın yaşanmasının mümkün olmadığını, bunların birbirinden ayıramayacağını ve ikisinin de kaynağının Kur'an-ı Kerim ile Sünnet olduğunu savunarak onun İslâm'a son derece bağlı olduğunu göstermiştir. Bununla beraber şeriata uymayan sufilerin tasavvufî alakalarının olamayacağını, yoldan çıkan sahte sufi ve şeyhlere itibar edilmemesini söylemesi de onun açık fikirli olduğu göstermektedir. Fakat bazı âlimlerin bilerek veya bilmeden tasavvuf erbâbı hakkında, doğru malumata ulaşmadan onları bazı asılsız konularda itham ettiklerini ve bu konularda da hassasiyet göstermek gerektiğini de dile getirmektedir.³⁷⁹

Çerkeşî Mustafa Efendi'nin diğer bir tasavvufî anlayışı diyebileceğimiz, mensubu olduğu Şâbânîyye'nin 20 şartını 3'e indirmiş ve “*Tarîkatımızın üç tane şartı vardır.*” buyurdıkları için “Pîr-i Sâni” yani ikinci pîri olarak kabul edilmiştir. Bu şartlar da şunlardır: 1. Hak mürşid-i kâmil olana biat ederek ona her yönden teslimiyet göstermek, 2. O mürşidi-i kâminden telkîn ve tevbe almak, 3. Mürşidin verdiği zikre hassasiyetle devam etmektir.³⁸⁰ Bu şartları azaltmadaki temel maksat tasavvufa insanların meylini arttırmaktır.

3.2.3.2 Eserleri

Çerkeşî Mustafa Efendi'nin yazmış olduğu “*Risâle fî Tahkiki't-Tasavvuf*” ve “*Mi'râciye (Şiirleri)*” adında iki eseri olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Mustafa Çerkeşî hakkında yakın zamanda yapılan araştırmalarda “*Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*”³⁸¹ adlı bir risâlesi Taksim Atatürk Kütüphanesi'nde tespit edilmiştir. Yazmış olduğu bu üç eserin içeriği hakkında özetle bilgi vermenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

1. Mi'râciye (Şiirleri): Dinî Edebiyatımızda, en fazla işlenen konulardan biri Mi'râc mucizesidir. Şairlerimiz Hz. Peygamber sevgisini konu alan şiirler yazmışlar ve O'na karşı duydukları derin muhabbeti edebî bir şekilde şiirlerinde anlatmışlardır.³⁸² Kaynaklarda, Mustafa Çerkeşî'nin Hz. Peygamber'e olan muhabbetini anlattığı ve kendisinin yazdığı başka manzum şiirlerinin de olabileceği ve yeni yapılacak

³⁷⁹ Hamdi Kızıl, “Çerkeşî Mustafa Efendi'nin ‘Risale fî Tahkiki't-Tasavvuf’ Adlı Eserinin Tasavvufî Muhteva Açısından Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/6 (2017), 1471; Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 8/273.

³⁸⁰ Oğuz, *Mustafa Çerkeşî*, 90; Akyol, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 55.

³⁸¹ Yıldırım vd., “Çerkeşî Mustafa Efendi ve Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn”, 83.

³⁸² Ali Yörür, “Çerkeşîzâde Mehmed Tevfik Efendi'nin Mi'râciyesi”, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi* 9/8 (2018), 230.

çalışmalarla gün yüzüne çıkarılmayı beklediği nakledilmektedir. Bu şiirlerden en çok bilineni 47 beyitten oluşan Mi‘râciye’sidir.³⁸³

2. *Risâle fî Tahkiki’t-Tasavvuf*: Çerkeşî Mustafa Efendi’nin, devrin Sultanı 2. Mahmud’un (ö. 1254/1839) arzusu ile ulemâ ile mutasavvıflar arasındaki ihtilafı çözmek amacıyla yazmış olduğu eserdir. Çerkeşî Mustafa, şeriat ile tarîkat arasındaki ilişkiyi anlattığı eserde şeriat ve manevîyatı tecrübe ile yaşamış olan tarîkat ehli arasında olan bazı konularla birlikte Melâmîlik, nübüvvet, kerâmet ve mürşid-mürîd gibi hususları açıklamak için yazdığı bir eserdir.³⁸⁴

3. *Tuhfetü’l-Mürîdîn ve Tesliyetü’l-Muhibbîn*: Çerkeşî, eserinin mukaddimesinde âlim bir şahsiyet olduğunu belirttiği Abdullah beyin kendisine gönderdiği mektupta zikir hakkında ileri sürdüğü iddialara bu eserinde cevap vermiştir. Abdullah Bey’in iddiasına göre zikir ancak hafî yapılrısa muteber olabilir; cehrî zikir câiz değildir. Abdullah Bey, ayrıca bu görüşünü teyit etmek için çeşitli deliller de getirmiştir. Çerkeşî ise bu iddiaları Kur’an, hadis ve tasavvufî kaynaklardan deliller getirerek çürütmüş ve sonuçta cehrî zikrin cevâzını ortaya koymuştur.³⁸⁵

3.2.3.3 Halifeleri ve Çankırı’daki diğer temsilcileri

Mustafa Çerkeşî Efendi’nin halifeleri hakkında Akif Paşa’nın yazdığı *Mersiye*’de on bir, Halvetiyye silsilelerinin bazısında ve *Sefîne-i Evliya*’da on üç, başka bir silsilede ise on sekiz tane halifesi olduğu bilgisi vardır.³⁸⁶ Bunlar:

1. Şeyh Hacı Halil Geredeî

Geredeli Aziz olarak halk arasında meşhur olan Hacı Halil Efendi (ö.1259/1843) Bolu’ya bağlı Gerede’nin bugün Balcılar köyü ismindeki Ali Fakih’de 1200/1785 yılında dünyaya geldi. Arkadaşıyla beraber çıktığı bir seyahatte gördüğü rüyâ ile Ankara’ya bağlı Çubuk ilçesinden ayrılıp Çerkeş’e gitmiş, burada Mustafa Çerkeşî’ye intisap ederek 1811 tarihinde tasavvufî eğitimini tamamlayarak hilâfet almıştır.

³⁸³ Akyol, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 56.

³⁸⁴ İslâm toplumunda önemli bir sorun olan şeriat-tasavvuf konusunu inceleyip net olarak ortaya koyan bu risale birkaç kez basılmıştır. (İstanbul 1290/ Sergüzeşt ve Tarikatname-i Pîran ve Meşâyih-i Halvetiyye’nin sonunda, İstanbul 1300; Yusuf Halvetî’nin *Tenbihü’l-gabî* isimli eseriyle beraber basılmıştır, Eskişehir 1331). Aynı zamanda bu risale sülüs hatla yazılmış ve türbesinin bulunduğu camiye asılmıştır. *Risale-i tahkiki’t-tasavvuf* Abdülkerim Abdülkadiroğlu tarafından yayımlanmıştır. Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 8/273; Yücer, *Osmanlı’da Tasavvuf*, 136.

³⁸⁵ Yıldırım vd., “Çerkeşî Mustafa Efendi ve Tuhfetü’l-Mürîdîn ve Tesliyetü’l-Muhibbîn”, 82-86.

³⁸⁶ Akyol, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 55.

Gerede’de açtığı dergâhta otuz altı sene irşâd görevinde bulunmuş ve 1843 tarihinde Gerede’de vefat ederek Aşağı Tekke’nin hazîresine defnedilmiştir. Çerkeşîyye’den sonra Haliliyye-i (Geredeviyye) Şâbâniyyeyi kurmuştur.³⁸⁷

2. Şeyh el-Hâc Kadı Efendi

Mustafa Çerkeşî Efendi’ye intisap eden el-Hâc Kadı Efendi, seyr u sülûkunu tamamlayıp icâzet almıştır. Kastamonu’da Şeyh Şâbân-ı Velî’nin bulunduğu türbenin bahçesinde medfundur.³⁸⁸

3. Beypazarlı Ali Efendi

Mustafa Çerkeşî’nin önde gelen halifeleri arasında olan Beypazarlı Ali Efendi (ö.1234/1819), Ankara’ya bağlı Beypazarı’nda dünyaya gelmiştir. Memleketi olan Beypazarı’nda ziraatle uğraşırken bir yandan da ilim tahsiline de devam etmiştir. Ali Efendi, manevi bir işâret ile Çerkeş’e gitmiş ve Mustafa Efendi’ye bağlanarak ondan icâzet almıştır.³⁸⁹ Mustafa Çerkeşî’nin vefatına yakın bir tarihte Ali Efendi’ye “*Biz terk-i âlem-i nâsût, azm-i âlem-i lâhut etmek üzereyiz. Vatan-i aslîniz olan Beypazarı’na azîmet ile müterakkıb-ı zuhûrât-ı ilâhiyye olunuz. Nerede seccâde-nişîn olmanıza dâir ne veçhile işâret-i aliyye zuhûr ederse, ona tâbi olunuz*” dediği rivâyet olunur. Mustafa Çerkeşî Efendi vefat ettikten sonra onun vasiyeti ile memleketi olan Beypazarı’na gitmiş burada işaret edilen tezahürden sonra bir süre burada ikâmet etmiştir. Hacca gitmek için Beypazarı’ndan ayrılarak İstanbul’a gitmiş ve Atpazarı Dergâhı’nda misafir olarak kalmıştır. Bu esnada Davud Paşa mahallesinde tarîkat-ı Nakşibendiyye’den Beşikçizâde Dergâhı pîri Beşikçizâde Şeyh Süleyman ahirete irtihal edince, şeyhülislâm olan Dürrîzâde Abdullah, Ali Efendi’yi bu dergâha Sultan’ın beratıyla pîr olarak tayin ettirmiştir. Hayatının geri kalan kısmını bu dergâhta mürşid olarak tamamlamıştır.³⁹⁰ 1234/1819 tarihinde vefat edince görev yaptığı bu dergâhın bahçesine defnedilmiştir.³⁹¹ Birçok talebe yetiştiren Ali Efendi’nin en meşhur talebesi Kuşadalı İbrahim Halvetî’dir.

³⁸⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/57-58; Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 8/274.; Ceyhan, *Türkiye’de Tarikatlar*, 724-725.

³⁸⁸ Yücer, *Osmanlı’da Tasavvuf*, 137; Oğuz, *Mustafa Çerkeşî*, 77.

³⁸⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/71; Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, 4/51.

³⁹⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/71; Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 8/274.

³⁹¹ Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, 4/54.

4. Buharalı Şeyh İbrahim Efendi

Mustafa Çerkeşî'nin damadı olan Şeyh İbrahim Efendi, Buharalı olup aynı zamanda halifesidir. Mustafa Çerkeşî'ye intisap ederek icâzet almıştır.³⁹² Kadınşah Camii bahçesinde medfundur.³⁹³

5. Şeyh Semercizâde İbrahim Efendi

Mustafa Çerkeşî'nin halifelerinden olan Semercizâde İbrahim (ö.1247/1831-2), Geredelidir. İbrahim Efendi semercilik mesleği yaparken Çerkeşî Mustafa'dan bizzat icâzet almıştır. İstanbul'da Akşemseddin Dergâhı'nda (Zeyrek Tekkesi) pirlik görevinde bulunmuştur. 1247/1831-1832 yılında vefat ederek zâviyenin bahçesindeki hazireye defnolunmuştur.³⁹⁴

6. Ankaralı Tiritzâde Hüseyin Efendi

Hüseyin Efendi, Mustafa Çerkeşî'nin önemli halifelerinden biridir. Hayatı hakkında detaylı bilgi olmayan Hüseyin Efendi, icâzet aldıktan sonra Ankara'da irşâd görevinde bulunmuştur. Ankara'ya bağlı Altındağ'ın Samanpazarı mahallesinde yıkılan mescidin yanında türbesi bulunmaktadır. Hüseyin Efendi'den devam eden silsile günümüze kadar ulaşmış ve İstanbul ve Karadeniz'de hâlâ mensupları olduğu bilinmektedir.³⁹⁵

7. Şeyh Hacı Mustafa Safiüddin Efendi

Sâfi adıyla meşhur olan Mustafa Sâfi Efendi (ö.1263/1847), Diyarbakır ulemalarından olan Müftü Hacı Sâlih Bey'in evladıdır. Babası Salih Efendi'de başladığı ilim öğrenimine İstanbul'da devam etmiştir. Burada Akşehirli Hacı Ömer'den eğitim almış, 1807 yılında 18 yaşında ilim tahsilini tamamlayarak icâzet almıştır. Daha sonra rüyâsında Mustafa Çerkeşî'nin; “*Evlâdım Mustafa Sâfi Efendi! Zâhir ilmini tamamlayarak icâzet aldın. Tasavvuf ilmini öğrenip, ilm-i ledünne ulaşmak için Çerkeş'e gel de bu ilmi tahsîl eyle. Çünkü senin İstanbul'da kalmana izin yoktur.*” şeklindeki daveti ile tasavvufa meyl ederek Çerkeş'e gitmiştir. Burada Mustafa Efendi'nin sohbetlerine uzun süre devam ettikten sonra hocasının icâzet vereceği sırada izin almış ve memleketine ziyarete

³⁹² Oğuz, *Mustafa Çerkeşî*, 76.

³⁹³ Şeyh İbrahim Efendi, Mustafa Efendi'nin Damadının Kabri bkz.; EK Ğ.

³⁹⁴ Vassâf, *Sefine-i Evliya*, 4/70; Oğuz, *Mustafa Çerkeşî*, 77.

³⁹⁵ Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 8/274.

gitmiştir. Diyarbakır'da bulunduğu zaman hocası Mustafa Çerkeşî Efendi vefât etmiş, Çerkeş'e döndüğünde tekke şeyhi olan Hacı Halil Geredevî'nin sohbetlerine bir müddet devam ettikten sonra kendisine icâzet verilmiştir. Bolu'da bulunan Aktaş Tekkesi'nde otuz üç yıl irşâd görevinde bulunmuştur. 1263/1847 yılında vefat etmiş ve Aktaş Dergâhı'nın haziresine defnedilmiştir. Şeyh Mustafa Sâfi'den sonra tekke postuna evladı Hacı Nasrullah Efendi (ö. 1312/1897) geçmiştir.³⁹⁶ Hüseyin Vassâf ise *Sefîne-i Evliyâ*'da diğer bir halifesi olan Hacı Ali Efendi'yi hilafete geçirse de Mustafa Çerkeşî'nin halifesi olması hususunu kabul etmiştir.³⁹⁷

8. Şeyh Hacı Ahmed-i Velî

Hacı Ahmed-i Velî (ö. 1312/1895), halk arasında “Büyük Şeyh Efendi” diye meşhur olmuş Mustafa Çerkeşî'nin halifelerindendir. 1186/1773 yılında Yozgat'ta dünyaya gelmiştir. Babası Yozgat eşrafından Süleyman Efendi'dir. İlim tahsiline memleketindeki medreselerde başlamış, tasavvufa ilgi duymaya başlayınca Çerkeş'e giderek burada Mustafa Efendi'ye bağlanmıştır. Bir süre sohbetlerine katılıp tasavvufi eğitim aldıktan sonra hilâfet verilmiştir. “Terkiyâ” mahlasında şiirleri olan Ahmed-i Velî çıktığı bir seyahat sırasında Suriye, Irak ve Mısır'ı dolaşmış, iki kere hacca gitmiş ve üçüncü defa çıktığı hacc yolculuğunu ise üç yılda yaya yürüyerek tamamlamıştır. Bu yolculuktan sonra İstanbul'a geldiğinde altmış yaşlarında olan Ahmed-i Velî, Sivas valisi olduğu sırada kendisine intisap etmiş olan dönemin Maarif Nâzırı Münîb Paşa'da misafir olarak kalmıştır. Münîb Paşa aracılığıyla devrin padişahı Abdülmecid (ö. 1277/1861) ile görüşmüştür. İstanbul'da bulunduğu esnada Sultan 5. Murad Han (ö. 1321/1904) bir hastalığa yakalanmış bu hastalıktan Şeyh'in duasıyla kısmen iyileşmesiyle sultanın annesi Şevkefzâ Valide Sultan da (ö. 1306/1889), Yozgat'a bir cami ve dergâh yaptırmayı maksadıyla şeyhe 1500 altın göndermiştir. Hacı Ahmed Efendi, Valide Sultan'ın Yozgat Valisine gönderdiği para ile 1275/1859 yılında cami ve tekkeyi yaptırmıştır. Daha sonra Hacı Ahmed Efendi dergâhın yanına halvet odaları ile şeyh evi eklemiş, aynı zamanda mahallenin ihtiyacını karşılamak için kendi ismini taşıyan bir çeşme yaptırarak dört dönüm olan bahçesini vakfetmiştir.³⁹⁸

³⁹⁶ Hür Mahmut Yücer, “19. Asırda Bolu Şehir Hayatında Şa'bânîlik: Mustafa Safi Efendi ve Aktaş Dergâhı” 1. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu-2, (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2017), 297-301.

³⁹⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/59; Oğuz, *Mustafa Çerkeşi*, 78; Akyol, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 56.

³⁹⁸ Ali Şakir Ergin, “Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/564.

Araştırmacı yazar Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Hacı Ahmed-i Velî'nin torunlarından almış olduğu bilgi ile onun 1313/1895 senesinde 120 yaşında vefat ettiğini aktarmıştır. Yozgat'da bulunan tekkeler hakkında çalışma yapan Burhaneddin Kapusuzoğlu da aynı bilgileri teyit etmektedir. Beş oğlu bulunan Ahmed-i Velî'nin tekke şeyhliğine önce büyük evladı Şeyh Muhiddin Efendi 1327/1909, ondan sonra küçük oğlu olan Şeyh Sadreddin Efendi, ardından torunu müderris Hâfız Edhem Efendi geçmiştir.³⁹⁹

9. Şeyh el-Hâc İsa Efendi

Mustafa Çerkeşi'ye intisap eden Hacı İsa Efendi, icâzet alarak Amasya'da irşâd ile vazifelendirilmiştir. "Ladikli Şeyh" olarak meşhur olmuş ve Amasya'da vefat ederek buraya defn edilmiştir.⁴⁰⁰

10. Şeyh el-Hac Hacı Hafız Efendi

Mudurnulu Şeyh diye maruf olan Hafız Efendi Mustafa Çerkeşi'den hilafet almıştır.⁴⁰¹

11. Ahmed Nuri Baba

Hacı Bayram-ı Velî'nin torunlarından olan Şair Ahmed Nuri Baba'nın (ö.1263/1847), hayatı ile alakalı detaylı malumat olmamakla beraber torunu olan Halil Nihad Efendi'nin beyanına göre "1190/1776 tarihinde Ankara'da dünyaya gelmiştir. 18 yaşına kadar Ankara'da ilim tahsili görmüş ardından Çerkeş'e giderek Mustafa Çerkeşi'ye intisap ederek yanında tasavvufî eğitimini ikmâl ile kendisinden bizzat icâzet almıştır."⁴⁰² 1263/1847 tarihinde ahirete irtihal ederek Hacı Bayram-ı Velî'nin türbesinin bitişiğindeki mezarlığa defnedilmiştir. Araştırmacı Fuat Bayramoğlu, türbeye yakın olan bu mezarların 1926 tarihinden sonra başka mezarlıklara nakledilerek buranın yıkıldığını belirtir.⁴⁰³

12. Osman Vehbî Efendi

Çerkeşi Mustafa Efendi'nin evladıdır. Babasının vefatının ardından Ankara'ya giderek şehrin meşhur âlimleri arasına giren Osman Vehbi Efendi (ö.1277/1860), ilim ve irfân

³⁹⁹ Abdülkerim Abdulkadiroğlu - F.Hakan Özkan, *Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şâirler* (Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000), 25-26.

⁴⁰⁰ Yücer, *Osmanlı'da Tasavvuf*, 137; Oğuz, *Mustafa Çerkeşi*, 77.

⁴⁰¹ Oğuz, *Mustafa Çerkeşi*, 78.

⁴⁰² Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", 8/274.

⁴⁰³ Mustafa Erdoğan, "Hacı Bayram-ı Velî'nin Torunlarından Şair Ahmed Nuri Baba ve Melamilikle İlgili Görüşleri", 2. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu, (Ankara: Ankara Kalem Neşriyat, 2017), 2/200-201.

sahibi bir âlim olarak babasının yanında yetişmiş ve Ankara müftülüğü yapmıştır. Osman Vehbi Efendi, şehrin önemli âlimlerinden biri olmuş ve Sultan 2. Mahmud'un daveti ile İstanbul'a gitmiş, burada kendisine "İstanbul ruûs'luğu (reisliği)" vermiştir.

Sahip olduğu ilmi birikimini yazıya da dökmüş olan Osman Vehbî sekiz eser kaleme almıştır. Çoğu Arapça grameri üzerine yazılmış olan eserlerinden Sultan 2. Mahmud için yazdığı *el-Hısnü'l haşin* ve *Tasrîfatü'l-Fârisiyye* isimli iki eseri basılmıştır. 1277/1860 yılında ahirete irtihal eden ve Ankara'da Erzurum semtinde Topraklık isimindeki mahalde defnedilen Osman Vehbî'nin tespit edilebilen eserleri şunlardır:⁴⁰⁴

1- *El-Emsile*

2- *Kelimât-ı Mutasarrıfa ve Kavâid-i İ'lâl*

3- *Amil, Ma'mûl, İ'râb ve Mu'rabât*

4- *Ma'mûlâtul Mevsûle ilel-Meçhûlât*

5- *Terceme-i Risâletül-Mütallika bi tilkel-ma'lûmât*

6- *Sultan Mahmud-ı Sani-name*⁴⁰⁵

7- *el-Hısnü'l haşin*

8- *Tasrîfatü'l-Fârisiyye*⁴⁰⁶

13. Aliözü Şeyhi Mustafa Efendi

Mustafa Çerkeşî'nin önemli halifelerinden olan ve "Aliözü Şeyhi" ismiyle tanınan Mustafa Efendi (ö.?), Şeyh Mehmed Zoravî'nin yanında başladığı tasavvuf eğitimine onun vefat etmesiyle Mustafa Çerkeşî'ye intisap ederek devam ettirmiş ve kendisinden icâzet almıştır. Mustafa Çerkeşî'nin ona ayrı bir önem verdiği, aralarında zuhur eden birçok keramet olduğu nakledilir. Çerkeş'in Aliözü köyündeki tekkede medfundur.⁴⁰⁷

14. Kara Şeyh Mehmed Efendi

"Kara Şeyh" adıyla tanınan Mehmed Efendi (ö.?), Mustafa Çerkeşî'ye bağlanmış ve kendisinden icâzet almıştır. Aynı zamanda Çerkeşî'nin amcasının oğludur. Çerkeş'te bulunan Aşağı Tekke'nin postnişini olmuştur. Burada irşâd ile uzun yıllar görev

⁴⁰⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/56; Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 8/274.

⁴⁰⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4/87.

⁴⁰⁶ Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 8/273.

⁴⁰⁷ Oğuz, *Mustafa Çerkeşî*, 76-77; Yücer, *Osmanlı'da Tasavvuf*, 137.

yapmış ve vefat ettiği zaman bu tekkenin haziresine defnedilmiştir.⁴⁰⁸

15. Şeyh Hacı Hasan Efendi

Hasan Efendi (ö.?) Çankırı’da Kavaklı Tekkede medfundur.⁴⁰⁹

16. Şeyh İsmail Efendi

“Akyazı şeyhi (ö.?)” diye maruf olup Çankırı’da medfundur.⁴¹⁰

17. Şeyh Attar Hafız Abdulkadir Efendi (ö.?)

Abdulkadir Efendi (ö.?) Çankırı’da medfundur.⁴¹¹

18. Şeyh Murtaza Efendi

Aliözü Şeyhi Mustafa Efendi’nin oğludur. Çerkeş ilçe merkezinde bulunan Pîr-i Sâni Çerkeşi Mustafa Efendi’ye ait türbedeki bilgiler ışığında Murtaza Efendi(ö.?), Mustafa Çerkeşi’nin yanında yetişmiş, on sekiz halifesinden biridir. Çerkeş’in Aliözü köyünde irşâd ile görevli olan Recep Efendi’den sonra postnişin olmuştur. Recep Efendi vefat etmeden önce Çerkeş’in Bozoğlu köyündeki Horasan şeyhinin irşâd görevinin devamı için köye bir halifesini göndermesini istemiştir. Bu maksatla Murtaza Efendi Aliözü köyüne irşâd için gönderilmiştir. Böylece irşâd vazifesi, Şeyh Recep Efendi’nin ardından Şeyh Murtaza Efendi’ye, daha sonrada evladı Mustafa Efendi’ye ve torunlarına geçmiştir. Yöredeki yaygın inanışa göre oğlu Şeyh Mustafa’nın manevî derecesi, babası olan Şeyh Murtaza’dan daha yüksektir.⁴¹²

Tespit edilen halifelerine ilişkin bilgi ve belgeleri aktarırken kaynaklarda rastlanmayan ve kendileri hakkında pek fazla bilgiye raslanmayan fakat halvetî şeyh ve halifelerine ait mezarlarında tespit edilmiştir.⁴¹³

3.2.3.4 Çerkeşiyye tarîkatı

Mustafa Çerkeşi Efendi, Karabaş-ı Velî’ye ait olan *Mi’yâru’t-Tarîka* isimli eserinde yazdığı, Halvetiyye âdâbının yirmi şartını, üçe indirmesiyle Şâbâniyye Tarîkatı’nın

⁴⁰⁸ Yücer, *Osmanlı’da Tasavvuf*, 137; Oğuz, *Mustafa Çerkeşi*, 77.

⁴⁰⁹ Oğuz, *Mustafa Çerkeşi*, 77.

⁴¹⁰ Oğuz, *Mustafa Çerkeşi*, 77.

⁴¹¹ Oğuz, *Mustafa Çerkeşi*, 77.

⁴¹² Oğuz, *Mustafa Çerkeşi*, 77.

⁴¹³ Kadınşah Camii Haziresinde Medfun Bulunan Halveti Şeyhleri ve Müridleri, 15.05.2022, bkz.; EK H.

Pîri Sâni'si olarak isimlendirilmiş ve Çerkeşîyye tarîkatının usullerini koymuştur.⁴¹⁴

Halvetiyye - Şâbâniyye'nin önemli pirlerinden Karabaş-ı Veli'den itibaren Mustafa Çerkeşî'nin silsilesini şöyledir;

1. Şeyh Karabaş-ı Veli (ö.1097/1685-6)
2. Şeyh Mehmed Nasûhî (ö.1130/1718)
3. Şeyh Abdullah Rüşdü (ö.1141/1728-9)
4. Şeyh Mehmed Zoravî (ö.?)
5. Şeyh Çerkeşî Mustafa Efendi (ö.1229/1814).

Şâbâniyye'nin ikinci şeyhi ve bu kolun kurucusu olan Mustafa Efendi'nin yetiştirdiği halifeleri ile Halvetiyye'yi Anadolu, İstanbul ve Balkanlar'da temsil etmiştir. Çerkeşîyye tarîkatı Geredeli Halil'e nispetle Halîliyye, Kuşadalı İbrâhim'e nispetle İbrâhimiyye (Kuşadaviyye) isminde iki ayrı kol olarak Anadolu'da etkinliğini devam ettirmiştir.⁴¹⁵

Mustafa Çerkeşî'nin tanınmış bir halifesi olan Geredeli Halil Efendi ümmi bir zâttır. Geredeli Halil Efendi'nin ilim ve fazîlet seviyesi, Çerkeşî gibi İstanbul'a kadar ulaşarak Sultan 2. Mahmud'un kendisini İstanbul'a davet etmesine vesile olmuş, burada (إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ) “*Ameller niyetlere göredir*” hadîs-i şerîfine⁴¹⁶ verdiği manalar, sultanı ve sohbetinde bulunanları hayretler içinde bırakmış, herkes tarafından büyük takdir ve iltifata mazhar olmuştur. Bu vesileyle tarîkatın yayılmasına büyük katkıları olmuştur. Burada Çerkeşîyye tarîkatına önemli hizmetleri olan Halil Efendi'nin yanında yetişerek halifesi olan Ömer Fuadi'ye (ö. 1274/1857) kısaca değinmek gerekir.⁴¹⁷ İstanbul'da bulunan Sofular Ekmel Dergâhı'nda uzun süre şeyhlik görevinde bulunan Ömer Fuadi'ye dönemin iki şeyhülislâmı olan Arif Hikmet ile Mehmed Sadeddin Efendiler kendisine gelerek intisap etmişlerdir. Bu durum Şeyh Ömer Fuadi'nin ilim ve tasavvuf bakımından geldiği seviye ile Çerkeşîyye'nin ulema

⁴¹⁴ Yücer, *Osmanlı'da Tasavvuf*, 135.

⁴¹⁵ Göktaş, “Şâbâniyye Ekolü”, 155.

⁴¹⁶ Buhârî, *Buhârî*, 1.

⁴¹⁷ İlyas Yazar, “Ömer Fuâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 34/62.

üstündeki etkilerini göstermesi yönünden önemlidir.⁴¹⁸

Çerkeşî Mustafa Efendi'nin diğer bir halifesi olan Hacı Emîn Efendi, şeyhinin ahirete irtihalinin akabinde Şeyh Halil Efendi'ye intisap etmiştir. Zağferân/Safranbolu'ya bağlı Yazıköy'de irşâd ile görevlendirilmiş, burada kurduğu tekke ile bölgede Çerkeşîyye adına önemli hizmetlerde bulunarak yayılmasını sağlamıştır.⁴¹⁹

Bolu merkezde Aktaş Tekkesi ile Zora köyündeki Halvetiyye tekkesi, İstanbul'da bulunan Beşikçizâde ile Semerci İbrahim Dergâhı, Yozgat'ta ise, Ahmed-i Velî Tekkesi'nde Çerkeşîyye'nin yayılması için faaliyetler son döneme kadar devam ettirilmiştir.⁴²⁰ Batı Karadeniz ile Ankara başta olmak üzere İstanbul, Balkanlar ve Orta Anadolu da Çerkeşîyye tarîkatının yaygınlık kazandığı bölgelerdir.⁴²¹

Çerkeşî Mustafa Efendi kendisinden sonra birçok halife bırakmakla birlikte mürşidin önemli alametlerinden biri olan onun çizgisinden giden tarîkat kollarının oluşmasıdır. Bu bakımdan Çerkeşîyye'den Beypazarlı Ali Efendi'nin icâzet verdiği Kuşadalı İbrahim ve Halil Geredevî'nin kurdukları Haliliyye ve İbrâhimiyye isminde iki şûbe olduğu bazı kaynaklarda verilse de⁴²² bunlardan sadece İbrâhimiyye şûbesi bir tarîkat yolu olma özelliğine sahiptir. Çerkeşî Mustafa'nın vefatından sonra şeyhinin tensibi ile İstanbul'a giderek irşâd görevi yapan Beypazarlı Ali Efendi'nin yanında yetişen tek halifesi olan İbrâhim Halvetî'nin tarîkata kazandırdığı melametî özellik ile tekke, hırka ve taç gibi tarîkat âdâbını reddetmesiyle tasavvuf tarihine yeni bir şekil kazandırmıştır.⁴²³

Pîr-i Sâni olarak meşhur olan Pîr Mustafa Çerkeşî'nin tarîkat silsilesi, halifesi olan Hacı Halil Geredevî ile günümüze kadar gelmiştir. Mustafa Çerkeşî'nin ilim, irfân ve tasavvufî kimliği dönemin önemli şahsiyetlerinin de dikkatini çekmiş, bu sebeple şeyhülislâmlardan Arif Hikmet Efendi ile Mehmet Sadeddin Bey, devrin tanınmış ulemalarından olan Mehmet Zihni Bey ile Abdülatif Harpûtî ve şair Akif Paşa'ya

⁴¹⁸ Demirtaş, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 141.

⁴¹⁹ Yücer, *Osmanlı'da Tasavvuf*, 139.

⁴²⁰ Yücer, *Osmanlı'da Tasavvuf*, 139-145; Demirtaş, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 144.

⁴²¹ Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 8/274.

⁴²² Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*, 74.

⁴²³ Kuşadalı'nın Mehmed Tevfik Bosnevî ile (v. 1283/ 1866) devam eden silsilesi. "Fatih türbedarı" diye meşhur olan Ahmed Amiş Efendi (ö.1920) vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 8/274.

kadar halkın her kesimden önemli şahıslar onun kurduğu tarîkate intisap etmişlerdir.⁴²⁴

3.3 Halvetiyye Tarîkatının Çankırı'daki Diğer Temsilcileri

Halvetiyye'nin Çankırı'daki diğer temsilcilerine geçmeden önce Uşşâkî kolu hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Uşşâkiyye, Ahmed Şemseddin Marmaravî'ye nispetle Ahmediye kolundan neş'et eden bir koludur. Uşşâkî tarîkatının Çankırı'daki halifeleri ile devam eden bir silsile doğmuştur. Uşşâkiye şubesi Hasan Hüsametdin el-Buhari'ye (1475-1593) nispet edilir. Buhara'da kardeşi Mehmed Çelebiyle beraber babalarının mesleğini devam ettirirken Kübreviyye ve Nurbahşiyye tarîkatlarına intisap ettiği, aynı zamanda bu tarîkatlardan icâzet aldığı rivâyet olunmaktadır.⁴²⁵

Uşşakiyye şubesi, Hasan Hüsametdin Buhari tarafından Kübreviyye, Nurbahşiyye ve Halvetiyye tarîkatlarının usûllerinin karışımından oluşan bir tarîkat olmasıyla birlikte tasavvuf kültüründe Halvetiyye tarîkatının ana kollarından Ahmediyye'den ayrılan bir şubesi olarak bilinir. Uşşakiyye, genel özellikleri bakımından Ahmediyye kolunun, dolayısıyla Halvetiyye'nin usûl ve erkânı ile aynı olup bazı teferruata dair konularda farklılık göstermektedir.⁴²⁶

Önemli bir meseleyi burada belirtmek gerekirse, Şeyh İbrahim İpek Efendi'nin ve mensubu olduğu silsilenin son devir temsilcileri özellikle 1925 tarihinde tekkelerin kapatılmasıyla beraber irşâd hizmetlerini geçilen yeni döneme göre uyarlayarak, uzlete çekilerek taliplerini beklemek yerine, bizatihi müridlerinin oduğu yerlere gitmek suretiyle, seyahat usûlü ile irşâdı benimsedikleri bilinmektedir. Şeyh İbrahim İpek Efendi de Çankırı, Çorum, Ankara, Kırıkkale ve İstanbul başta olmak üzere birçok yurtiçi, aynı zamanda Irak, Suriye, Arabistan, Hindistan, Pakistan, Hollanda ve Almanya gibi de birçok yurtdışı seyahatleri ile irşâd görevinde bulunmuştur. Yaptığı bu seyahatler sırasında hem yurt içinde hemde yurt dışında sohbetleriyle halifeler yetiştirmiş bu vesileyle birçok insan onun sayesinde tasavvuf neşvesiyle tanışmıştır.⁴²⁷

⁴²⁴ Birol Yıldırım - Mikail Dumlu, "Pîr-i Sâni Seyyid Çerkeş Mustafa Efendi (D.1743-V.1814) ve Yeni Bulunan 'Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn' İsimli Risâlesinin Tahlili", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (Özel Sayı) (2019), 1933.

⁴²⁵ Mahmut Erol Kılıç, "Uşşâkiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/232-233.

⁴²⁶ Fatih Küçüktiryaki, "Halvetî Uşşâkî Geleneğinin Çorum'daki Tarihîsel Gelişimi", *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu*, (Çorum: Çorum Hitit Üniversitesi, 2016), 332.

⁴²⁷ Küçüktiryaki, "İbrahim İpek Efendi", 332.

Uşşakiyye tarikatı, Cemâliye, Salahîyye, İrşadiyye kollarından devam eden Ruhzariyye'nin şeyhi Hüsnü Gülzari'den İbrahim İpek Efendi'ye ondan da Çankırılı Hüseyin Murat Efendi, Hasan Mansur Efendi ve Hacı Hafız Halil İbrâhim Efendi ile devam etmiştir.⁴²⁸

3.3.1 Hüseyin Murat Efendi

İbrahim İpek Efendinin icâzet verdiği ilk halifesi olan Hüseyin Murat Efendi (ö. 1412/1992), Çankırı'nın Çatalelma (Şahlı) köyündendir. İbrahim İpek Efendi'nin de Şeyhi olan Şeyh Hüsnü Gülzari'ye intisap etmiştir. Hüsnü Gülzari, Hüseyin Murat Efendi'yi, ilk halifesi olan Mehmet Ali Fehmi Efendi'ye göndererek tasavvuf eğitimi bu zatın yanında tamamlamasını istemiştir. Fakat Fehmi Efendi'nin vefat etmesiyle Hüseyin Murat Efendi'nin icâzetini, Fehmi Efendi'nin vasiyeti ile İbrahim İpek Efendi vermiştir. Çankırı Şahlı köyünde ve Ankara'da irşâd hizmeti yapan Hüseyin Efendi 1992 tarihinde bir trafik kazasında vefat etmiştir.⁴²⁹

3.3.2 Hasan Mansur Efendi

Hasan Mansur Efendi (ö. 1407/1987), İbrahim İpek Efendinin icâzet verdiği ikinci halifesidir. Çankırı'ya bağlı Kızılırmak kazasının Halaçlı Köyünde 1929 tarihinde doğmuştur. Babasının ismi Musa Efendi, annesi ise Meryem Hanım'dır. Çiftçilikle iştigal ederken Şeyh Mehmet Fehmi Efendi'ye 1965 tarihinde intisap etmiştir. Mehmet Fehmi 1967 tarihinde vefat edince İbrahim İpek Efendi'nin tasavvuf terbiyesinde devam etmiş, aynı zamanda insanlara faydalı olmak için sınıkcılık⁴³⁰ ve tababetlik⁴³¹ yapmıştır. İcâzet aldıktan sonra tesirli duası ile birçok insanın şifa bulmasına vesile olduğu rivâyet olunur. İbrahim İpek Efendi'den aldığı icâzet ile 1397/1977'de kendi köyü olan Halaçlı'ya giderek insanları irşâd ile meşgul olmuştur. Manevi yönden kendine intisap eden evlatları çok olsa da neslinden gelen (Musa, Ali, Recep, Süleyman, Sare, Müyeser) 6 çocuğu olduğu bilinmektedir. İbrahim İpek Efendi, Hasan Efendi haricinde diğer halifelerin icâzet verme yetkisi olmadığını beyan ederek

⁴²⁸ Küçüktiryaki, "İbrahim İpek Efendi", 332.

⁴²⁹ Küçüktiryaki, "İbrahim İpek Efendi", 333; Oğuzhan Kantar, "Çorumlu İbrahim İpek Efendi Hayatı Ve Tasavvufi Görüşleri", Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyum, (Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 2008), 333.

⁴³⁰ Sınıkcı: Kırık, çıkık vakalarıyla uğraşan kimse. "Sınıkcı", *Kelimeler.gen.tr* (15 Mayıs 2022). <https://kelimeler.gen.tr/sinikci-nedir-ne-demek-349818>

⁴³¹ Tababetlik: Genel bir hekim veya aile doktoru, ameliyat içermeyen vücudu etkileyen birçok hastalıkta uzmanlaşmış bir doktordur. "Tababet", (15 Mayıs 2022). <https://rozoviku.eim.sk/>

kendisine ayrı bir kıymet ve önem vererek manevi derecesinin büyüklüğüne işaret etmiştir. Günümüzde tarîkata en fazla hizmet eden sufiler onun terbiyesinden geçmiş kimselerdir. 27 Mart 1987 tarihinde vefat ederek Halaçlı Köyü'nde defn edilmiştir.⁴³²

3.3.3 Hacı Hafız Halil İbrahim Ay

Hafız Halil İbrahim Efendi 1946 tarihinde Çankırı, Kızılırmak ilçesine bağlı Aşağıalagöz Köyü'nde doğmuştur. İlim tahsiline köyünde başlamış, hafızlığını ise İstanbul'a giderek 1959 tarihinde tamamlamıştır. Daha sonra burada Arabî İlimleri tahsil ettikten sonra İstanbul, İzmir, Çankırı ve bazı köylerinde fahri vâizlik ve İmam Hatiplik yapmıştır. Bunun yanında İstanbul'da bulunduğu bir süre dokumacık mesleği ile iştigal etmiştir. Kur'an ve sünnete son derece bağlı olan Halil İbrahim Efendi, Kadiriyye, Nakşîyye ve Halvetiyye'den icâzetli olup tasavvuf yolunda sohbetleri ile insanları irşâd etmeye devam etmektedir. Uşşakiyye şeyhi Sıddık Naci Eren'den icâzet alan Halil İbrahim Efendi, Çankırı'da ve İmam Hatiplik görevi yaptığı diğer ilçe ve köylerinde bulunurken kendisine gelen insanlara yaşantısı ve sohbetleriyle ilim ve irfânıyla ışık tutmuştur.⁴³³

3.4 Halvetiyye Tarîkatının Çankırı'daki Tekkeleri ve Genel Özellikleri

Tarîkatların ortaya çıkması ile birlikte dergâhların kurulması da hız kazanmıştır. İlk tekkeler daha basit yapılar olup kerpiç ve ağaçtan inşa edilmiştir. Zaman içerisinde varlıklı kişilerin ve devlet erkânının destekleri ile daha sağlam ve düzgün yapıya sahip hânkâhlar inşa edilmiştir. Kurulduğu mekânlar genellikle ıssız ve sessiz yerler olup, çevresine zamanla yerleşim yerleri kurulup çoğalmasıyla bölge köy, kasaba ve şehir hüviyeti kazanmıştır.⁴³⁴

Tekke, bir pîrin idâresinde tasavvufa dâir eğitimlerin verildiği mekânlara denilmekdir. Tekke sözcüğü Osmanlıca kaynaklarda “tekye” olarak geçmektedir. Günümüzde galatlaşan bir kullanım ile tekke diye telaffuz edilmektedir. Tekke kurumlarının büyüklüğü ve kullanım amacı bakımından farklı adlandırmaları olup, değişik dönemlerde ve çeşitli bölgelerde “zâviye, ribât, dergâh, hânkâh, âsitâne, düveyre, buk'a, imaret, savmaa, tevhidhâne, mihrap, harâbât” gibi adlarla da anılmıştır. Büyük

⁴³² Küçükıtyaki, “İbrahim İpek Efendi”, 333.; Hasan Mansur Efendi ve Kızılırmak'daki Kabri bkz: EK I.

⁴³³ Kaynak kişi; Halil İbrahim Ay, Çankırı, 14.01.2023.

⁴³⁴ Süleyman Uludağ, “Hânkâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16/43.

olan tekkelere âsitâne daha küçüklerine ise zâviye denilmektedir.⁴³⁵

Dervişler, fethin ilk dönemlerinde köylere, kimsenin olmadığı yerlere iskân ederek hayvancılık ve ziraat ile meşgul olmuşlardır. Aynı zamanda bulundukları yerlere tekke ve zâviye inşâsı ile çevrelerini imar etmişler ve yerleşime elverişli bir yer hâline getirmişlerdir. Bu vesileyle farklı bölgelerden Anadolu'ya göçerek gelen farklı kültürlerle sahip toplumları birbiriyle kaynaştırdıkları bilinmektedir.⁴³⁶

Tekkeler, inançlı toplumları günlük olaylar sebebiyle ruhi bozuklukları, aynı zamanda melankoli gibi isteğe bağlı ve manevi ihtiyaçlarından dolayı çöküntü hallerinde yararlı olduğu bilinmektedir. Buralardaki tedavi yolu, tek başına nefsi ile mücadele yaparak, psikanaliz yoluyla savunma mekanizmasının uyarılmasıyla, manevi temizlik yapılması esasına dayanmaktadır. Psikologlar, ruhi rahatsızlığı olan kişilerin, tedavi sürecini olumlu yönde etkilediği takdirde tekkeleri ziyaret etmenin doğru olduğu kanaatini bildirmişlerdir.⁴³⁷

Çankırı özelinde câmî, medrese, mescid, dârulhadîs, tekke, zâviye, muallimhâne, dârulhuffâz, imâret, kervansaray ve dâruşşifâ gibi insanlara hizmet için çok çeşitli amaçlara yönelik kurumlar inşa etmişlerdir.⁴³⁸

Evliya Çelebi'nin yazdığı *Seyahatname* 'de 17. asırda Çankırı ve çevresinde çok sayıda tekke ve zâviyenin olduğu belirtilmektedir.⁴³⁹ 1530 ve 1555 tarihli tahrir defterinde, Çankırı'da kurulmuş vakıflara âit önemli bilgiler verilmiştir. Bu defterde 51 adet zâviye'nin adı, vakıflara vakfedilen gelirleri ile beraber toplam gelir miktarları ile kayıt altına alınmıştır.⁴⁴⁰

Yahyâ-ı Şîrvânî ile yaygınlaşan Halvetiyye'nin, Bakü'den İstanbul'a uzanan hat boyunca samanyolu yıldızları gibi bir çizgi üzerinde ve çok sayıda tekkelerinin

⁴³⁵ Mustafa Kara, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 40/368-370.

⁴³⁶ İsa Kalaycı - Oktay Kızılkaya, "Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti Ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/18 (2012), 365-366.

⁴³⁷ Ali Haydar Bayat, "Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara: Ankara Kültür Bakanlığı Yay., 1989), 73.

⁴³⁸ Tuğba Mercan, *15. ve 16. Yüzyıllarda Çankırı Vakıfları* (Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 22.

⁴³⁹ Firdevs Çetin, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Çankırı Sancağı", *Çankırı Araştırmaları Dergisi* 8 (2011), 96.

⁴⁴⁰ Ahmet Kankal, *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993).

bulunduğu bilinmektedir. Çankırı da bu yıldızlarla parlayan önemli yerlerdendir.⁴⁴¹

Araştırma gereği üzerinde odaklanılan Halvetiyye tarikatından birçok şube ve kol meydana gelmesinden dolayı tarikat fabrikası olarak da nitelendirilmiş olması, kuruluş bakımından tekkelerinin de çok olduğunu göstermektedir. Tekkelerin kapandığı yıllarda İstanbul ve Anadolu’da diğer tarikatlara göre en çok Halvetiyye tekkesi mevcut olduğu bilinmektedir.⁴⁴² Halvetiyye tarikatının da Çankırı ve çevresinde birçok tekkesi olduğu ve buralarda sadece insanları irşad değil hayatın her alanında faydalı insan yetiştirmek için inşa edildiği bilinmektedir. Aşağıdaki başlıklar altında Çankırı’da kurulmuş Halvetiyye tekkeleri hakkında elde edilen bilgiler verilmiştir. Hakkında araştırma yapılan tekkelerin birçoğu tekke ve zâviyelerin kapatılması kanunundan sonra ya camiye çevrilmiş veya yıkılmıştır.

3.4.1 Hoşnamlar Tekkesi

Hoşnamlar (Hoşislamlar) Tekkesi, Çankırı’nın Atkaracalar ilçesinde Dumanlı dağlarının yamaçlarında olup, ilçeye 3 km. uzaklıktadır. Önceki bölümlerde kendisinden bahsedilmeye çalışılan Hacı Hamza, Seyit Yahyâ-ı Şîrvânî’den hilâfet alarak irşad için memleketine gelerek Hoşnamlar tekkesini kurmuştur. Atkaracalar’da ahalinin dağınık olduğunu gören Hacı Hamza halkı bir araya toplamak için bir mescit inşa ettirmiş ve birçok talebe yetiştirmiş, buradaki insanlara tasavvufi sohbetlerde bulunmuştur.⁴⁴³

Hoşnamlar Tekkesi⁴⁴⁴ kubbeli bir mekân olup, hemen bitişiğinde cami bulunmaktadır. Tekkede tanıtıcı yazılardan anlaşıldığına göre türbede Şeyh Hacı Hamza’nın sandukası bulunmaktadır.⁴⁴⁵

Hoşnamlar Tekkesi’nde her sene “Geleneksel Hoşnamlar Şenlikleri” yapılmaktadır. Şenlikler, çevre köy ve ilçelerden gelen halkın yoğun katılımıyla gerçekleşmektedir. Hatim, mevlüt, dua, keşkek ve pilav ikramı ile gerçekleşen şenlikler, özellikle ilkbahar ve yaz aylarında çok sayıda ziyaretçi ağırlamaktadır. Hacı Hamza’nın ruhsal sorunlar yaşayanlar için farklı yönlemlerle tedavi ettiği rivâyeti meşhur olduğu için türbesine

⁴⁴¹ Duran, “Çankırı’da Halvetilik”, 127.

⁴⁴² H.Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 262.

⁴⁴³ Duran, “Çankırı’da Halvetilik”, 120-121.

⁴⁴⁴ Hoşnamlar Tekkesi bkz; EK İ.

⁴⁴⁵ Hacı Hamza Sultan Türbesi bkz: EK J.

özellikle sara hastalığı olanlar ve hastalıklarına şifa umut edenlerin geldiği bir mekân olmuştur. Gelen hastaların tedavi maksadıyla türbe içinde bir müddet uyutulduğu ve hastanın iyileşmesi için dua edildiği ve bu sayede hastaların şifâ bulduğu rivayet edilmektedir.⁴⁴⁶

3.4.2 Çerkeşî Tekkesi

Çerkeş ilçesinin Kurtlar Mahallesi, Osman Paşa Caddesi üzerinde Kadınşah (Pir-i Sani) Cami avlusunda Mustafa Çerkeşî'nin kurmuş olduğu tekkesiyle bölgede etkin bir fonksiyon icra etmiştir. Çerkeşî'nin vefatından bir müddet sonra dergâh yıkılmıştır. 1814 yılında Hakk'ın rahmetine kavuşan Pir-i Sân-î Mustafa Çerkeşî, dergâhının bulunduğu yere defnedilmiştir.⁴⁴⁷ Bahçesinde birçok Halvetî şeyhi ve aile efradı medfundur.⁴⁴⁸

3.4.3 Aşağı Tekkesi

Çerkeş merkezde Burhaniye Cami'sinin olduğu yerde bulunan tekkedir. Mustafa Efendi'nin önemli halifelerinden olan “Kara Şeyh” ismiyle bilinen aynı zamanda Çerkeşî'nin amcasının oğlu olan Mehmed Efendi ve bazı Çerkeşî dervişler Aşağı Tekke'de postnişîn olmuştur. Mehmet Efendi vefat edince bu tekkeye defnedilmiştir.⁴⁴⁹

3.4.4 Karabaş Tekkesi

Tekkeler arasındaki meseleleri çözmek için Çankırı'ya gelen Karabaş-ı Veli burada ihtilafları çözmek için Çatkese denilen aynı zamanda kendi köyü kabul edilen karyede ve çevresinde uzun müddet ikamet etmiştir. Mustafa Muslihittin'den icazet aldıktan sonra Çankırı yöresinde irşâd faaliyet için ayrıca görevlendirilmiştir. Kalfat ve bazı köylerde insanları irşâd ederken, kendi köyü olan Çatkese'de de bir câmi yaptırmıştır. “Karabaş-ı Velîyullah” ismiyle bilinen camide insanları irşâd etmiştir. Aynı zamanda Çatkese'de Karabaş-ı Veli'ye ait olduğu ileri sürülen bir çilehane mevcuttur.⁴⁵⁰ Araştırmaların işaret ettiğine göre bu cami Karabaş-ı Veli'nin Çankırı ve civarında irşâd görevini icra ettiği yıllarda inşa edilmiştir. Zamanla tekkeden camiye çevrilen

⁴⁴⁶ “Hoşisamlar Türbesi” (15 Temmuz 2022). <http://www.atkaracalar.gov.tr/promo-alani-gorsel>

⁴⁴⁷ Çerkeşî Tekkesi bkz: EK K.

⁴⁴⁸ Halveti Şeyhleri ve Çerkeşî Mustafa Efendi'nin Akrabalarına ait kabirler bkz.; EK L.

⁴⁴⁹ Aşağı Tekke (Burhaniye Camii) bkz: EK M.

⁴⁵⁰ Karabaş Tekkesi bkz: EK N.

diğer yerler gibi bu caminin de aslında dergâh maksadıyla inşâ edildiği ve bünyesinde bir dönem tasavvuf tarihindeki Halvetiyye-i Şâbâniyye tarîkatının âdâb ve erkânı icrâ edildiği söylenebilir.⁴⁵¹

3.4.5 Kavaklı Tekkesi

Kaynaklarda adı geçmesine rağmen uzun araştırmalar sonucunda Çankırı’da böyle bir yere rastlanmamıştır.⁴⁵²

3.4.6 Aliözü Tekkesi

Çankırı’nın Çerkeş ilçesi Aliözü köyü sınırları içinde olan ve Halvetî şeyhlerinden Mustafa Efendi’nin (Aliözü Şeyhi) kurduğu tekke dir. Oğlu Şeyh Murtaza Efendi, Muhammed Vehbi Efendi ve “Kara Şeyh” ismiyle bilinen Mehmed Efendi’nin de burada medfun oldukları ve bir dönem tekke görevi icra ettiği bilinmektedir.⁴⁵³

3.5 Halvetiyye Tarîkatının Çankırı’daki Halk ile Münasebeti

12. ve 14. asırlarda Anadolu coğrafyasında hâkim olan Şîî sufi anlayışı 15. asırda yerini Sünnî olan sufi anlayışına bırakmaya başlamıştır. Özellikle Babai isyanlarının merkezi olan Amasya ve çevresi bu Şîî sufi anlayışın derinden etkilendiği bölgelerden biri olmuştur. Osmanlı’nın kuruluş devrinde özellikle Şîî eğilimli oluşumlar faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Fakat özellikle ehl-i sünnetin sahip olduğu ahlak anlayışına muhalif davranışları/inançları sebebiyle halktan ciddi tepkiler görmüşlerdir.⁴⁵⁴ Sünnî bir tarîkat olan Halvetiyye tarîkatı da işte bu olumsuz şartlarda doğmuştur. Karizmatik liderleri sayesinde, aynı zamanda oluşturdukları tekke ağı ile özelde Çankırı’da genelde ise Anadolu’da toplumun hem zihin yapısında, hemde ritüellerinde değişimlere neden olduğu görülmektedir.⁴⁵⁵

Halvetiyye tarîkatının Çankırı şehrinde sosyal etkileşimi daha çok tekkeler sayesinde gerçekleşmiştir. Sosyalleşmenin yaşandığı önemli bir kurum olan Halvetiyye tekkelerinin, Çankırı’daki bazı etkileri şunlardır:

⁴⁵¹ Duran, “Çankırı’da Halvetîlik”, 130; Hakkı Duran, “Kalfat’ta Yağmur Duası Geleneği ve Karabaş-ı Velî”, *Çankırı Araştırmaları Sitesi* (2008). 13.7.2022, <mailto:https://cansaati.org/2014/06/02/kalfatta-yagmur-duasi-gelenegi-ve-karabas-i-veli/>

⁴⁵² Oğuz, *Mustafa Çerkeşi*, 77.

⁴⁵³ Aliözü Tekkesi ve Halveti Şeyh Kabirleri bkz.; EK O.

⁴⁵⁴ Ünver Günay - A. Vehbi Ecer, “Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye”, *Kayseri Erciyes Üniversitesi Yayınları*, (1999), 181-182.

⁴⁵⁵ Budak, *Halvetiyye ve Amasya*, 90.

Tekkeler kuruldukları bölgede etraflarında bulunan insanlara sahip çıkarak bunu önemli bir vazife olarak görmüşlerdir. Hiçbir bir karşılık beklemeden yürüttükleri irşâd faaliyetlerinde önemli mesafeler almışlardır. Farklı mesleklerden olan tekke müntesibi zâtlar, bulundukları yerlerde ziraatle meşgul olarak elde ettikleri mahsüllerle yaptıkları ürünleri yolcu ve misafirlere sunmuşlar, bu yolla hem bulundukları yerleri imar etmişler hem de yolculara bir nevi manevi rehberlik sunmuşlardır.⁴⁵⁶ Çankırı’da bulunan Halvetiyye tekkeleri daha çok fetret devrinde bu fonksiyonları icrâ etmişlerdir. Yukarıda ifade edildiği üzere Hacı Hamza ve diğer Halvetiyye şeyhleri kurdukları tekkeler ile insanlara hem dini rehber olmuş hem de insanları bir araya toplayarak sosyalleşme imkânı sağlamışlardır.

Halvetiyye tekkeleri aynı zamanda asayişin temini konusunda önemli görevler üstlenmişlerdir. Özellikle Osmanlı’nın fetihlerle genişlediği devirlerde devlet otoritesinin ulaşmadığı bölgelerde karakolların yerinde tekkeler inşâ edildiği bilinmektedir. Böylece bu yerlerde isyana meyilli kişiler ile farklı gruplar tekkeler tarafından eğitilerek kontrol altına alınmışlardır. Halvetiyye tekkelerinde öğretilen bilgiler ile bu kişilerin uyumsuz davranışları düzeltilmiş idareye karşı olan halleri buralarda terbiye edilmiştir.⁴⁵⁷

Dağınık bir halde bulduğu Atkaracalar halkını bir araya toplayarak Cami medrese, şifahane ve uzaktan gelenler için misafirhane imar eden Hacı Hamza kurmuş olduğu zâviye sayesinde halka birçok hizmet vererek sadece gönülleri değil toplumu imâr etmiştir. Yine Karabaş-ı Velî’nin tekkeler arasında zuhur eden sıkıntıları çözerek halvetî usul ve erkânı uyarınca halkı irşâd etmek suretiyle yerel halkın gönlünde Halvetiyye’ye karşı bir muhabbet oluşturmuştur. Çerkeşî Mustafa Efendi döneminde zuhur eden bölgedeki Tahmiscioğlu İsyanı’nı bastırmak için padişahın onun nüfuzundan faydalanmak için bir risale yazmasını istediği rivayeti de örnek gösterilebilir.⁴⁵⁸

Devletin kontrolünde belirlenen yerlerde imâr edilen Halvetiyye tekkeleri, devlet sisteminin oluşmasına ve sağlıklı bir şekilde işlemesine yardımcı olmuşlardır. Bunlar

⁴⁵⁶ Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980), 170-173; Budak, *Halvetiyye ve Amasya*, 91-92.

⁴⁵⁷ Kara, *Tekkeler ve Zâviyeler*, 175.

⁴⁵⁸ Abdulkadiroğlu, “İki Vesika”, 339-340.

ilk defa fethedilen bölgeleri canlandırmak, aynı zamanda askeri faaliyetleri düzenlemek ve kolaylaştırmak, iç ve dış ticareti engelleyen faktörleri ortadan kaldırmak, düşünce ve ticaret ulaşımını sağlamak gibi fonksiyonları yerine getirmiştir.⁴⁵⁹

İnsanların yoğun olarak kullandıkları ticaret yolu “İpekyolu” geçmişten günümüze önemli bir güzergâh olmuştur. Halvetiyye Tekkeleri de Çankırı’ndan geçen bu güzergâhta sıkça görülmüştür. Bu tekkelerde mürşid ve müridan olanların da her dâim ticaret, tarım vb. uğraşlarından dolayı bu alanda önemli katkıları ile yöre halkı ile sosyalleşme imkânı bulmuştur.

Tekkelerin tıp alanında da sosyal faaliyetlerinin olduğu bilinmektedir. Şifalı bitkilerin ilaç olarak kullanıldığı dönemde, bitkiler hakkında tekke pîrlerinin uzmanlıkları bulunmaktadır. Halvetiyye tekkeleri civarında yaşayan insanlar, hasta oldukları zaman buralara giderek pîrlerin bu uzmanlıklarından istifade etmişlerdir. Özellikle ruhsal hastalıkları tedavi etme konusunda buralar, birer merkez olarak faaliyet göstermiştir.⁴⁶⁰ İnsan psikolojisi hakkında engin bilgileri olduğu rivayet edilen Hacı Hamza’nın hastalıklara yaptığı tespitlerle onların şifaya ulaşmasında yardımcı olduğu söylenmektedir. Çankırı’da bulunan Halvetiyye tekkelerinin geçmişte vermiş olduğu şifanın günümüzde hâlâ devam ettiğine inanılmaktadır. Zira ziyaretgâhına bugün bile dertlerine derman arayan hastalar gelmektedir.⁴⁶¹

3.6 Çankırı’daki Halvetîlerin Siyasi Otorite ile Münasebeti

Tarîkatlar dünyaya gönülde yer vermeme, ondan uzak kalma, Hakk’a yakınlık prensibini benimsemiş ve “*Kurb-ı sultân âteş-i sûzân*” (sultana yakınlık, yakıcı ateştir) kâidesini dillerinden düşürmemişlerdir. Fakat hem pratikte hem de idarecilerin alakaları ve şeyhlerin karizmatik yönleri tarîkatları siyasal yönde aktif rol oynayan aktörler haline getirmiştir.⁴⁶²

Halvetiyye ile aynı bölgeden ve aynı silsileden olan Safeviliğin ilerleyen devirlerde Şifleşme meyli göstererek Şah İsmail ile birlikte devletleşme çabasına girmesi aynı

⁴⁵⁹ Kara, *Tekkeler ve Zâviyeler*, 174; Budak, *Halvetiyye ve Amasya*, 93.

⁴⁶⁰ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1983), 81.

⁴⁶¹ Ayhan, *Çankırı Camileri, Türbeleri*, 92.

⁴⁶² Erhan Yetik, *Tarîkatlar ve Dini Hayat* (Samsun: Şahsi Yayınlar, 1996), 46.

zamanda Osmanlı'yı ve Ehl-i beyt muhibbi olan Türkmenleri huzursuz etmesi Osmanlı Devleti'ni buna karşı önlemler almaya mecbur etmiştir. Bu önlemlerden biri de, Ehl-i beyt sevgisini söylemlerinde aynı ölçüde savunan Halvetiyye'nin desteklenmesi olmuştur. Bilhassa kalabalık olarak Şîî taraftarının çokça bulunduğu İç Anadolu ve çevresinde, yer yer ayaklanma hadiselerine de şahit olan bölgede Halvetiyye tarîkatı Safeviliğe karşı bir denge vazifesi görmüştür.⁴⁶³ Bu bağlamda Osmanlı sultanlarının çoğunun mutasavvıflarla olan yakın ilişkileri kaynaklarda da zikredilmektedir. Bu ilgi ve hoşgörünün bazı padişahlarda daha fazla olduğu görülmektedir.⁴⁶⁴

Osmanlı sultanlarından yirmi bir tanesinin Halvetiyye'ye mensup olduğu öne sürülmektedir. Padişahların bu tarîkata bağlı olmaları kesin olmasa da çoğunun yanında Halvetiyye pîrlerinden birinin bulunduğu bilgisi genel olarak bu tezi desteklemektedir. Yalnız sultanlar değil; aynı zamanda hanedan mensupları, vezirler, sadrazamlar, darüssaade ağası, şeyhülislâm, mimarbaşı ve babüssaade ağası gibi yönetici olan her tabakadan kişiler, bununla beraber fikir, sanat camiasının önde gelenleri ve askeri erkânın da bu tarîkatla doğrudan ya da dolaylı olarak irtibatlı olduğunu görmekteyiz.⁴⁶⁵ Bu özellik Halvetiyye'nin Osmanlı toplumunda etkinliğini ifade etmesi bakımından önemlidir.

4. Mehmed, kendi devrinde yaşamış olan Karabaş-ı Veli'ye gönülden bağlanmış bir Sultan olduğu yukarıda ifade edimişti. Cuma namazlarını Valide Atik Camii'nde kılarak, her hafta şeyhin hem vaazını dinleyip hem de onunla görüştüğü bilinmektedir. Şeyh'in vaazlarının etkisiyle gözyaşı dökerek *"Bu şeyhin vaazı bana o kadar tesir eder ki, İbrahim bin Edhem gibi tacı tahtı terk edip dağlara düşmek isterim"* dediği kaynaklarda geçmektedir.⁴⁶⁶ Bu durum Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın dikkatinden kaçmamış, Padişah'ın bu cazibe tesiriyle padişahlık görevini yapmayacak korkusuyla Karabaş-ı Veli'yi İstanbul'dan uzaklaştırmayı çare olarak düşünmüş ve Sultan'ın haberi olmadan Karabaş-ı Veli'ye, *"Sultanımız sizi Hacc'a göndermek arzusundadır"* diyerek uzaklaştırmıştır.⁴⁶⁷ Sadece Padişah değil devlet adamlarından, paşalardan ve halkın her

⁴⁶³ Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Şîî Propagandacılarına Halvetiyye ile Karşı Koyma Politikası", *Türk Tasavvuf Araştırmaları* (Çizgi Kitapevi, 2005), 349.

⁴⁶⁴ Ulu, *Osmanlı'da Halvetîlik*, 223-224.

⁴⁶⁵ Gündüz, *Devlet Tekke Münasebetleri*, 67.

⁴⁶⁶ Has, *Menakıb-ı Ünsi* (Osman Ergin Türkçe Yazmaları), 213; Kurnaz - Tatcı, "Karabaş-ı Veli", 40.

⁴⁶⁷ Kurnaz - Tatcı, "Karabaş-ı Veli", 163.

kademesinden kendisine rağbet edip intisap ettikleri önemli bir gerçektir.⁴⁶⁸

Çankırı'nın yetiştirmiş olduğu diğer bir Halvetî Şeyhi olan Çerkeşî Mustafa Efendi'nin şöhretinin İstanbul'da saraya kadar ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Sultan 2. Mahmut'un isteği üzerine, ulema ile mutasavvıflar arasındaki tartışmaların giderilmesi için *Risâle fî Tahkîki't-Tasavvuf* isminde bir risâle yazmıştır. Çerkeşî Mustafa Efendi, İstanbul'a gitmemiştir. Ancak Sultanın bu isteği ilim ve irfân seviyesinin, İstanbul'a kadar gittiğinin göstergesidir.⁴⁶⁹ Aynı zamanda Çerkeşî Mustafa Efendi'nin neslinden gelen ailesi devlet kademesinde önemli makamlarda getirilmiş ve büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.

Çankırı'da inşâ edilmiş Halvetiyye tekkeleri için siyasi devlet otoritesi tarafından imâr, iaşe, zimmet, vergi muafiyeti ve diğer hususlarla alakalı takibatın ve desteğin verildiğine dair bilgiler de mevcuttur.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Kurnaz - Tatcı, "Karabaş-ı Veli", 172.

⁴⁶⁹ Akyol, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 53-56.

⁴⁷⁰ Çankırı Dr.Rıfkı Urga Araştırma Merkezi Arşiv Kayıtları 05.10.2021.

4. SONUÇ

İslâm âleminin en yaygın tarîkatlarından birisi olan Halvetiyye tarîkatından dört asıl kol, dört asıl koldan on iki alt kol, bu on iki alt koldan da kırk iki şûbenin ortaya çıktığı görülür. Toplam elli sekiz kolun bulunduğu Halvetiyye tarîkatının birçok kola ayrılmasıyla ortaya çıkan en önemli sonuçlarından biri hiç şüphesiz ki tarîkat ve tasavvuf kültürünün hem Anadolu’da hem de diğer İslâm âleminde hızlıca geniş bölgelere yayılmasıdır. Halvetiyye’nin bu özelliği onu diğer tarîkatlardan ayıran alametifarikalarından bir tanesidir.

Halvetiyye tarîkatı her zümre ve sınıftan olan insanlara hitap eden aynı zamanda muhtelif meslek erbabından müntesipleri bulunan, bir gönül ocağı olarak her yerde irşâd faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu icraatları neticesinde geniş bir coğrafyaya yayılan tarîkatı, muhtelif bölgelerde temsil eden önemli kişiler yetiştirmiştir. Özellikle Osmanlı zamanında Ehl-i Sünnet anlayışını müdafa eden ve yaşayan kurumlardan biri olarak insanların teveccühünü kazanmıştır. Halvetiyye tarîkatı hem tasavvuf tarihi açısından hem de Türk tarihi ve kültürü açısından diğer tarîkatlar arasından öne çıktığı görülmektedir.

Anadolu’da sosyal, askeri, siyasal ve içtimai hayatın merkezinde bulundukları anlaşılan Halvetî şahsiyetler, vefatları sonrası kabirleri sonraki nesillerce birer ziyaretgâh haline getirilmiştir. Bu durum ise halvetî dervişler ile Türkmen gruplar arasında birleştirici bir faktör olmuştur.

Halvetiyye tarîkatının tasavvuf geleneği ile olan ilişkisi ve menşei, Halvetiyye’den zuhur eden şube ve kol kurucularının kimler olduğu, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) ulaşan silsileleri, nerede, nasıl yetiştikleri, dağıldıkları coğrafyaları ve bölgeye ne gibi katkılarda bulundukları bu çalışmada değinilmiştir. Aynı zamanda tarîkatın genel özellikleri, tarîkata dair usûl ve âdâbı, İslâm dünyasındaki durumu geniş çaplı olarak ele alınmıştır.

Halvetiyye’nin Anadolu’da yaygınlaşması, tarîkatın kurucusu olarak bilinen Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî’nin halifelerinin Ehl-i Sünnet inancını yaymak için gelen dervişleri vasıtasıyla başlamıştır. Bakü’den yayılan bu irfânın öncüleri Çankırı, Amasya, Erzincan, Kastamonu, Karaman, Niğde, İzmir, Afyon’da hâsılı yüzlerce halifesiyle

Anadolu’da irşâd ile meşgul olmuşlardır.

Yahyâ-ı Şîrvânî’nin geniş bir bölgeye ulaşan şöhretiyle, Anadolu ve İslâm diyarlarından birçok şahıs onun tedrisinden geçmek için Bakû’deki dergâhına gitmişlerdir. Dede Ömer Rûşenî, Kastamonulu Seyyit Ahmet Sünneti, Muhammed Erzincânî, Karacalarlı Hacı Hamza ve Habîb-i Karamânî gibi daha birçok derviş ondan hilafet alarak başta Anadolu, Balkanlar ve Mısır gibi bölgelerde Halvetiyye’yi yaymak için çalışmışlardır. Bu bağlamda Çankırı bölgesi, din âlimlerinin ve tasavvuf erenlerinin yetiştiği önemli yerlerden biri olmuştur. İlin her bir ilçe ve köyünde Halvetî âlimlerin ve erenlerin türbelerine rastlamak mümkündür. Tasavvuf büyüklerinin de otağı olan Çankırı, her tarîkat ve silsileden temsil edilen bir irşâd edici veli ile tanınmıştır.

Çankırı bölgesi ve çevresinin İslâm ile tanışmasından başlayarak günümüze kadar olan zaman diliminde Halvetiyye tarîkatı önemli etkiler bırakmıştır. Çankırı’da yetişen mürşid, Allah dostu, âlim ve talebeleri sayesinde halvetî mürşidlerin halk nezdinde önemli bir yere sahip oldukları görülmektedir. Halvetî şeyhleri Çankırı ve civarında yaşadığı dönemde etkin faaliyet göstermiş, vefatlarından sonra da unutulmamış, yöre insanının inanç ve manevî yaşantılarında tesirlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu durum onların karizmatik dinî önder olarak bölge halkının sosyal yaşantılarıyla özdeşleşen tarihi bir kimliğe sahip olduklarını göstermektedir.

Bu araştırma sonucunda Çankırı’da Hacı Hamza ile başlayan Halvetiyye tarîkatının daha sonra Karabaş-ı Veli, Piri Sani Mustafa Çerkeşi ve diğer Halvetiyye temsilcileri ile İslâm’a ve tasavvufa dair önemli katkıları olduğu anlaşılmıştır. Bu minvalde kapsamlı bir çalışma ortaya koymaya gayret gösterilmiştir.

Yahyâ-ı Şîrvânî’nin diğer halifeleri kadar tanınmayan fakat onun tedrisinden geçerek memleketine dönen Hacı Hamza Efendi ile Halvetiyye Çankırı’da yayılmaya başlamıştır. Fakat kendisinden bahseden kaynakların kısıtlı olması ve diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında bazı yazım farklılıkları olduğu görülmüştür. Bunun sebebinin eserlerin basımındaki hatalardan ve kısıtlı bilgilerden kaynaklandığını düşünmek mümkündür.

Halvetiyye’nin bir şubesi olan Şâbâniyye’nin gelişip yayılması ve kurumsallaşması,

Çankırı’da uzun yıllar irşâd hizmeti yapmış tarîkatın diğer bir temsilcisi olan Karabaş-ı Velî ile olmuştur. Kendisi Çankırlı olması ihtimali yüksek olan aynı zamanda Karabaşîyye tarîkatı kendisine nispet edilen ve yörede önemli izler bırakmış, İstanbul’a hatta Hicaz bölgesine kadar tesir etmiş önemli bir Halvetiyye şeyhidir. Karabaş-ı Velî yazdığı eserleri ve yetiştirdiği yüzlerce halifesi ile Halvetiyye’nin Çankırı ve çevresinde devam etmesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Halvetiyye’nin Şâbâniyye kolunun ikinci pîri ve Çerkeşîyye tarîkatının kurucusu olan Mustafa Çerkeşî Efendi, 1156/1743-1229/1813 tarihleri arasında yaşamış Osmanlı Dönemi önemli mutasavvıflarındandır. Çankırı’nın Çerkeş ilçesinde aldığı icâzet ile ömrünün tamamını burada İslâm’a vakfeden, yöre halkının eğitilmesinde büyük çabaları olan aynı zamanda devrin padişahına kadar ilim ve irfan seviyesi ulaşmış önemli bir Halvetiyye şeyhidir. Çerkeşi Mustafa Efendi ve yetiştirdiği halifeleri ile Halvetiyye’yi Çankırı, Anadolu, İstanbul ve Balkanlar’da temsil etmiştir.

Çankırı yöresi, tasavvuf tarihi boyunca önemli bir bölge olma özelliğini korumuş ve diğer tarîkatlar gibi Halvetiyye’nin de faaliyet gösterdiği bir coğrafya olmuştur. Tarîkatı temsil eden, önemli şahsiyetler yetiştirerek bölge halkının İslâm’ı daha güzel yaşamalarını sağlamak için çalışmışlardır.

KAYNAKLAR

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. *Halvetilik'in Şa'bâniyye Kolu Şeyh Şa'bân-ı Velî ve Külliyesi*. Ankara: Türk Hava Kurumu Basım Evi, 1991.
- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. "İki Vesika". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 28 (1986), 335-353.
- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim - Özkan, F.Hakan. *Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şâirler*. Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşf'ül Hafâ*. 2 Cilt. Beyrut, 1351.
- Akdağ, Eyyup. "Sûfilere İsim Arayışları ve Tasavvuf Kelimesinin Menşei Meselesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23 (2019), 715-737.
- Akkuş, Mehmet. "15. Asrın Yiğitbaşı Velisi Ahmed Şemseddin-i Marmaravi'nin Hayatı ve Eserleri". *Manisalı Yiğitbaşı Veli Ahmed Şemseddin-i Marmaravi Sempozyumu Bildiriler*. Manisa: Yiğitbaş Vakfı Yayınları, 2009.
- Akot, Bülent. "Tasavvufî Terbiyede Rüyânın Değeri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (2011), 93-113.
- Aksoy, Hasan. "Şemsiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Aktaş, Cahit. *Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bakış*. "Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bakış". *Çankırı Araştırmaları Dergisi* 8 (2012), 52.
- Akyol, İbrahim. "Beylikler Döneminde Çankırı'da Dîni-Tasavvufî Hayat". *Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi*. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Akyol, İbrahim. "Çerkeşî Mustafa Efendi ve 'Risâle Fî Tahkîki't Tasavvuf' Adlı Eseri". 1. *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*-2. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2012.
- Akyol, İbrahim vd. "Karabaş-ı Velî". Youtube. *Çankırı'da Halvetilik-2*. 07 Ağustos 2022. Erişim 07 Ağustos 2022.
<https://www.youtube.com/watch?v=SbLijFZOvVs&t=1896s>
- Akyol, İbrahim - Duran, Hakkı. "Hacı Hamza Sultan". Youtube. *Çankırı'da Halvetilik-1*. 02 Temmuz 2022. Erişim 02 Temmuz 2022.
<https://www.youtube.com/watch?v=grrFNbMWA-Y&t=601s>
- Akyol, İbrahim - Körösmanoğlu, M.A.Cengiz. "Pir-İ Sani Mustafa Çerkeşî Efendi". Youtube. *Çankırı'da Halvetilik-3*. Erişim 10 Eylül 2022.
<https://www.youtube.com/watch?v=bPYwCBBMUlk&t=237s>

- Almaz, Hasan. *Bakü'den Anadolu'ya Yansıyan Işık: Hâlvetî Pir Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2007.
- Altier, Vahit. "Çanakkale'de Osmanlı Dönemi Tasavvuf Ortamının İzleri: Tarîkat Yapıları". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ* 24 (2018), 19-132.
- Arıkan, Sühendan. "Tarîkatlar Arası Kiyas: Şâbânîlik ve Bayrâmîlik". *1. Uluslararası Şeyh Şâbân-ı Velî Sempozyumu*. 293-311. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2012.
- Arıoğlu, İbrahim Ethem. "Ömer Fuâdî'nin Devran Hakkında Görüşleri ve Devran Risalesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 91 (2019), 147-167.
- Arvas, Abdulselam. "Horasan Tasavvuf Geleneği Bağlamında Çankırı'da Bir Yesevî Muakkibi". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/1 (2020), 505-516.
- Asım Efendi. *Kâmus Tercümesi*. 3 Cilt. İstanbul: Pasifik Ofset, 1. Basım, 2013.
- Aşkar, Mustafa. "Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetîyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetîyye Silsilesinin Tahlili". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999).
- Ayhan, Bahattin. *Çankırı Camileri, Türbeleri, Şifalı Suları*. Çankırı: Yeni Gün Ofset Matbaacılık, 2012.
- Ayiş, Mehmet Şirin. *Muhammed B. Hasan Es-Semennûdî'nin Hayatı Eserleri Ve Tarikat Âdâbi İle İlgili Görüşleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Ayiş, Mehmet Şirin. "Sümbül Sinan'ın İlmî Ve Tasavvufî Kişiliği". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*. Amasya: Amasya Üniversitesi Rektörlüğü, 2017.
- Azamat, Nihat. "Bahşiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Azamat, Nihat. "Çerkeşî Mustafa Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 8. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Azamat, Nihat. "Kuşadalı İbrâhim Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/468-470. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bayat, Ali Haydar. "Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları". *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Ankara Kültür Bakanlığı Yay., 1989.
- Baydar, Kübra Betül - Arpaguş, Sâfi. "Tasavvuf'ta Âdâb ve Erkân Risâleleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2017), 385-315.
- Bayhan, Ali - Salman, Fikri. "Çankırı/Atkaracalar'daki Mimari Eserler: Camiler, Ziyaretgâhlar (Türbeler) Ve Çeşmeler". *Sanat Tarihi Dergisi* 22/1 (2013), 53-

70.

Bican, Ahmet. *Envâru'l-Âşıkîn*. ed. M.Faruk Gürtunca. İstanbul: Ülkü Kitap Yurdu, 1984.

Bilgin, A. Azmi. "Sinâniye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/240-241. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Bölükbaşı, Ayşe. "16. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkelerinde Mekânsal İşleyiş: Tekkelerin Mensup Oldukları Külliye İçindeki Diğerk Birimlerle İlişkileri". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (2018).

Budak, Abdulhamit. "Geçmişten Günümüze Dini Gruplar Olarak Tarikatların Siyasi Yapılarla İlişkileri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (2020), 259-291.

Budak, Abdulhamit. *Halvetî Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyo-Politik Ve Kültürel Etkileşimi (15. Yüzyıl Amasya Şehri rneğı)*. Çorum: Çorum Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi' u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.

Bursalı Mehmed Tâhir. *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*. İstanbul: Kitaphâne-i İslam ve Askerî, 1316.

Buzpınar, Şit Tufan. "Nâkibü'l-eşrafılık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Cankurt, Hasan. "Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'ye Derli Toplu Bir Bakış Ve Eserlerinde Tasavvufi İçerik". *Celal Bayar Üniversitesi Dergisi* 11/3 (2013), 325-345.

Cebecioğlu, Etem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009.

Ceyhan, Semih. "Salâhî Effendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/17-19. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Ceyhan, Semih. *Türkiye'de Tarikatlar, Tarih ve Kültür*. İstanbul: İsam Yayınları, 1. Baskı., 2015.

Ceyhan, Semih. *ç Pirin Mürşidi Halvetiyye Ramazaniyye Kolu ve Köstendilli Ali Alaeddin Efendi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

Çakmak, Muharrem. *Cemâl-i Halvetî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2000.

Çakmak, Muharrem. "Türk Mutasavvıf şairi Cemalettin Halvetî". *Ekev Akademi Dergisi* 16 (2003), 181-196.

Çelebi, İlyas. "Rya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. Ankara: TDV

Yayınları, 2013.

Çetin, Firdevs. “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Çankırı Sancağı”. *Çankırı Araştırmaları Dergisi* 8 (2011), 93-103.

Dal, M. Fahrettin. *Fahreddin Erenden’in Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Demirtaş, Öncel. “Çerkeşî Mustafa Efendi Ve Çerkeşîyye Tarîkatı”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2019).

Demirtaş, Öncel. “Tasavvuf Tarihinde Halvet Ve Halvetin Manevi Eğitimdeki Rolü”. *Ekev Akademi Dergisi* 53 (2016), 131-142.

Duran, Hakkı. “Çankırı’da Halvetilik ve Karabaş-ı Velî’nin Çankırı Rivayeti”. *Çankırı’nın Manevi Mimarları*. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, 2017.

Duran, Hakkı. “Kalfat’ta Yağmur Duası Geleneği ve Karbaş-ı Velî”. *Çankırı Araştırmaları Sitesi*. Erişim 15 Temmuz 2022.
<https://imaretblog.wordpress.com/2014/06/02/kalfatta-yagmur-duasi-gelenegi-ve-karabas-i-veli/>

Ebu’l-Fida İsmail b. Ömer İbn-i Kesîr. *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*. çev. Bekir Karlığa - Bedreddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.

Eraydın, Selçuk. “Çile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 8. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Eraydın, Selçuk - Uludağ, Süleyman. “Erbaîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 11. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.

Erdoğan, Mustafa. “Hacı Bayram-ı Velî’nin Torunlarından Şair Ahmed Nuri Baba ve Melamilikle İlgili Görüşleri”. 2. *Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu*. C. 2. Ankara: Ankara Kalem Neşriyat, 2017.

Ergin, Ali Şakir. “Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 43. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Evliyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. çev. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman. 2. Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Fuadi, Ömer. *Risale-i Viridiyye*. Kastamonu: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, ts.

Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed. *İhya-u Ulumiddin*. çev. Serdaroğlu. İstanbul: Bedir, 1971.

Göktaş, Vahit. “Halvetîyye’nin Şâbânîyye Ekolü ve Kolları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2011).

Göktaş, Vahit. *Üsküdarlı Muhammed Nasûhî ve Tasavvufî Görüşleri*. Ankara:

Yayınevi Yayınları, 2010.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1931.

Göztepe, Yüksel. *Abdülkerîm Kuşeyrî’de Hâller Ve Makâmlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Gül, Halim. *Halvetî-Şâbânî Şeyhi Mustafa Kemâleddîn Bekrî ve Hediyyetü’l-Ahbâb Adlı Eseri*. “Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi”. *Karabük Üniversitesi* 1 (2013), 283-303.

Gül, Halim. “Tasavvufî Bir Kavram Olarak Halvetin İnsânî Boyut Açısından Kur’ân ve Sünnete Dayalı Olarak Değerlendirilmesi”. *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi* 7 (2020).

Günay, Ünver - Ecer, A. Vehbi. “Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye”. *Kayseri Erciyes Üniversitesi Yayınları*.

Gündüz, İrfan. “Bekriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Gündüz, İrfan. *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1983.

Halvetî, İbrahim Hâs. *Tezkiretü’l-Hâs (Erenler Kitabı)*. çev. Mustafa Tatcı vd. İstanbul: H Yayınları, 1. Basım, 2017.

Harîrîzâde, Kemâleddin. *Tibyânü Vesâilî’l-Hakâik fî Beyânî Selâsili’t-Tarâik*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, No. 430.

Has, İbrahim. *Menakıb-ı Ünsi*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları.

Hekimoğlu, İsmail. *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*. 1 Cilt. İstanbul: Türdav Basım Yayın, 1981.

Hocazâde, Ahmed Hilmi. *Evliyâ’nın Yolunda*. çev. Mehmet Emin Gerger. İstanbul: Gerger Yayınları, 20016.

Işıtan, İbrahim. “Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendiye göre Sülûkün Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb’a)”. *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 10/1 (2010), 91-106.

İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem. *Lisânü’l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut, 1956.

İnançer, Tuğrul - Tanman, M.Taha. “Nureddin Cerrahî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 33. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Kalaycı, İsa - Kızılkaya, Oktay. “Osmanlı Devleti’nin İskân Siyaseti Ve Yerleşim

Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/18 (2012), 361-378.

Kanar, Tuğçe Tuna. *17. Yüzyılda Osmanlı Devlet’inde Halvetîlik Teşrifatı: Usul Erkan ve törenler*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Kankal, Ahmet. *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.

Kantar, Oğuzhan. “Çorumlu İbrahim İpek Efendi Hayatı Ve Tasavvufi Görüşleri”. *Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyete Çorum Sempozyum*. Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 2008.

Kara, Kerim. “Karabaş-ı Veli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. Ankara: TDV Yayınları, 2014.

Kara, Kerim. *Karabaş-ı Veli Hayatı, Fikirleri Risaleleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Kara, Kerim. “Mehmed Nasûhi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kara, Mustafa. “Gülşenîyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/256-258. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Kara, Mustafa. “Tekke”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Kara, Mustafa. *Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.

Karabaş-ı Velî. *Miyâr-ı Tarîkat*. çev. Cemal Kurnaz - Mustafa Tatcı. İstanbul: Alperen Yayınları, 2002.

Karabaş-ı Velî. *Risâletü’-d-Deverân*. İstanbul: Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 2921.

Karasakal, Şaban. “Kur’ân’da Rüyâ ve Hulm Yakınlamlılarının Farkları”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010).

Keskin. *Ali El-Atvel Karabaş-ı Veli ve Risaletü’-d-Devran’ı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Keskin, Fatih. *Ali El-Atvel Karabaş-ı Veli ve Risaletü’-d-Devran’ı*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Kılıç, Mahmut Erol. “Uşşâkiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 42. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Kızılar, Hamdi. *Câhidî Ahmed Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.

- Kızıler, Hamdi. “Çerkeşî Mustafa Efendi’nin ‘Risale fî Tahkîki’t-Tasavvuf’ Adlı Eserinin Tasavvufî Muhteva Açısından Değerlendirilmesi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/6 (2017), 1461-1473.
- Koçu, Reşat Ekrem. “Ali Alaaddin Efendi, Karabaş Veli”. *İstanbul Ansiklopedisi*. C. 2. Ankara: TDV Yayınları, 1958.
- Konur, Hikmet. “Sezâiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/79-81. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Kurnaz, Cemal - Tatcı, Mustafa. “Karabaş-ı Veli”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 6 (2001), 35-60.
- Kuşeyri, Abdülkerim. *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*. çev. Muhammed Coşkun. 5 Cilt. Beyrut: İlk Harf Yayınevi, 2013.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye fî ilmi’t-tasavvuf*. çev. Ali Ma’rûf Zerîk - Abdülhâlim Baltacı. Beyrut: Dârü’l-Hayr, 1993.
- Küçük, Hülya. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2015.
- Küçükdağ, Yusuf. *Osmanlı Devleti’nin Şah İsmail’in Şii Propagandacılarına Halvetiyye ile Karşı Koyma Politikası*. Çizgi Kitapevi, 2005.
- Küçüktiryaki, Fatih. “Halvetî Uşşakî Geleneğinin Çorum’daki Tarihsel Gelişimi”. *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu*. Çorum: Çorum Hitit Üniversitesi, 2016.
- Küey, Emrehan. “Merkez Efendi ve Sümbül Sinan”. *Bursa’da Düünden Bugüne TasavvufKültürü-3*. 185-195. Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2004.
- Mercan, Tuğba. *15. ve 16. Yüzyıllarda Çankırı Vakıfları*. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Mevsilî, Abdullah el-. *el-İhtiyâr li Ta’lîli’l-Muhtâr*. çev. Mehmet Keskin. 4 Cilt. İstanbul: Ümit yayınları, 1998.
- Muslu, Ramazan. “Mustafa Kemâleddin Bekrî ve Tasavvufî Görüşleri”. <http://acikerisim.istanbul.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12627/485/mustafa%20Bekri.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Muslu, Ramazan. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi’u’s-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nazmî, Mehmed. *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat (Hediyyetü’l-İhvân)*. ed. Osman Türer. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

- Niyazioğlu, Aslı. *Halveti Sünbülü Şeyhleri'nin Rüyaları ve Osmanlı Biyografi Yazıcılığı*. "Doğu Batı". *Doğu Batı Yayınları* 53 (2010).
- Oğuz, Muhammed İhsan. *Şabân-ı Velî Hazretleri ve Mustafa Çerkeşi*. İstanbul: Oğuz yayınları, 1993.
- Ögke, Ahmet. *Yiğitbaşı Velî*. Manisa: Şehzadeler Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Ögke, Ahmet. "Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'de Aşk". *Sûfî Araştırmaları Dergisi* 1 (2010).
- Öngören, Reşat. "Osmanlı Türkiye'si'nde Tarikatlar". *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. ed. Semih Ceyhan. 55-94. İstanbul: İsam Yayınları, 1. Baskı., 2015.
- Öngören, Reşat. "Osmanlı'da Süfîlerin Farklı Toplum Kesimleri ile ilişki Tarzları". *İsam Araştırma Dergisi* 3 (1999), 22.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulemâ (16. Yüzyıl)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2003.
- Özcan, Azmi. "Muahmmmed Demirtaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Öztürk, Ali. *16. Yüzyıl Hâlvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Öztürk, Cemal. "Ramazan Efendi, Mahfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Öztürk, M.Cemal. *Cerrâhîlik Hz. Pîr Nureddîn Cerrâhî ve Cerrâhî Tarikatı*. İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2004.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kuşadalı İbrahim Halvetî*. İstanbul: Enderun Kitapevi, 1984.
- Paşazade, Âşık. *Tevarih-i Âl-i Osman*. çev. Kemal Yavuz - M.A.Yekta Saraç. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332.
- Rıhtım, Mehmet. *Seyyid Yahyâ-ı Baküvî ve Halvetîlik*. Bakü: Kısmet, 2005.
- Salar, Hatice. *Hristiyanlık'ta Ruhbanlığın Kökenleri ve Ruhbanlık Sınıfı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İdeal Yayınevi, 1901.
- Sarı, Abdullah. *Semerâtü'l-Fuâd*. çev. Yakup Kenan Necefzade. İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1967.
- Sarıkaya, Fatih. *Halvetiyye Tarikatının Kurucusu Meselesine Dair Yeni Bir Değerlendirme ve Revak Sultan*. "İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi" 6/3 (2017), 18.
- Selahaddin ed-Dimeşki el-Ekberi. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. ed. Zafer

- Erginli. İstanbul: Kalem Yayınevi, 1. Basım, 2006.
- Senaizâde Hasan Efendi. *Menâkıb-ı Hazret-i Nasuhi*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 4573/1.
- Serin, Rahmi. *İslam Tasavvufunda Halvetîler ve Halvetîlik*. İstanbul: Petek Yayınları, 1984.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-. *Avârifü'l-Meârif*. çev. İrfan Gündüz - H.Kamil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 1993.
- Sühreverdî, Ebü'n-Necîb. *Adâbü'l Mürîdîn-Dervîşin El Kitabı*. çev. Süleyman Gökbulut. İzmir: Medar Yayınları, 2010.
- Şahin, Kamil. "Habib-i Karamani". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 14. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Şahin, Mehmet Emin - Doğrusözlü, Zekeriyya. "Arapgir'li Karabaş-ı Veli'nin Kelami Görüşleri Ve Taha Suresi'nin İlk Sekiz Ayetinin Tefsiri". *Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu*. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Şimşek, Abdullah. "Ümmî Sinanzâde Ced Hasan Efendi ve Kendisine Nisbet Edilen Etvâr-ı Seb'a Risalesi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 5/10 (2015), 125-130.
- Şimşek, Selami. *Anadolu İle Balkanlar Arasında Geçit Bölgesi Tekirdağ'da Tasavvuf Ve Tarikatlar*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2008.
- Şopolyo, Enver Behnan. *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Milenyum Yayınları, 2013.
- Şükürov, Zaur. "Muhammed Bahâeddin Erzincânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Tanman, M.Taha. "Nureddin Cerrahî Tekkesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 33. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi. *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'Mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. ed. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019.
- Tatcı, Mustafa. "Şabânîyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Tatcı, Mustafa. "Şeyh Karabaş ı Veli'nin Tasavvufî Bir Rüya Tabirnamesi". *Türk Kültürü Araştırmaları* 32 (1996).
- Tatcı, Mustafa. "Tasavvuf Tarihinde Mi'yârlar ve Şâbân-ı Velî'nin Mi'yârı". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 6 (2002), 73-84.
- Tatcı, Mustafa - Kurnaz, Cemal. "Şâbân-ı Velî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

Ansiklopedisi. C. 38. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Tavukçu, Orhan Kemal. *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005.

Tayşi, M.Serhan. “Cemâliyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/302-303. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Tevfik, Mehmet. *Kasâid-i Tevfik*. İstanbul: TBBM Kütüphanesi, 73-385.

Tezer, Lütfiye. *Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Kaynaklık Açısından Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Tosun, Necdet. “Harîrîzâde’nin Kenzü’l-Feyz İsimli Eserine Göre Halvetîyye’de Tasavvufî Eğitim ve Adâb”. *Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî Sempozyumu 2*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2014.

Türer, Osman. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Ataç Yayınları, 2018.

Türer, Osman. *Şeyh Muhammed Nazmi Hayatı, Eserleri ve Hediyyetü’l-ihvanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1982.

Ufuk, İ.Erdem - Eyüpgiller, K.Kutgün. “Hacıhamza’da Geleneksel Konut Mimarisi Ve Korunması”. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi* 23/2 (2008), 413-424.

Ulu, Mahmut. 9/15. *Asır Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

Uludağ, Süleyman. “Ahmediyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Uludağ, Süleyman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.

Uludağ, Süleyman. “Halvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 15. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Uludağ, Süleyman. “Halvetîyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 15. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Uludağ, Süleyman. “Hânkâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 16. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.

Ustakurt, Furkan. *Tasavvuf Literatüründe Etvâr-ı Seb’a Ve Harîrîzâde’nin Fecru’l-Esmâ Ve Subhu’l-Müsemma Adlı Risalesi*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Ünal, Asuman. *Ömer Fuadi (v. 1560/1636)'nin Risale-i Virdiyye Adli Eserindeki Tasavvufî Görüşleri*. Konya: Konya Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Vassaf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefine-i Evliya*. ed. Mehmet Akkuş. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi yayınları, 3. Basım, 2006.
- Vicdânî, Sâdık. *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338.
- Yazar, İlyas. “Ömer Fuâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Yazar, L. Nihal. *Halvetîliğin Şabaniyye Kolu, Menâkıb-ı Şâbân-ı Veli Velî ve Türbenâme*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1985.
- Yazıcı, Tahsin. “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Hâlvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinan Ve Merkez Efendi”. *İstanbul Entitüsü Dergisi* 2 (1956), 87-113.
- Yazır, Elmalı Hamdi. *Hakk Dini Kur’an Dili*. 8 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1982.
- Yetik, Erhan. *Tarîkatlar Ve Dini Hayat*. Samsun: Şahsi Yayınlar, 1996.
- Yıldırım, Birol vd. “Pîr-i Sâî Seyyid Çerkeşîmustafa Efendi (D.1743-V.1814) ve Yeni Bulunan ‘Tuhfetü’l-Mürîdîn Ve Tesliyetü’l-Muhibbîn’ İsimli Risâlesinin Tahlili”. *Çankırı’nın Manevi Mimarları*. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2017.
- Yıldırım, Birol - Dumlu, Mikail. “Pîr-i Sâî Seyyid Çerkeşî Mustafa Efendi (D.1743-V.1814) ve Yeni Bulunan ‘Tuhfetü’l-Mürîdîn ve Tesliyetü’l-Muhibbîn’ İsimli Risâlesinin Tahlili”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (Özel Sayı) (2019), 1927-1939.
- Yılmaz, H.Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarîkatlar*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 2019.
- Yola, Şenay. “Cerrahiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Yörür, Ali. “Çerkeşîzâde Mehmed Tefîk Efendi’nin Mi‘râciyesi”. *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi* 9/8 (2018).
- Yurd, Ali İhsan. “Kutbüddin Bekri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Yücer, Hür Mahmut. “19. Asırda Bolu Şehir Hayatında Şabanilik: Mustafa Safi Efendi

ve Aktaş Dergâhı”. *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu-2*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2017.

Yücer, Hür Mahmut. “Çerkeşîzâde Mehmet Tefvîk Efendi ve Levâyihu'l-Kudsiyye Fî fedâilî's-Şeyhi'l-Ekber”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 211 (2008), 331-351.

Yücer, Hür Mahmut. “Geredeli Halil Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/474. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Yücer, Hür Mahmut. “Kerim Kara, Karabâş-ı Velî Hayatı, Fikirleri, Risâleleri Kitap Tanıtım ve Değerlendirme”. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 18 (2007).

Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.

Yücer, Hür Mahmut. “Sünbül Sinan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/135-136. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Yücer, Hür Mahmut. “Sünbülüyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

T.C. Atkaracalar Kaymakamlığı. “Hoşisamlar Türbesi”. 15 Temmuz 2022. Erişim 15 Temmuz 2022. <http://www.atkaracalar.gov.tr/promo-alani-gorsel>

EKLER

EK A Günümüzde Çankırı İli Genel Görünüşü

EK B Şeyh Hacı Hamza'nın Çankırı / Atkaracalar'da Görev Yaptığı Camii

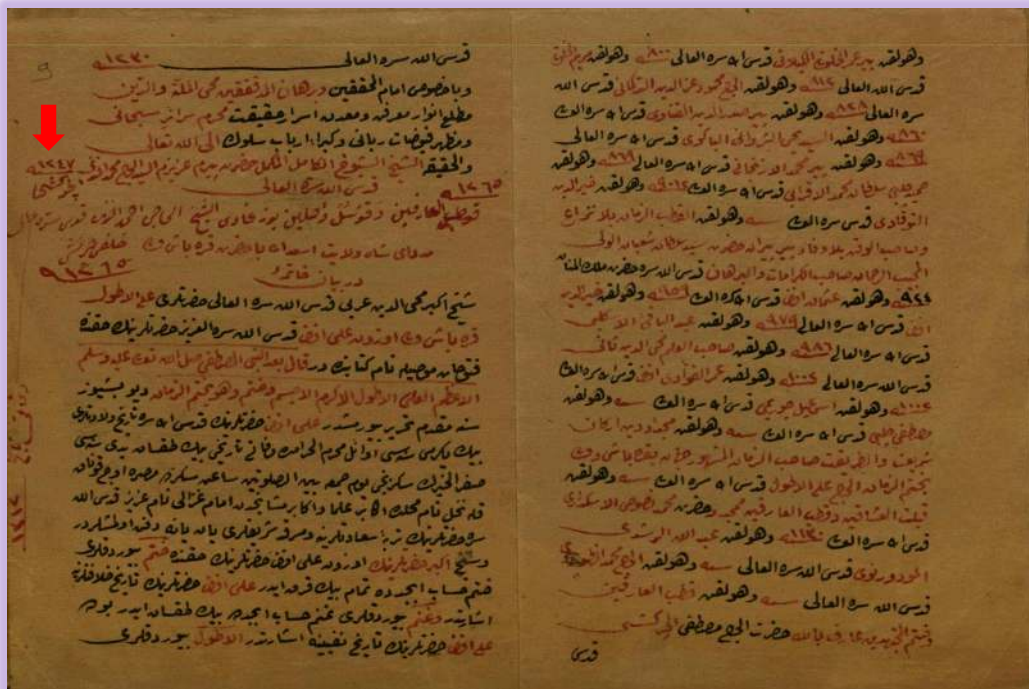
EK C Hacı Hamza Camisinin İçinde Bulunan Yediler Türbesi

EK Ç Karabaş-ı Veli'nin memleketi olan Eski ismi “Çat Kilise” şimdiki adı “Çatkese” Çankırı'nın Kurşunlu İlçesinin Köyü

EK D Karabaş-ı Veli'nin Ta'birnâme isimli eserin son tarafında kendisinin biyografisinin olduğu bölümde “Çerkeşi” olduğunu ifade eden bir yazı İlgili yazma eserin belgesi

EK E Karabaş-ı Veli'nin Çankırı'da İrşad Yıllarında Yaptırdığı Cami ve Kitabesi

EK F Mustafa Efendi'nin Çankırı/Çerkeş'te Talebe Okutup İrşad İle görevli Bulunduğu Kadınşah Camii

EK G Mustafa Efendi'nin Çankırı/Çerkeş'te Talebe Okutup İrşad İle görevli Bulunduğu Habiboğlu Camii

EK Ğ Şeyh İbrahim Efendi, Mustafa Efendi'nin Kadınşah Camii'ndeki Damadının Kabri

EK H Kadınşah Camii Haziresinde Medfun Bulunan Halveti Şeyhleri ve Müridleri

**EK I Uşşaki İbrahim İpek Efendi'nin Halifesi Hasan Mansur Efendi ve Medfun
Olduğu Çankırı/'Kızılırmak'daki Kabri**

EK İ Çankırı / Atkaracalar Hoşnamlar (Hoşisamlar) Tekkesi

EK J Çankırı/ Atkaracalar Hacı Hamza Sultan Türbesi

EK K Çankırı / Çerkeş Çerkeşî Tekkesi

EK L Halveti Şeyhleri ve Çerkeşî Mustafa Efendi'nin Akrabalarına Ait Kabirleri

EK M Çankırı / Çerkeş Aşağı Tekke (Burhaniye Camii)

EK N Çankırı / Kurşunlu Karabaş Tekkesi

EK O Çankırı/ Çerkeş Aliözü Tekkesi ve Halveti Şeyh Kabirleri

